

APOSTOLISCHE POSTSYNODALE EXHORTATIE
SACRAMENTUM CARITATIS
VAN DE HEILIGE VADER PAUS
BENEDICTUS XVI
AAN HET EPISCOPAAT, AAN DE CLERUS
AAN ALLE GODGEWIJDE PERSONEN
EN LEKENGELOVIGEN
OVER DE EUCHARISTIE
BRON EN HOOGTEPUNT VAN HET LEVEN
EN VAN DE ZENDING VAN DE KERK

INLEIDING

1. **Sacrament van de liefde**[1], de hoogheilige Eucharistie is het geschenk van de zelfgave van Jezus Christus, waardoor Hij ons Gods oneindige liefde voor iedere mens openbaart. In dit wonderbare sacrament toont zich de “grotere” liefde die ertoe aanzet “het eigen leven te geven voor zijn vrienden” (vgl. Joh. 15,13). Ja, Jezus heeft de Zijnen “ten einde toe” liefgehad (Joh. 13,1). Deze woorden van de evangelist vormen de inleiding op Jezus’ gebaar van oneindige nederigheid: voordat Hij voor ons aan het kruis stierf, waste Hij, omgord met een linnen doek, de voeten van zijn leerlingen. Op dezelfde wijze blijft Jezus ons in het sacrament van de Eucharistie “ten einde toe” liefhebben, tot aan de gave van zijn Lichaam en zijn Bloed. Wat moeten de gebaren en de woorden van de Heer tijdens dat Avondmaal de apostelen hebben verwonderd! Wat moet het mysterie van de Eucharistie ook een verwondering opwekken in ons hart!

Het voedsel van de waarheid

2. In het sacrament van het altaar komt de Heer de mens, geschapen naar Gods beeld en gelijkenis (vgl. Gen. 1,27) tegemoet, en wordt zijn reisgezel. In dit sacrament maakt de Heer zich namelijk tot voedsel voor de mens die hongert naar waarheid en vrijheid. Omdat alleen de waarheid ons werkelijk vrij kan maken (vgl. Joh. 8, 32), maakt Christus zich voor ons tot voedsel van de waarheid. Met een scherpzinnige kennis van de menselijke werkelijkheid, heeft Sint Augustinus verduidelijkt dat de mens vrijwillig, en niet onder dwang, in beweging raakt als hij betrokken is op iets dat hem aantrekt en dat verlangen in hem opwekt. Als de heilige bisschop zich dan afvraagt wat de mens uiteindelijk ten diepste zou kunnen bewegen, roept hij uit: “Wat begeert de ziel dan heviger dan de waarheid?”[2] Inderdaad draagt iedere mens in zich het onverzadigbare verlangen naar de ultieme en definitieve waarheid. Daarom wendt Jezus, de Heer, “de weg, de waarheid en het leven” (Joh. 14,6), zich tot het smachtende hart van de mens, die zich een dorstende pelgrim voelt, tot het hart dat verlangt naar de bron des levens, tot het hart dat worstelt om de Waarheid. Jezus Christus is inderdaad de Persoon geworden waarheid, die de wereld tot zich trekt. “Jezus is de poolster van de menselijke vrijheid; zonder Hem verliest de vrijheid haar oriëntatie want zonder de kennis van de waarheid ontaardt de vrijheid; zij isoleert zich en wordt tot onvruchtbare willekeur”[3]. In het sacrament van de Eucharistie toont Jezus ons in het bijzonder de *waarheid van de liefde*, die het wezen van God zelf is. Deze op het evangelie gebaseerde waarheid betreft iedere mens en de gehele mens. De Kerk, die in de Eucharistie haar onontbeerlijk middelpunt vindt, zet zich daarom onophoudelijk in om aan allen te verkondigen dat God liefde is, *of men dat nu wil horen of niet* (vgl. 2 Tim. 4,2). [4] Juist omdat Christus voor ons het voedsel van de waarheid is geworden, wendt de Kerk zich tot de mens en nodigt hem uit het geschenk van God vrijmoedig aan te nemen.

De ontwikkeling van de Eucharistische Ritus

3. Als wij terugblikken op de tweeduizend jaar oude geschiedenis van de Kerk van God, die geleid wordt door het wijze handelen van de heilige Geest, bewonderen wij vol dankbaarheid de in de loop van de tijd geordende ontwikkeling van de rituele vormen waarin wij de voltrekking van ons heil gedenken. Van de veelsoortige vormen van de eerste eeuw, die nog oplichten in de riten van de oude Kerken van het oosten, tot aan de verbreiding van de Romeinse ritus, van de duidelijke aanwijzingen van het Concilie van Trente, en het missaal van de heilige Pius V, tot aan de door het Tweede Vaticaanse Concilie in gang gezette liturgieherforming: in

ieder tijdperk van de geschiedenis van de Kerk schittert de Eucharistieviering als bron en hoogtepunt van haar leven en haar zending, in heel haar liturgische verscheidenheid en rijkdom. De Elfde Algemene Gewone Bisschoppensynode, die van 2 tot 23 oktober 2005 in het Vaticaan plaats vond, heeft, wat betreft deze geschiedenis, grote dankbaarheid jegens God uitgesproken en erkend dat de leiding van de heilige Geest hier werkzaam is geweest. In het bijzonder hebben de synodevaders de zegenrijke invloed op het leven van de Kerk vastgesteld en bevestigd van de sinds het Tweede Vaticaans Concilie verwezenlijkte liturgiehervorming.[5] De bisschoppensynode was in de gelegenheid te evalueren hoe deze vernieuwing na het Concilie was ontvangen. Er was bijzonder veel waardering. Bevestigd werd dat de moeilijkheden, en ook enkele gemelde misbruiken, de waarde en de effectiviteit van de liturgiehervorming, die rijkdommen bevat die nog onvoldoende zijn ontdekt, niet kunnen verduisteren. Concreet gaat het erom dat de door het Concilie beoogde veranderingen begrepen moeten worden in de context van de eenheid, die de historische ontwikkeling van de ritus zelf kenmerkt, zonder dat er onnatuurlijke breuken optreden.[6]

De Bisschoppensynode en het Jaar van de Eucharistie

4. Overigens is het noodzakelijk de verhouding te benadrukken tussen de laatste bisschoppensynode over de Eucharistie en datgene wat de laatste jaren in het leven van de Kerk is gebeurd. Om te beginnen moeten wij in de geest terugkeren naar het Grote Jubileum van het jaar 2000, waarmee mijn dierbare voorganger, de dienaar Gods Joannes Paulus II, de Kerk het derde millennium heeft binnen geleid. Het jubileumjaar droeg onmiskenbaar een sterk eucharistisch stempel. Daarnaast mag men niet vergeten dat het door Joannes Paulus II met zeer vooruitziende blik voor de hele Kerk gewilde Jaar van de Eucharistie aan de bisschoppensynode vooraf ging en deze in zekere zin heeft voorbereid. Deze periode, die met het Internationale Eucharistische Congres in Guadalajara in oktober 2004 is begonnen, werd aan het einde van de Elfde Synodale Bijeenkomst afgesloten met de heiligverklaring van vijf zaligen, die zich bijzonder hadden onderscheiden door hun eucharistische vroomheid: Bisschop Józef Bilczewski, de priesters Gaetano Catanoso, Zygmunt Gorazdowski en Alberto Hurtado Cruchaga, en de Kapucijn Felice da Nicosia. Op grond van de door Joannes Paulus II in de Apostolische Brief *Mane nobiscum Domine* [7] neergelegde leer en dankzij de waardevolle voorstellen van de Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Regeling van de Sacramenten [8] hebben de bisdommen en verscheidene kerkelijke organisaties talrijke initiatieven genomen om bij de gelovigen het eucharistisch geloof te doen herleven en groeien, om de zorgvuldigheid bij de viering te vergroten en de Eucharistische Aanbedding te bevorderen, om aan te sporen tot een actieve solidariteit, die zich vanuit de Eucharistie uitstrekt naar de behoeftigen. Ten slotte moet ook de laatste encycliek *Ecclesia de Eucharistia* [9] van mijn vereerde Voorganger genoemd worden, waarin hij ons een zeker en leerstellig houvast heeft nagelaten over de leer van de Eucharistie en een laatste getuigenis van de centrale rol die dit goddelijk sacrament in zijn leven heeft gespeeld.

Het doel van deze brief

5. Deze postsynodale Exhortatie heeft als streven het uitwerken van de veelsoortige rijkdom van de beschouwingen en voorstellen die voortgekomen zijn uit de laatste Gewone Algemene Vergadering van de Bisschoppensynode – van de *Lineamenta* over het *Instrumentum laboris*, de *Relationes ante et post disceptationem*, de bijdragen van de synodevaders, de *auditores* en de gedelegeerden van de zusterkerken – om enige fundamentele richtlijnen te formuleren, met als doel een nieuwe eucharistische impuls en nieuwe eucharistische ijver in de Kerk op te wekken. In het bewustzijn van de veelomvattende leerstellige en disciplinaire erfenis, die zich in de loop der eeuwen met betrekking tot dit sacrament heeft opgestapeld [10], wil ik in dit document de wens van de synodevaders [11] tot de mijne maken en bovenal het christelijk volk oproepen tot een inhoudelijke verdieping van de relatie tussen *eucharistisch mysterie*, *liturgische handeling* en de uit de Eucharistie voortvloeiende *nieuwe geestelijke dienst* als het *sacrament van de naastenliefde*. Vanuit dit gezichtspunt wil ik deze brief in verband brengen met mijn eerste encycliek *Deus caritas est*, waarin ik bij herhaling over het sacrament van de Eucharistie heb gesproken, om de relatie van dit sacrament met de christelijke liefde tot God en de naaste te verduidelijken: “De mensgeworden God trekt ons allen tot zich. Zo kunnen we begrijpen hoe *agape* ook een aanduiding voor de Eucharistie wordt; daar komt Gods *agape* lichamelijk tot ons om zijn werk in ons en door ons voort te zetten”. [12]

DEEL I

EUCHARISTIE, EEN MYSTERIE WAARIN MEN GELOOFT

**“Dit is het werk dat God van u vraagt: te geloven in Degene,
die Hij gezonden heeft.” (Joh. 6,29)**

Het eucharistische geloof van de Kerk

6. “*Verkondigen wij het mysterie van het geloof!*” Met deze oproep direct na de Consecratiewoorden verkondigt de priester het mysterie dat wordt gevierd en geeft hij uiting aan zijn verwondering over de waarachtige verandering van brood en wijn in het Lichaam en Bloed van Christus – een werkelijkheid die alle menselijke begrip te boven gaat. Inderdaad, de Eucharistie is het “mysterie van het geloof” bij uitstek, “de samenvatting van ons geloof”. [13] Het geloof van de Kerk is wezenlijk een eucharistisch geloof en wordt op bijzondere wijze gevoed door de maaltijd van de Eucharistie. Geloof en sacramenten zijn twee elkaar aanvullende aspecten van het kerkelijk leven. Het geloof, opgewekt door de verkondiging van Gods Woord, voedt zich en groeit in de genadevolle ontmoeting met de Verrezen Heer, die tot stand komt in de sacramenten: “Het geloof komt tot uitdrukking in de ritus en de ritus versterkt en bevestigt het geloof”. [14] Daarom staat het sacrament van het altaar altijd in het middelpunt van het kerkelijk leven: “Dankzij de Eucharistie wordt de Kerk steeds opnieuw geboren!” [15] Hoe levendiger het geloof in de Eucharistie van het godsvolk is, des te intenser is hun deelname aan het kerkelijk leven door een overtuigde ondersteuning van de zending die Christus aan Zijn leerlingen heeft opgedragen. Daarvan getuigt de geschiedenis van de Kerk zelf. Iedere grote hervorming is op de een of andere wijze verbonden met de herontdekking van het geloof in de eucharistische aanwezigheid van de Heer temidden van zijn volk.

De Allerheiligste Drie-eenheid en de Eucharistie

Het uit de hemel neergedaalde brood

7. De belangrijkste inhoud van het eucharistische geloof is het mysterie van God zelf, die trinitaire liefde is. In het gesprek van Jezus met Nikodemus vinden we hieromtrent een verhelderende uitspraak: “Zozeer immers heeft God de wereld liefgehad, dat Hij zijn eniggeboren Zoon heeft gegeven, opdat al wie in Hem gelooft niet verloren zal gaan, maar eeuwig leven zal hebben. God heeft zijn Zoon niet naar de wereld gezonden om de wereld te oordelen, maar opdat de wereld door Hem zou worden gered” (Joh. 3, 16-17). Deze woorden tonen ons de diepste bron van Gods gave. Jezus schenkt in de Eucharistie niet “iets”, maar zichzelf; Hij geeft zijn Lichaam als offer en vergiet zijn Bloed. Op deze wijze geeft Hij zichzelf met zijn hele bestaan en openbaart Hij de oorspronkelijke bron van deze liefde. Hij is de eeuwige Zoon, die door de Vader voor ons werd overgeleverd. In het evangelie horen we nogmaals de woorden van Jezus met betrekking hiertoe. Na de spijziging van de menigte door de wonderbare vermenigvuldiging van brood en vis, zegt Hij tot zijn gesprekspartners, die Hem tot in de synagoge van Kafarnaüm gevolgd zijn: “Het echte brood uit de hemel wordt u door mijn Vader gegeven; want het brood van God daalt uit de hemel neer en geeft leven aan de wereld” (Joh. 6, 32-33). En Hij gaat zo ver dat Hij zichzelf, zijn vlees en bloed, met dat brood vereenzelvigt: “Ik ben het levende brood dat uit de hemel is neergedaald. Als iemand van dit brood eet, zal hij leven in eeuwigheid. Het brood dat Ik zal geven, is mijn vlees, ten bate van het leven der wereld” (Joh. 6,51). Op deze wijze openbaart Jezus zich als het brood des levens, dat de eeuwige Vader aan de mensen schenkt.

Onverdiende gave van de Allerheiligste Drie-eenheid

8. In de Eucharistie openbaart zich het liefdesplan dat de hele heilsgeschiedenis bepaalt (vgl. Ef. 1,10; 3,8-11). Daarin verenigt de *Deus Trinitas*, die in zichzelf liefde is, zich volledig met ons menselijk lot. In het brood en in de wijn, de gedaanten waaronder Christus zich in het Paasmaal aan ons schenkt (vgl. Luc. 22,14-20; 1 Kor. 11,23-26), komt het gehele goddelijk leven, in de vorm van het sacrament, naar ons toe en deelt zich aan ons mee. God is de volmaakte liefdesgemeenschap tussen de Vader, de Zoon en de heilige Geest. Reeds bij de schepping krijgt de mens de roeping in zekere mate deel te hebben aan de levensadem van God. (vgl. Gen. 2,7). Maar het is in de gestorven en verrezen Christus en de uitstorting van de heilige Geest, die mateloos geschonken wordt (vgl. Joh. 3,34), dat wij deelachtig worden aan Gods diepste innerlijkheid. [16] Jezus Christus, die “door

de eeuwige Geest zichzelf aan God [heeft] geofferd als een smetteloos offer” (Hebr. 9,14) deelt ons dus in de eucharistische gave het eigen goddelijke leven mee. Het gaat hier om een volstrekt onvoorwaardelijke gave, die alleen het gevolg is van Gods beloften, die mateloos vervuld worden. In trouwe gehoorzaamheid aanvaardt, viert en aanbidt de Kerk deze gave. Het “mysterie van het geloof” is een mysterie van de trinitaire liefde, en wij worden door genade geroepen daaraan deel te hebben. Ook wij moeten met Sint Augustinus uitroepen: “Als je de liefde ziet, zie je de Triniteit”. [17]

Eucharistie: Jezus, het ware Offerlam

Het nieuwe en altijddurende Verbond in het bloed van het Lam

9. De zending waarvoor Jezus tot ons is gekomen, bereikt haar vervulling in het Paasmysterie. Voor Hij “de geest geeft”, zegt Hij, omhoog geheven aan het kruis vanwaar Hij allen tot zich trekt (vgl. Joh. 12,32): “Het is volbracht” (Joh. 19,30). In het mysterie van zijn gehoorzaamheid tot de dood, tot de dood aan het kruis (vgl. Fil. 2,8) werd het nieuwe en altijddurende verbond tot stand gebracht. In zijn gekruisigde lichaam zijn de vrijheid van God en de vrijheid van de mens in een onverbrekelijk, eeuwigdurend verbond definitief samengekomen. Ook de zonde van de mens is door de Zoon van God eens en voor altijd uitgeboet (vgl. Hebr. 7, 27; 1 Joh. 2,2; 4,10). “Zijn dood op het Kruis”, zo heb ik elders reeds benadrukt, “is het hoogtepunt van de manier waarop God zich tegen zichzelf keert, waarbij Hij zichzelf wegschenkt om de mens weer op te richten en hem te redden – liefde in de meest radicale vorm”. [18] In het Paasmysterie is onze bevrijding van het kwaad en van de dood werkelijk realiteit geworden. Bij de instelling van het Altaarsacrament had Jezus zelf gesproken van het “nieuwe, altijddurende Verbond”, dat gesloten is in het door Hem vergoten bloed (vgl. Mt. 26,28; Mc. 14,24; Luc. 22,20). Dit ultieme doel van zijn zending was reeds aan het begin van zijn openbare leven zeer duidelijk. Als namelijk Johannes de Doper aan de oever van de Jordaan Jezus op zich toe ziet komen, roept hij uit: “Zie, het Lam Gods, dat de zonde van de wereld wegneemt” (Joh. 1,29). Het is veelzeggend dat juist deze woorden in iedere viering van de Mis terugkeren als de priester uitnodigt tot het ontvangen van de Communie: “Zalig zij die genodigd zijn aan de maaltijd des Heren. Zie het Lam Gods dat wegneemt de zonden der wereld”. Jezus is het *ware* Paaslam, dat zichzelf vrijwillig voor ons ten offer heeft gebracht en zo het nieuwe en altijddurende verbond heeft verwezenlijkt. De Eucharistie heeft deze radicale nieuwheid in zich, die ons bij iedere viering van de Mis opnieuw wordt aangeboden. [19].

De instelling van de Eucharistie

10. Zo worden wij gebracht tot nadenken over de instelling van de Eucharistie tijdens het Laatste Avondmaal. Dat gebeurde in het kader van een rituele maaltijd als gedachtenisviering van de fundamentele gebeurtenis in de geschiedenis van het volk van Israël: de bevrijding van de slavernij uit Egypte. Deze rituele maaltijd, die verbonden was met het offeren van lammeren (vgl. Ex. 12,1-28.43-51) was een herinnering aan het verleden, maar tegelijk ook een profetisch gedenken, dat wil zeggen de verkondiging van een toekomstige bevrijding. Het volk had namelijk ervaren dat die bevrijding geen definitieve bevrijding was geweest, want hun geschiedenis stond nog te zeer in het teken van slavernij en zonde. Zo leidde de gedachtenis van de oude bevrijding tot de bede om en de verwachting van een diepgaander heil, dat fundamenteel, alomvattend en definitief zou zijn. In deze context voegt Jezus de nieuwheid van zijn gave toe. In de lofprijzing, de *Berakah*, dankt Hij de Vader niet alleen voor de grote gebeurtenissen van het verleden, maar ook voor zijn eigen “verheerlijking”. Als Hij het sacrament van de Eucharistie instelt, anticipeert Jezus op het kruisoffer en de overwinning van de Verrijzenis en sluit beide bij het sacrament in. Tegelijk openbaart Hij zich als het *ware* Offerlam, dat vanaf het begin van de wereld was voorzien in het plan van de Vader, zoals de Eerste Petrusbrief benadrukt (vgl. 1,18-20). Als Jezus zijn gave in dit verband plaatst, verkondigt Hij de heilbrengende betekenis van zijn dood en Verrijzenis, van dit mysterie dat leidt tot de vernieuwing van de geschiedenis en de gehele kosmos. De instelling van de Eucharistie laat inderdaad zien hoe de op zich gewelddadige en zinloze dood van Jezus is geworden tot de meest verheven daad van liefde en tot de definitieve bevrijding van de mensheid van het.

Figura transit in veritatem

11. Zo voegt Jezus zijn ingrijpende *novum* in het hart van de oude joodse offermaaltijd in. Die maaltijd hoeft voor ons christenen niet herhaald te worden. Terecht zeggen de Kerkvaders: “*figura transit in veritatem*” – de voorafbeelding heeft plaats gemaakt voor de waarheid. De oude ritus is tot vervulling gekomen en is door de gave van de liefde van Gods Zoon voor altijd overtroffen. Het voedsel van de waarheid, de voor ons geofferde Christus, *dat...figuris terminum*. [20] Met de opdracht: “Doe dit tot mijn gedachtenis” roept Hij ons op te beantwoorden aan zijn gave en deze sacramenteel tegenwoordig te stellen. Met deze woorden geeft de Heer als

het ware uiting aan de verwachting dat zijn Kerk, die uit zijn offer voortgekomen is, deze gave aanneemt en onder de leiding van de heilige Geest de liturgische vorm van het sacrament ontwikkelt. De gedachtenisviering van zijn volmaakte gave bestaat immers niet slechts uit de herhaling van het Laatste Avondmaal, doch uit de Eucharistie zelf, dat wil zeggen uit de radicale nieuwheid van de christelijke eredienst. Zo heeft Jezus ons de gave nagelaten binnen te treden in zijn “uur”: “De Eucharistie haalt ons binnen in Jezus’ zelfgave. We ontvangen niet alleen maar statisch de mensgeworden Logos, maar we worden binnengehaald in de dynamiek van zijn zelfgave”. [21] Hij “trekt ons in zichzelf”. [22] De substantiële verandering van brood en wijn in zijn Lichaam en zijn Bloed introduceert in de schepping het principe van een radicale verandering, als een soort “kernsplitsing” – om een ons welbekend beeld te gebruiken – die zich voordoet in het binnenste van het zijn, een verandering die ertoe bestemd is een omvormingsproces in de werkelijkheid in gang te zetten, met als ultieme doel de verheerlijking van de hele wereld tot de toestand waarin God alles in allen zal zijn (vgl. 1 Kor. 15,28).

De Heilige Geest en de Eucharistie

Jezus en de Heilige Geest

12. Met Zijn woord en met brood en wijn heeft de Heer zelf ons de essentiële elementen van de nieuwe eredienst geschonken. De Kerk, Zijn bruid, is geroepen de eucharistische maaltijd iedere dag te vieren om Hem te gedenken. Zo voegt zij het verlossende offer van haar Bruidegom in de geschiedenis van de mensen in en stelt het in alle culturen sacramenteel tegenwoordig. Dit grote geheim wordt gevierd in de liturgische vormen die de Kerk, geleid door de heilige Geest, in tijd en ruimte ontwikkelt. [23] In dit verband is het nodig dat wij ons bewust worden van de beslissende rol die de heilige Geest speelt bij de ontwikkeling van de liturgische vorm en bij het uitdiepen van de goddelijke mysteries. De Parakleet, de eerste gave aan de gelovigen [24], die reeds bij de schepping aan het werk was (vgl. Gen. 1,2), is volledig aanwezig in het gehele leven van het mensgeworden Woord: Jezus Christus werd immers door toedoen van de heilige Geest door de Maagd Maria ontvangen (vgl. Mt. 1,18; Luc. 1,35); aan het begin van zijn openbare leven ziet Hij Hem aan de oever van de Jordaan in de gedaante van een duif op zich neerdalen (vgl. Mt. 3, 16 en parallelteksten); in diezelfde Geest handelt, spreekt en jubelt Hij (vgl. Luc. 10,21); en in Hem kan Hij zichzelf als offer opdragen (vgl. Hebr. 9, 14). In de door Johannes opgetekende zogenoemde “afscheidsrede” legt Jezus duidelijk verband tussen het offer van zijn leven in het Paasmysterie en de gave van de Geest aan de Zijnen (vgl. Joh. 16,7). Als Verrezene, die de tekenen van zijn lijden in zijn lichaam draagt, kan Hij met zijn adem de Geest schenken (vgl. Joh. 20,22) en zo de Zijnen deelachtig maken aan zijn eigen zending (vgl. Joh. 20,21). De Geest zal de leerlingen alles leren en hen alles in herinnering brengen wat Christus tot hen heeft gezegd (vgl. Joh. 14,26), want als Geest der waarheid (vgl. Joh. 15, 26) komt het Hem toe de leerlingen tot de volle waarheid te brengen (vgl. Joh. 16,13). In de *Handelingen der Apostelen* wordt verteld dat de Geest met Pinksteren neerdaalt op de apostelen die samen met Maria in gebed bijeen zijn (vgl. 2,1-4) en hen aanvuurt hun opdracht te gaan vervullen om aan alle volkeren te Blijde Boodschap te verkondigen. Het is dus in de kracht van de Geest dat Christus zelf in zijn Kerk aanwezig en werkzaam blijft, vanuit het middelpunt van haar leven, de Eucharistie.

De Heilige Geest en de viering van de Eucharistie

13. Tegen deze achtergrond wordt de beslissende rol van de heilige Geest in de Eucharistieviering en in het bijzonder met betrekking tot de transsubstantiatie begrijpelijk. Een dergelijk bewustzijn is bij de Kerkvaders duidelijk aantoonbaar. De heilige Cyrillus van Jeruzalem herinnert er in zijn *Catechesen* aan dat wij “de barmhartige God aanroepen om zijn heilige Geest te zenden over de offergaven die voor ons liggen, opdat Hij het brood moge veranderen in het Lichaam van Christus en de wijn in het Bloed van Christus. Wat door de heilige Geest is aangeraakt, is geheiligd en volledig veranderd”. [25] Ook de heilige Johannes Chrysostomus wijst erop dat de priester de heilige Geest aanroept als hij het offer viert [26]: zoals Elia, de dienaar van God, zo roept hij de heilige Geest aan – zo zegt Johannes Chrysostomus – opdat “als de genade op het offer neerdaalt, de zielen van allen erdoor ontbranden”. [27] Van het grootste belang voor het geestelijk leven van de gelovigen is een goede kennis van de rijkdom van de anaphora: behalve de door Christus bij het Laatste Avondmaal gesproken woorden omvat deze de epiclese als gebed tot de Vader, dat Hij de gave van de heilige Geest mag zenden opdat brood en wijn mogen worden tot Lichaam en Bloed van Jezus Christus en “de hele gemeenschap steeds meer Lichaam van Christus mag worden”. [28] De Geest, die door de celebrant afgeroepen wordt over de op het altaar geplaatste gaven van brood en wijn, is dezelfde die de gelovigen tot “een lichaam” verenigt en hen tot een geestelijk offer maakt dat de Vader welgevallig is. [29]

Eucharistie en Kerk

Eucharistie – oorzakelijk grondbeginsel van de Kerk

14. Door het sacrament van de Eucharistie neemt Jezus de gelovigen mee in zijn “uur”; op die manier toont Hij ons de band die Hij tussen zichzelf en ons, tussen zijn Persoon en de Kerk heeft gewild. Inderdaad heeft Christus zelf in het kruisoffer de Kerk voortgebracht als zijn bruid en zijn lichaam. De Kerkvaders hebben uitvoerig nagedacht over de verhouding tussen de oorsprong van Eva uit de zijde van de slapende Adam (vgl. Gen. 2,21-23) en die van de nieuwe Eva, de Kerk, uit de geopende zijde van Christus, die verzonken was in de slaap van de dood: uit de doorboorde zijde – verhaalt Johannes – kwam bloed en water (vgl. Joh. 19,34), een symbool van de sacramenten. [30] Een contemplatieve blik “op Hem ... die zij hebben doorstoken” (Joh. 19,37) brengt ons tot nadenken over het oorzakelijke verband tussen het offer van Christus, de Eucharistie en de Kerk. Inderdaad: “De Kerk leeft van de Eucharistie” [31]. Daar in de Eucharistie het verlossende offer van Christus tegenwoordig komt, moet men voor alles erkennen dat er “een oorzakelijke invloed van de Eucharistie ... op het ontstaan zelf van de Kerk is” [32]. De Eucharistie is Christus, die zich aan ons schenkt en ons zo voortdurend als zijn Lichaam opbouwt. In de indrukwekkende wisselwerking tussen de Eucharistie, die de Kerk opbouwt, en de Kerk zelf, die de Eucharistie verwezenlijkt [33], staat de Eucharistie aan het begin: de Kerk kan het mysterie van de in de Eucharistie aanwezige Christus juist daarom vieren en aanbidden, omdat Christus zich eerst in het kruisoffer aan haar geschonken heeft. De mogelijkheid van de Kerk om de Eucharistie te “verwezenlijken” vindt haar oorsprong geheel en al in Christus’ zelfgave aan haar. Ook hier ontdekken wij een overtuigend aspect van de formulering van Johannes: “Hij heeft ons het eerst liefgehad” (vgl. 1 Joh. 4,19). Zo erkennen wij ook in iedere viering op de eerste plaats de gave van Christus. De oorzakelijke invloed van de Eucharistie op het ontstaan van de Kerk maakt ten slotte duidelijk dat niet alleen chronologisch maar ook ontologisch zijn liefde, waarmee Hij ons “het eerst heeft liefgehad”, er eerder was. Hij is in eeuwigheid degene die ons het eerst liefheeft.

Eucharistie en kerkelijke communio

15. De Eucharistie is dus fundamenteel voor het zijn en handelen van de Kerk. Daarom werd in de christelijke oudheid het Lichaam dat geboren werd uit de Maagd Maria, het eucharistische Lichaam en het kerkelijke Lichaam van Christus met één en hetzelfde begrip aangeduid: *Corpus Christi*. [34] Dit in de overlevering veelvuldig voorkomende gegeven doet ons beter beseffen dat Christus en zijn Kerk niet te scheiden zijn. Onze Heer Jezus heeft zich als offer voor ons overgeleverd en door zijn gave effectief geweest op het mysterie van de Kerk. Het is typerend dat het tweede Eucharistisch Gebed in de epiclese na de Consecratie de bede om de eenheid van de Kerk als volgt formuleert: “Zo delen wij in het Lichaam en Bloed van Christus en wij smeken U dat wij door de Heilige Geest worden vergaderd tot één enige kudde”. Deze formulering maakt duidelijk dat de *res* van het eucharistisch sacrament de eenheid van de gelovigen in de kerkelijke gemeenschap is. Zo toont zich de Eucharistie aan de basis van de Kerk als mysterie van de *Communio*. [35]

Op de relatie tussen Eucharistie en *Communio* heeft de Dienaar Gods Joannes Paulus II al gewezen in zijn encycliek *Ecclesia de Eucharistia*. Hij noemde de gedachtenisviering van Christus “de hoogste sacramentele uiting van gemeenschap in de Kerk”. [36] De eenheid van de Kerk toont zich concreet in de christelijke gemeenschappen en hernieuwt zich in de eucharistische handeling, die ze verenigt en in particuliere kerken onderscheidt, “*in quibus et ex quibus una et unica Ecclesia catholica existit*”. [37] Juist de realiteit van de ene Eucharistie, die in ieder bisdom rond de eigen bisschop wordt gevierd, doet ons begrijpen dat de particuliere kerken zelf *in* en *ex Ecclesia* bestaan. “De uniciteit en ondeelbaarheid van het eucharistisch Lichaam des Heren sluit de uniciteit in van zijn mystieke Lichaam, de ene en ondeelbare Kerk. Uit het Eucharistisch middelpunt volgt de noodzakelijke openheid van iedere vierende gemeenschap, iedere particuliere kerk: aangetrokken door de open armen van de Heer, wordt zij ingelijfd in zijn unieke en ondeelbare Lichaam”. [38] Daarom bevindt bij de Eucharistieviering iedere gelovige zich in *zijn* kerk, dat wil zeggen in de Kerk van Christus. Uit dit eucharistisch perspectief, indien goed begrepen, volgt de kerkelijke *Communio* als een van nature katholieke werkelijkheid. [39] Het benadrukken van deze eucharistische basis van de kerkelijke gemeenschap kan ook een effectieve bijdrage vormen voor oecumenische dialoog met de kerken en kerkelijke gemeenschappen die geen volledige gemeenschap met de Stoel van Petrus hebben. De Eucharistie schept namelijk objectief een sterke band van eenheid tussen de katholieke Kerken en de orthodoxe Kerken, die het onvervalste en volledige wezen van de Eucharistie hebben bewaard. Tegelijk kan de nadruk op het kerkelijke karakter van de Eucharistie een gunstig element worden in de dialoog met de gemeenschappen uit de Reformatie. [40]

Eucharistie en Sacramenten

De sacramentaliteit van de Kerk

16. Het Tweede Vaticaans Concilie heeft in herinnering geroepen dat “de overige sacramenten, evenals alle kerkelijke bedieningen en apostolaatswerken, samenhangen met de heilige Eucharistie en daarop gericht staan. Want in de heilige Eucharistie ligt heel het geestelijk goed van de Kerk vervat, namelijk Christus zelf, ons Paaslam en het levend brood dat het door zijn Vlees in de Heilige Geest tot leven gebrachte en tot leven wekkende leven schenkt aan de mensen. Dezen worden aldus uitgenodigd en ertoe gebracht om zichzelf, hun arbeid en al het geschapene samen met Hem op te dragen”. [41] Deze innige band van de Eucharistie met alle andere sacramenten en met het christelijk leven wordt ten diepste begrepen als men het mysterie van de Kerk zelf als sacrament beschouwt. [42] Het Concilie heeft in dit verband bevestigd: “In Christus is de Kerk als het ware het sacrament, dat wil zeggen het teken en het instrument, van de innige vereniging met God en van de eenheid van heel het menselijk geslacht”. [43] Als het “door de eenheid van de Vader, de Zoon en de heilige Geest [44] verenigde volk” – zoals de heilige Cyprianus zegt – is zij het sacrament van de trinitaire *Communio*.

Het feit dat de Kerk het “universele sacrament van het heil” [45] is, toont hoe de sacramentele “economie” uiteindelijk bepaalt op welke wijze Christus, de enige Redder, door de Geest ons leven bereikt, tot in alle bijzondere omstandigheden toe. De Kerk ontvangt en drukt zich tegelijk uit in de zeven sacramenten, waardoor de genade van God concreet inwerkt op het leven van de gelovigen, zodat het hele, door Christus verlost leven een godgevallige eredienst wordt. Vanuit dit perspectief wil ik graag de aandacht vestigen op enkele door de synodevaders naar voren gebrachte elementen, die ons zouden kunnen helpen de verhouding van alle sacramenten tot het eucharistisch mysterie te begrijpen.

I. Eucharistie en christelijke initiatie

Eucharistie, volheid van de christelijke initiatie

17. Als de Eucharistie werkelijk bron en hoogtepunt van het leven en de zending van de Kerk is, volgt daar op de eerste plaats uit dat de weg van de christelijke initiatie erop gericht is toegang te verschaffen tot dit sacrament. Wij moeten ons, zoals de synodevaders zeiden, in dit verband afvragen of in onze christelijke gemeenten de nauwe band tussen Doopsel, Vormsel en Eucharistie voldoende wordt erkend. [46] Men mag namelijk nooit vergeten dat wij met het oog op de Eucharistie gedoopt en gevormd zijn. Dat brengt de verplichting met zich mee in de pastorale praktijk begrip te bevorderen voor de eenheid van het proces van christelijke initiatie. Het sacrament van het Doopsel, waardoor wij aan Christus gelijkvormig worden [47], opgenomen in de Kerk en kinderen van God, is de toegangsdeur tot alle sacramenten. Daardoor worden wij in het ene Lichaam van Christus (vgl. 1 Kor. 12,13), in het priesterlijk volk, ingelijfd. Toch is het de deelname aan het eucharistisch Offer dat in ons tot voltooiing brengt wat ons in het Doopsel is geschonken. Ook de gaven van de Geest worden geschonken voor de opbouw van het Lichaam van Christus (vgl. 1 Kor. 12) en tot groter evangelisch getuigenis in de wereld. [48] Daarom brengt de Allerheiligste Eucharistie de Christelijke initiatie tot vervulling en vormt het middelpunt en het doel van het totale sacramentele leven. [49]

De volgorde van de initiatiesacramenten

18. In dit verband is het nodig aandacht te besteden aan het thema van de volgorde van de initiatiesacramenten. Op dit punt bestaan er in de Kerk verschillende tradities. Deze verscheidenheid treedt aan de dag in de kerkelijke gebruiken van het oosten [50] en zelfs in de westerse praktijk wat betreft de initiatie van volwassenen [51] in vergelijking met die van kinderen [52]. Zulke verschillen hebben echter geen dogmatische betekenis, doch zijn pastoraal van aard. Concreet moet duidelijk worden welke praktijk de gelovige het best kan helpen de Eucharistie in het middelpunt te stellen, als de werkelijkheid waarop de gehele initiatie is gericht. De bisschoppenconferenties zouden in nauwe samenwerking met de verantwoordelijke dicasteriën van de Romeinse Curie de doeltreffendheid van de huidige benaderingen van de initiatie moeten onderzoeken, opdat de gelovige door de vorming in onze parochies geholpen wordt, in een steeds voortschrijdend rijpingsproces, te geraken tot een authentieke eucharistische levensinstelling, om zo in staat te zijn op een in onze tijd passende wijze verantwoording af te leggen aan iedereen die rekenschap vraagt van de hoop die in ons leeft (vgl. 1 Petr. 3,15)

Initiatie, kerkelijke gemeenschap en gezin

19. Men moet steeds indachtig zijn dat de gehele christelijke initiatie een weg van bekering is, die zich met de hulp van God en steeds in relatie met de kerkelijke gemeenschap moet voltrekken. Dit geldt als volwassenen om opname in de Kerk vragen, zoals dat gebeurt in missiegebieden maar ook in vele gesecculariseerde streken, en als ouders om de sacramenten voor hun kinderen vragen. In dit verband wil ik vooral wijzen op de verhouding tussen de christelijke initiatie en het gezin. In de pastoraal moet men het christelijk gezin altijd betrekken bij de

weg van de initiatie. Het ontvangen van het Doopsel, het Vormsel en de eerste Heilige Communie zijn beslissende momenten, niet alleen voor degene die het sacrament ontvangt, maar ook voor het hele gezin, dat bij de taak van de opvoeding door de kerkelijke gemeenschap op alle verschillende niveaus moet worden ondersteund. [53] Hier zou ik het belang van de eerste Communie willen benadrukken. Veel gelovigen blijft deze dag terecht bij als het eerste moment waarop zij, hoe aarzelend ook, de betekenis van de persoonlijke ontmoeting met Jezus hebben bespeurd. De zielzorg in de parochie moet van deze zo belangrijke gelegenheid op passende wijze gebruik maken.

II. Eucharistie en het sacrament van boete en verzoening

De diepe relatie tussen de twee

20. Terecht hebben de synodevaders verklaard dat de liefde tot de Eucharistie leidt tot een groeiende waardering voor het sacrament van boete en verzoening. [54] Op grond van de relatie tussen deze sacramenten kan een authentieke catechese over de betekenis van de Eucharistie niet losgekoppeld worden van de opwekking de weg van de boete te gaan (vgl. 1 Kor. 11,27-29). Zeker, we kunnen vaststellen dat de gelovigen in onze tijd zijn ondergedompeld in een cultuur die erop gericht is het zondebesef te doen verdwijnen [55], een cultuur die een oppervlakkige houding bevordert, die de noodzaak in staat van genade te verkeren om de Communie waardig te kunnen ontvangen doet vergeten. [56] Het verlies van het zondebewustzijn brengt ook altijd een zekere oppervlakkigheid in het ervaren van Gods liefde met zich mee. Het kan voor de gelovigen van groot nut zijn zich de elementen voor de geest te halen die tijdens de ritus van de heilige Mis het besef van de eigen zonde en tegelijkertijd de barmhartigheid van God ondubbelzinnig tot uitdrukking brengen. [57] Daarnaast herinnert de relatie tussen Eucharistie en verzoening ons eraan dat de zonde nooit een uitsluitend individuele aangelegenheid is. De zonde brengt ook altijd een verwonding in de kerkelijke gemeenschap met zich mee, waarin wij door het Doopsel ingelijfd zijn. Daarom is de verzoening, zoals de Kerkvaders zeiden, *laboriosus quidam baptismus* [58], waarmee ze onderstreepten dat het resultaat van de weg van de bekering ook het herstel van de volledige kerkelijke gemeenschap is, die tot uitdrukking komt in het opnieuw ontvangen van de Eucharistie. [59]

Enkele pastorale aanwijzingen

21. De synode heeft eraan herinnerd dat het de pastorale opdracht van de bisschop is in zijn bisdom vastberaden werk te maken van catechese die leidt tot bekering op grond van de Eucharistie, en onder de gelovigen de veelvuldige biecht te bevorderen. Alle priesters moeten zich grootmoedig, met toewijding en kunde wijden aan het sacrament van boete en verzoening. [60] In dit verband moet er ook op gelet worden dat de biechtstoelen in onze kerken goed zichtbaar zijn en de betekenis van dit sacrament tot uitdrukking brengen. Ik vraag de herders zorgvuldig toe te zien op de bediening van het sacrament van boete en verzoening en de praktijk van de algemene absolutie uitsluitend te beperken tot de gevallen waarin die uitdrukkelijk is toegestaan [61], daar alleen de persoonlijke biecht de reglementaire vorm is. [62] Gegeven de noodzaak de sacramentele vergeving opnieuw te ontdekken, moet er in ieder bisdom altijd een *penitentiarius* zijn. [63] Ten slotte kan een evenwichtige en verdiepte praktijk van het voor zichzelf of voor overledenen verdienen van een *aflaat* een waardevol hulpmiddel zijn voor een hernieuwd besef van de relatie tussen Eucharistie en verzoening. Met een aflaat verkrijgt men “van God kwijtschelding van tijdelijke straf voor zonden die – wat de schuld betreft – al vergeven zijn”. [64] Het gebruik maken van aflaten helpt ons te begrijpen dat wij, als wij alleen op onze eigen krachten waren aangewezen, nooit in staat zouden zijn het begane kwaad weer goed te maken en dat de zonden van ieder afzonderlijk de hele gemeenschap schade toebrengen. Omdat de praktijk van de aflaten, behalve de leer van de oneindige verdiensten van Christus, ook de verdiensten van de gemeenschap van de heiligen insluit, verduidelijkt die ons bovendien “hoe nauw wij in Christus met elkaar verenigd zijn en hoe zeer het bovennatuurlijke leven van ieder individu van nut kan zijn voor de ander”. [65] Daar de voorwaarden om een aflaat te verkrijgen ondermeer inhouden dat men het boetesacrament en de Communie ontvangt, kan deze praktijk de gelovigen effectief ondersteunen op de weg van de bekering en bij de ontdekking van de centrale positie van de Eucharistie in het christelijk leven.

III. Eucharistie en ziekenzalving

22. Jezus heeft zijn leerlingen niet alleen uitgezonden om de zieken te genezen (vgl. Mt. 10,8; Luc. 9,2; 10,9), maar Hij stelde voor hen ook een specifiek sacrament in: de ziekenzalving. [66] De brief van Jakobus getuigt ervan dat deze sacramentele handeling reeds in de jongste christengemeenschappen aanwezig was (vgl. 5, 14-16). Als de Eucharistie aantoont hoe het lijden en de dood van Christus in liefde worden veranderd, dan verenigt de ziekenzalving de lijdende mens met de zelfgave van Christus tot heil van allen, zodat ook hij, in het mysterie

van de gemeenschap van de heiligen, deel kan hebben aan de verlossing van de wereld. De band tussen deze twee sacramenten wordt vooral duidelijk als de ziekte verergert: “De Kerk biedt de stervende naast de ziekenzalving de Eucharistie als viaticum aan”. [67] Op de thuisreis naar de Vader wordt de Communie met het Lichaam en Bloed van Christus tot het zaad van het eeuwig leven en de kracht tot opstanding: “Wie mijn vlees eet en mijn bloed drinkt, heeft eeuwig leven en Ik zal hem doen opstaan op de laatste dag” (Joh. 6,54). Daar het viaticum de zieke een glimp geeft van de volheid van het Paasmysterie, moet de toediening ervan gegarandeerd worden. [68] De toewijding en pastorale zorg betoond aan de zieken, brengen zeker geestelijk profijt voor de hele gemeenschap met zich mee. Zoals bekend hebben wij alles wat wij voor de geringsten hebben gedaan, voor Jezus zelf gedaan (vgl. Mt. 25,40).

IV. Eucharistie en priesterwijding

In persona Christi capitis

23. De innerlijke band tussen Eucharistie en priesterwijding komt duidelijk naar voren uit Jezus' eigen woorden in de zaal van het Laatste Avondmaal: “Doe dit tot een gedachtenis aan Mij” (Luc. 22,19). Jezus heeft op de avond voor zijn dood de Eucharistie ingesteld en tegelijk *het priesterschap van het Nieuwe Verbond* gevestigd. Hij is priester, offerlam en altaar: middelaar tussen God de Vader en het volk (vgl. Hebr. 5,5-10), zoenoffer (vgl. 1 Joh. 2,2; 4,10), dat zichzelf ten offer brengt op het altaar van het kruis. Niemand kan zeggen: “Dit is mijn Lichaam” en “Dit is de kelk van het Nieuwe Verbond, mijn Bloed ...”, behalve in de Naam en in de Persoon van Christus, de enige hogepriester van het nieuwe en altijdurende Verbond (vgl. Hebr. 8-9). De bisschoppensynode heeft reeds in andere vergaderingen het thema van het ambtelijk priesterschap behandeld, zowel met betrekking tot de identiteit van het dienstambt [69] als met betrekking tot de vorming van de kandidaten [70]. Bij deze gelegenheid, in het licht van de discussie die heeft plaats gevonden in de laatste synodevergadering, voel ik mij geroepen enkele belangrijke punten in herinnering te brengen wat betreft de verhouding tussen het sacrament van de Eucharistie en de priesterwijding. Op de eerste plaats is het noodzakelijk te bevestigen dat de band tussen de priesterwijding en de Eucharistie het duidelijkst zichtbaar wordt in de viering van de Mis, waarbij de bisschop of de priester *in de Persoon van Christus als hoofd* presideert .

Volgens de leer van de Kerk is de priesterwijding de absoluut noodzakelijke voorwaarde voor de geldige viering van de Eucharistie. [71] Want “in het kerkelijk dienstwerk van de gewijde bedienaar is Christus zelf bij zijn Kerk, als hoofd van zijn Lichaam, herder van zijn kudde, hogepriester van het verlossend offer”. [72] Natuurlijk “handelt de priester tevens in naam van heel de Kerk, wanneer hij God het gebed van de Kerk aanbiedt en vooral wanneer hij het Eucharistisch offer opdraagt”. [73] Daarom moeten priesters zich ervan bewust zijn dat zij in hun dienstwerk nooit zichzelf of hun persoonlijke mening in het middelpunt mogen plaatsen, doch alleen Jezus Christus. Iedere poging zichzelf tot de centrale figuur van de liturgische handeling te maken is in tegenspraak met het wezen van het priesterschap. De priester is in eerste instantie dienaar en moet zich voortdurend inspannen een teken te zijn dat als gewillig werktuig in de handen van Christus naar Hem verwijst. Dat komt in het bijzonder tot uitdrukking in de deemoed waarmee hij in trouwe navolging van de ritus leiding geeft aan de liturgische handeling, deze geheel volgt met hart en geest en alles vermijdt wat de indruk zou kunnen wekken van een misplaatste geldingsdrang. Daarom beveel ik de clerus aan zich steeds meer bewust te maken van het feit dat de eigen Eucharistische dienst een deemoedige dienst voor Christus en voor zijn Kerk is. Het priesterschap is – zoals de heilige Augustinus zegt – *amoris officium*, [74], het is de dienst van de goede Herder, die zijn leven geeft voor zijn schapen (vgl. Joh. 10,14-15).

Eucharistie en priesterlijk celibaat

24. De synodevaders hebben benadrukt dat het ambtelijk priesterschap door de wijding een volkomen gelijkvormigheid met Christus vereist. Met alle eerbied voor de afwijkende praktijk en traditie van de oosterse Kerken is het toch noodzakelijk opnieuw de diepe zin te bevestigen van het priesterlijk celibaat, dat terecht wordt beschouwd als een rijkdom van niet te schatten waarde; dat wordt in de oosterse Kerk gestaafd door het feit dat de bisschoppen alleen gekozen worden uit de celibatair levende priesters en het door vele priesters vrijwillig gekozen celibaat in hoog aanzien staat. In deze keuze van de priester komen namelijk op geheel eigen wijze tot uitdrukking zijn overgave, die hem gelijkvormig maakt aan Christus, en zijn zelfopoffering uitsluitend omwille van het Rijk Gods. [75] Het feit dat Christus, de eeuwige hogepriester, zelf zijn zending tot aan het kruisoffer heeft volbracht in staat van maagdelijkheid, biedt het zekere houvast om de betekenis van de traditie van de Latijnse Kerk in deze kwestie te beseffen. Daarom is het niet genoeg het priesterlijk celibaat te begrijpen vanuit een puur functioneel gezichtspunt. Het celibaat is in werkelijkheid een bijzondere manier om Christus zelf in zijn levensstijl na te volgen. Een zodanige keuze heeft bovenal het karakter van een bruiloft; het is een

vereenzelviging met het hart van Christus als Bruidegom, die zijn leven geeft voor de bruid. In lijn met de grote kerkelijke traditie, met het Tweede Vaticaans Concilie [76] en met mijn voorgangers in het Petrusambt [77] bevestig ik opnieuw de schoonheid en de betekenis van een in celibaat beleefd priesterleven als veelzeggend teken van de totale en exclusieve overgave aan Christus, aan de Kerk en aan het Rijk Gods en ik bekrachtig derhalve het verplichte karakter ervan voor de Latijnse traditie. Het in rijpheid, vreugde en overgave beleefde priesterlijke celibaat is een zeer grote zegen voor de Kerk en voor de samenleving zelf.

Priestertekort en roepingenpastoraal

25. Gegeven de band tussen wijding en Eucharistie is de synode nader ingegaan op de verlegenheid waarin sommige bisdommen geraken als het erom gaat een oplossing te vinden voor het priestertekort. Dat is niet alleen het geval in sommige missiegebieden maar ook in veel landen met een lange christelijke traditie. Voor een oplossing van het probleem is een rechtmatige verdeling van de clerus zeker van groot nut. Er moet gewerkt worden aan een grondige bewustmaking op dit punt. De bisschoppen moeten de instituten van godgewijd leven en de nieuwe kerkelijke bewegingen, rekening houdend met ieders eigen charisma, betrekken bij de pastorale behoefte en alle leden van de clerus aansporen tot een grotere bereidheid de Kerk te dienen waar het nodig is, ook als dat offers vraagt. [78] Ook werd er in de synode gesproken over pastorale maatregelen die genomen moeten worden om vooral bij jongeren de innerlijke openheid ten opzichte van priesterroeping te bevorderen. Deze situatie kan niet alleen door middel van enkel pragmatische kunstgrepen worden opgelost. Vermeden moet worden dat bisschoppen onder druk van heel begrijpelijke, reële zorgen wat betreft het priestergebrek, onvoldoende nagaan of er sprake is van een echte roeping en kandidaten die niet beschikken over de noodzakelijke eigenschappen voor het priesterlijk dienstwerk toelaten tot de priesteropleiding en de wijding. [79] Een slecht opgeleide clerus, zonder de noodzakelijke toetsing toegelaten tot de wijding, kan nauwelijks het getuigenis geven dat in anderen de wens kan wekken edelmoedig in te gaan op de roepstem van Christus. Het roepingenpastoraat moet werkelijk de gehele christengemeenschap in alle sectoren bij zijn werk betrekken. [80] Onderdeel van dit alomvattende pastorale werk is natuurlijk ook het ontvankelijk maken van de gezinnen, die dikwijls onverschillig, zoniet zelfs afwijzend, tegenover een priesterroeping staan. Zij moeten zich edelmoedig openstellen voor het geschenk van het leven en de kinderen opvoeden tot beschikbaarheid wat betreft de wil van God. Kort gezegd: vóór alles is de moed nodig jongeren vertrouwd te maken met de radicaliteit van de navolging van Christus, door hen de aantrekkingskracht daarvan te tonen.

Dankbaarheid en hoop

26. Ten slotte is het nodig met meer geloof en hoop te vertrouwen op Gods initiatief. Ook als er in sommige gebieden sprake is van priestertekort, mag men nooit het vaste vertrouwen verliezen dat Christus steeds weer mannen zal inspireren om alles achter te laten en zich volledig te wijden aan het vieren van de heilige mysteries, de prediking van het evangelie en de pastorale dienst. Bij deze gelegenheid wil ik de dankbaarheid van de hele Kerk uitspreken ten opzichte van alle bisschoppen en priesters die hun zending met trouwe overgave en volledig engagement vervullen. Natuurlijk geldt de dank van de Kerk ook de diakens “aan wie de handen worden opgelegd niet voor het priesterschap, maar voor het dienstbetoon”. [81] Op aanbeveling van de synodevergadering richt ik een speciaal woord van dank tot de *Fidei-donum* priesters, die in dienst van de zending van de Kerk deskundig en met edelmoedige overgave de gemeenschap opbouwen, door het Woord van God te verkondigen en het brood des levens te breken, zonder hun krachten te sparen. [82] Men moet God danken voor de vele priesters die hebben moeten lijden, tot aan het offer van hun eigen leven toe, om Christus te dienen. In hen openbaart zich daadwerkelijk wat het betekent geheel en al priester te zijn. Het gaat om aangrijpende getuigenissen die veel jonge mensen zouden kunnen inspireren eveneens Christus na te volgen, hun leven voor anderen te geven en juist zo het ware leven te vinden.

V. Eucharistie en huwelijk

De Eucharistie, een bruidssacrament

27. De Eucharistie, het sacrament van de liefde, heeft een bijzondere relatie met de liefde tussen man en vrouw, die in het huwelijk verenigd zijn. Het is juist in onze tijd noodzakelijk het verstaan van deze band te verdiepen [83] Paus Joannes Paulus II heeft meermaals gesproken over het bruidskarakter van de Eucharistie en de speciale relatie van de Eucharistie met het sacrament van het huwelijk: “De Eucharistie is het sacrament van onze verlossing. Het is het sacrament van de Bruidegom, van de Bruid” [84] Overigens “draagt heel het christelijk leven het merkteken van de huwelijksliefde tussen Christus en de Kerk. Reeds het Doopsel, intrede in het Volk van God, is een bruidsmysterie: het is als het ware het waterbad voor het huwelijk dat aan het bruiloftsmaal, de

Eucharistie, voorafgaat” [85] De Eucharistie versterkt op onuitputtelijke wijze de onontbindbare eenheid en liefde van ieder christelijk huwelijk. Door de kracht van het sacrament is de huwelijksband innerlijk verbonden met de Eucharistische eenheid tussen de Bruidegom Christus en zijn bruid, de Kerk (vgl. Ef. 5, 31-32). De wederzijdse instemming die bruidegom en bruid in Christus uitspreken en waarop hun levens- en liefdesgemeenschap gegrondvest is, heeft eveneens een eucharistische dimensie. In de theologie van St. Paulus is de echtelijke liefde inderdaad een sacramenteel teken van de liefde van Christus voor zijn Kerk – een liefde die haar hoogtepunt bereikt aan het kruis, de uitdrukking van zijn “bruiloft” met de mensheid en tegelijkertijd oorsprong en middelpunt van de Eucharistie.

Daarom is de Kerk allen die hun gezin hebben gegrondvest op het sacrament van het huwelijk op bijzondere wijze geestelijk nabij. [86] Het gezin – de huiskerk [87] – is een zeer belangrijk domein van het kerkelijk leven, in het bijzonder vanwege de beslissende rol met betrekking tot de christelijke opvoeding van de kinderen. [88] In dit verband heeft de synode ook aanbevolen de unieke opgave van de vrouw in het gezin en in de samenleving te erkennen – een opgave die verdedigd, bewaard en bevorderd moet worden. [89] Het leven van echtgenote en moeder is een absoluut noodzakelijke realiteit, die nooit afgewezen mag worden.

Eucharistie en de uniciteit van het huwelijk

28. Juist in het licht van deze innerlijke verbondenheid tussen het huwelijk, het gezin en de Eucharistie kunnen we enkele pastorale problemen bezien. De trouwe, onontbindbare en exclusieve band die Christus en de Kerk met elkaar verbindt en die sacramenteel wordt ugedrukt in de Eucharistie, beantwoordt aan het oorspronkelijke antropologisch gegeven dat de man zich definitief moet binden aan één vrouw en omgekeerd (vgl. Gen. 2,24; Mt. 19,5). Met dit gegeven voor ogen heeft de synode zich bezig gehouden met het thema van de pastorale praktijk ten gunste van mensen die stammen uit culturen waar polygamie wordt geëerbijurd en aan wie dan het evangelie wordt verkondigd. Zulke mensen moeten, als zij zich openstellen voor het christelijk geloof, geholpen worden hun menselijke voornemen in de radicale nieuwheid van Christus te integreren. Tijdens het catechumenaat komt Christus hen in hun bijzondere situatie tegemoet en roept hen, met het oog op volkomen kerkelijke gemeenschap, langs de weg van het noodzakelijke afstand doen tot de volle waarheid van de liefde. De Kerk begeleidt hen met liefdevolle en milde doch tegelijkertijd vastberaden zielzorg [90], bovenal door hen erop te wijzen in welk licht de christelijke mysteries de menselijke natuur en de menselijke gevoelens laat stralen.

Eucharistie en onontbindbaarheid van het huwelijk

29. Als de Eucharistie de uitdrukking is van de onherroepelijkheid van Gods liefde in Christus voor zijn Kerk, wordt begrijpelijk waarom deze met betrekking tot het sacrament van het huwelijk de onontbindbaarheid insluit waar iedere liefde onverbiddelek naar hunkert. [91] Daarom is het meer dan gerechtvaardigd dat de synode pastorale aandacht heeft gewijd aan de smartelijke situatie waarin niet weinig gelovigen zich bevinden, die na een sacramenteel huwelijk zijn gescheiden en een nieuwe verbintenis zijn aangegaan. Het gaat hier om een netelig en gecompliceerd pastoraal probleem, een ware plaag van de huidige samenleving, die in toenemende mate ook overslaat naar katholieke kringen. De herders zijn uit liefde tot de waarheid verplicht zorgvuldig onderscheid te maken tussen de verschillende situaties, om de betrokken gelovigen op passende wijze geestelijk te helpen. [92] De bisschoppensynode heeft de op de heilige Schrift (vgl. Mc. 10,2-12) gebaseerde praktijk van de Kerk om gescheiden mensen die hertrouwd zijn niet toe te laten tot de sacramenten bevestigd, omdat hun levensstaat objectief in tegenspraak is met de liefdevolle eenheid tussen Christus en zijn Kerk, die in de Eucharistie betekend en verwezenlijkt wordt. Mensen die gescheiden en hertrouwd zijn blijven echter ondanks hun situatie tot de Kerk behoren, die hen niet loslaat en speciale aandacht voor hen heeft, met de wens dat zij zo veel mogelijk een christelijk leven leiden, door deelname aan de heilige Mis, echter zonder de Communie te ontvangen, vertrouwvolle gesprekken met een priester of een geestelijk leidsman, met toewijding beoefende naastenliefde, werken van boetvaardigheid en inzet voor de opvoeding van de kinderen.

Waar gerechtvaardigde twijfel bestaat aangaande de geldigheid van het sacramenteel gesloten huwelijk, moet het noodzakelijke ondernomen worden om de zaak te onderzoeken. Bovendien is het noodzakelijk, met volledige inachtneming van het canoniek recht [93], de beschikbaarheid van kerkelijke rechtbanken in het betreffende gebied, hun pastorale karakter alsook de correcte en snelle afhandeling van zaken te garanderen. [94] Voor een vlotte werkwijze van de kerkelijke rechtbanken heeft ieder bisdom behoefte aan een voldoende aantal personen met de passende opleiding. Ik roep in herinnering dat het “een nadrukkelijke plicht is de institutionele activiteit van de Kerk in de rechtbanken steeds dichterbij de gelovigen te brengen”. [95] Absoluut moet echter worden vermeden dat de pastorale zorg ten onrechte wordt gezien als tegengesteld aan het recht. Er moet veel eerder

uitgegaan worden van de premisse dat het fundamentele raakpunt tussen recht en pastoraal de *liefde tot de waarheid* is: de waarheid is namelijk nooit abstract, doch zij “voegt zich in de menselijke en christelijke weg van iedere gelovige in”. [96] Waar uiteindelijk het huwelijk niet nietig wordt verklaard en er objectieve omstandigheden zijn waardoor er geen einde gemaakt kan worden aan het samenleven, moedigt de Kerk de betrokken gelovigen aan hun verhouding in overeenstemming met Gods gebod te beleven als vrienden, als broer en zus. Dan kunnen zij – met inachtneming van de gevestigde kerkelijke praktijk – weer deelnemen aan de eucharistische maaltijd. Wil een dergelijke weg mogelijk en vruchtbaar zijn, dan moet die door de hulp van zielzorgers en door passende kerkelijke initiatieven ondersteund worden, waarbij in ieder geval vermeden moet worden dat deze verbintenissen worden gezegend, opdat de gelovigen niet in verwarring raken wat betreft de waarde van het huwelijk. [97]

Gegeven de complexiteit van de culturele context waarmee de Kerk in veel landen wordt geconfronteerd, heeft de synode bovendien aanbevolen bij de voorbereiding van bruidsparen en bij het voorafgaande onderzoek naar hun opvattingen over de voor de geldigheid van het huwelijkssacrament essentiële verplichtingen, de grootst mogelijke pastorale zorgvuldigheid in acht te nemen. Door een serieuze opheldering op dit punt kan worden voorkomen dat impulsieve beslissingen of oppervlakkige redenen jonge mensen ertoe brengen verantwoordelijkheden op zich te nemen waaraan ze later niet kunnen voldoen. [98] Het goede dat de Kerk en de hele samenleving verwachten van het huwelijk en van het daarop gevestigde gezin is zo groot dat de pastorale inspanning hier wel tot het uiterste moet gaan. Huwelijk en gezin zijn instellingen die bevordert en tegen ieder misverstand aangaande hun fundamentele waarde verdedigd moeten worden, want iedere schade die eraan wordt toegebracht betekent letsel voor de hele menselijke samenleving.

Eucharistie en eschatologie

Eucharistie: gave voor de mens onderweg

30. Als het waar is dat de sacramenten een realiteit zijn die toebehoort aan de Kerk, die in de tijd pelgrimeert [99] en die de volledige openbaring van de overwinning van de verrezen Christus tegemoet gaat, dan is het ook waar dat ze ons – en in het bijzonder de eucharistische liturgie – een voorsmaak verleent van de eschatologische vervulling waarnaar iedere mens en de gehele schepping onderweg is (vgl. Rom. 8, 19 ev.) De mens is geschapen voor het waarachtige en eeuwige geluk dat alleen de liefde van God kan schenken. Maar onze gewonde vrijheid zou de verkeerde weg opgaan als het niet mogelijk zou zijn nu al iets van de toekomstige vervulling te ervaren. Overigens moet iedere mens, om in de goede richting te kunnen gaan, op het einddoel worden gericht. Dat einddoel is werkelijk Christus de Heer zelf, de overwinnaar op zonde en dood, die voor ons op bijzondere wijze aanwezig komt in de Eucharistieviering. Zo hebben wij, ofschoon nog “vreemdelingen en ballingen” (1 Petr. 2,11) in deze wereld, in het geloof reeds deel aan de volheid van het verrezen leven. De eucharistische maaltijd komt, door het openbaren van zijn sterk eschatologische dimensie, onze vrijheid, die nog onderweg is, te hulp.

De eschatologische maaltijd

31. Als wij over dit geheim nadenken, kunnen we zeggen dat Jezus met zijn komst tegemoet gekomen is aan de verwachting die in het volk van Israël, in de gehele mensheid en eigenlijk zelfs in de schepping aanwezig is. Met zijn zelfgave heeft Hij objectief het eschatologische tijdperk ingeluid. Christus is gekomen om de verstrooide kinderen van God samen te brengen (vgl. Joh. 11,52) en heeft duidelijk gemaakt dat het zijn bedoeling was de gemeenschap van het Verbond te verzamelen om de beloften van God aan de vaders te vervullen (vgl. Jer. 23,3; 31,10; Luc. 1,55.70). In de roeping van de Twaalf – een verwijzing naar de twaalf stammen van Israël – en in de opgave zijn gedachtenis te vieren, hun bij het Laatste Avondmaal voor zijn verlossend lijden toevertrouwd, heeft Jezus getoond dat Hij de opdracht om in de geschiedenis teken en werktuig te zijn van de in Hem begonnen eschatologische verzameling, aan de gehele door Hem gestichte gemeenschap wilde overdragen. Daarom verwezenlijkt zich, op sacramentele wijze, in iedere Eucharistieviering de eschatologische samenkomst van het Godsvolk. De eucharistische maaltijd is voor ons werkelijk een vooruitlopende deelname aan het definitieve feestmaal, dat door de profeten is aangekondigd (vgl. Jes. 25, 6-9) en in het Nieuwe Testament beschreven wordt als het “Bruiloftsmaal van het Lam” (vgl. Apok. 19, 7-9), te vieren in de vreugde van de gemeenschap der heiligen. [100]

Het gebed voor de overledenen

32. De Eucharistieviering, waarin wij de dood des Heren verkondigen en, tot Hij wederkeert, belijden dat Hij verrezen is, is een onderpand van de toekomstige heerlijkheid, waarin ook ons lichaam verheerlijkt zal zijn. Het vieren van de gedachtenis van ons heil versterkt in ons de hoop op de verrijzenis van het lichaam en op de mogelijkheid degenen die ons zijn voorgegaan, getekend met het geloof, weer van aangezicht tot aangezicht te ontmoeten. In deze context wil ik, samen met de synodevaders, alle gelovigen herinneren aan het belang van gebed en in het bijzonder het opdragen van het Misoffer voor de doden, opdat zij gelouterd tot de gelukzalige aanschouwing van God kunnen komen. [101] Als wij de eschatologische dimensie herontdekken die inherent is aan de gevierde en aanbeden Eucharistie, worden wij op onze weg gesteund en getroost in de hoop op de heerlijkheid (vgl. Rom. 5,2; Tit. 2,13).

De Eucharistie en de Maagd Maria

33. Uit de verhouding tussen de Eucharistie en de afzonderlijke sacramenten en uit de eschatologische betekenis van de mysteries komt het profiel van het christelijk bestaan in zijn geheel naar voren – een bestaan dat geroepen is te allen tijde dienst aan God te zijn, een offer van zelfgave dat God welgevallig is. En ook al zijn wij allen nog onderweg naar de volledige vervulling van onze hoop, dat betekent niet dat wij niet nu al dankbaar kunnen erkennen dat alles wat God ons geschonken heeft in de Maagd Maria, de Moeder van God en onze Moeder, al volkomen verwerkelijkt is: haar opneming in de hemel met lichaam en ziel is voor ons een teken van vaste hoop, want het toont ons op onze pelgrimstocht door de tijd het eschatologische doel, waarvan het sacrament van de Eucharistie ons al een voorsmaak geeft.

In de heilige Maagd zien wij ook de gehele vervulling van de sacramentele wijze waarop God het schepsel ‘mens’ bereikt en bij zijn heilswerk betreft. Van de aankondiging des Heren tot aan het Pinkstergebeuren verschijnt Maria van Nazaret als de persoon wier vrijheid zich geheel en al aanpast aan de wil van God. Haar onbevleete ontvangenis openbaart zich juist in de onvoorwaardelijke beschikbaarheid voor het goddelijk Woord. Op ieder moment wordt haar leven gevormd door een gehoorzaam geloven met betrekking tot het handelen van God. Als de luisterende Maagd leeft ze in volkomen harmonie met de goddelijke wil; de woorden die van God tot haar komen bewaart zij in haar hart, en door ze als een mozaïek samen te voegen, leert zij ze dieper verstaan (vgl. Luc. 2,19.51). Maria is de grote gelovige, die zich vertrouwvol in Gods handen plaatst en zich overgeeft aan zijn wil. [102] Dit mysterie verdiept zich tot volledige betrokkenheid bij Jezus’ verlossingswerk. Zoals het Tweede Vaticaans Concilie verklaart heeft, is “ook de heilige Maagd op de pelgrimstocht van het geloof voortgegaan en de vereniging met haar Zoon heeft zij standvastig volgehouden tot onder het kruis. Daar stond zij niet zonder Gods beschikking (vgl. Joh. 19,25), daar heeft zij smartelijk met haar Eniggeborene meegeleden en zich met haar moederhart bij zijn offer aangesloten, liefdevol toestemmend in de slachting van het offerlam dat uit haar was geboren. Uiteindelijk werd zij door dezelfde Christus Jezus, stervend op het kruis, als moeder aan de leerling gegeven met deze woorden: “Vrouw, ziedaar uw zoon”. [103] Van de boodschap van de engel tot aan het kruis is Maria degene die het Woord opneemt – het Woord dat in haar het vlees aanneemt en ten slotte verstomt in het zwijgen van de dood. Uiteindelijk is zij het die het levenloze, geofferde lichaam in haar armen neemt van Hem die de Zijnen werkelijk “ten einde toe” (Joh. 13,10 heeft liefgehad.

Daarom keren wij ons iedere keer als wij in de Eucharistieviering het Lichaam en het Bloed van Christus ontvangen ook tot haar, die met volle instemming het offer van Christus voor de hele Kerk heeft aangenomen. Terecht hebben de synodevaders bevestigd dat “Maria de deelname van de Kerk aan het offer van de Verlosser opent”. [104] Zij is de onbevleete die de gave van God onvoorwaardelijk aanneemt en op deze wijze deel krijgt aan het verlossingswerk. Maria van Nazaret, icoon van de wordende Kerk, is het voorbeeld hoe ieder van ons het geschenk, dat Jezus zelf in de Eucharistie is, moet ontvangen.

DEEL II

EUCHARISTIE, MYSTERIE DAT MEN VIERT

“Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u: wat Mozes u gaf was niet het brood uit de hemel; het echte brood uit de hemel wordt u door mijn Vader gegeven”. (Joh. 6,32)

Lex orandi en lex credendi

34. De bisschoppensynode heeft veel nagedacht over de innerlijke verhouding tussen het eucharistisch geloof en de liturgische viering. Zij heeft daarbij de verbinding van de *lex orandi* en de *lex credendi* op de voorgrond geplaatst en de prioriteit van de *handeling* benadrukt. Men moet de Eucharistie beleven als authentiek gevierd geloofsmysterie, in het duidelijke bewustzijn dat “de *intellectus fidei* een onvervalste band heeft met de liturgische handeling van de Kerk”. [105] Op dit gebied kan de theologische reflectie nooit de sacramentele orde, die door Christus zelf is ingesteld, buiten beschouwing laten. Anderzijds kan de liturgische handeling nooit algemeen beschouwd worden, onafhankelijk van het geloofsmysterie. De bron van ons geloof en van de eucharistische liturgie is immers één en dezelfde gebeurtenis: Christus’ zelfgave in het Paasmysterie.

Schoonheid en liturgie

35. De relatie tussen het mysterie dat geloofd wordt en het mysterie dat gevierd wordt, wordt op bijzondere wijze duidelijk in de theologische en liturgische waarde van de schoonheid. De liturgie heeft namelijk, zoals trouwens ook de christelijke openbaring, een innerlijke band met de schoonheid: zij is *veritatis splendor*. In de liturgie licht het Paasmysterie op, waardoor Christus zelf ons naar zich toetrekt en ons tot gemeenschap roept. In Jezus aanschouwen wij – zoals de heilige Bonaventura placht te zeggen – de schoonheid en de glans van het begin. [106] Dit kenmerk waarop wij ons beroepen is niet alleen maar estheticisme, doch een manier waarop de waarheid van Gods liefde in Christus ons bereikt, ons fascineert, ons begeestert en zo bewerkt dat wij buiten onszelf treden en getrokken worden tot onze ware roeping, tot de liefde. [107] Reeds in de schepping laat God zich vermoeden in de schoonheid en de harmonie van de kosmos (vgl. Wijsh. 13,5; Rom. 1,19-20). In het Oude Testament vinden we grootse tekenen van de glorie van Gods macht, die zich met zijn heerlijkheid openbaart door de wonderen die Hij bij het uitverkoren volk laat gebeuren (vgl. Ex. 14; 16,10; 24,12-18; Num. 14,20-23). In het Nieuwe Testament vindt deze openbaring van de schoonheid haar definitieve vervulling in Gods zelfopenbaring in Jezus Christus [108]: Hij is de volledige openbaring van de goddelijke heerlijkheid. In de verheerlijking van de Zoon licht de heerlijkheid van de Vader op en deelt zich mee (vgl. Joh. 1,14; 8,54; 12,28; 17,1). Deze schoonheid is echter niet alleen maar een harmonie van vormen; de mens “aan wie niemand gelijk is in edele gestalte” (Ps. 45 [44], 3) is op mysterieuze wijze ook degene van wie wordt gezegd: “zijn uiterlijk noch schoonheid waren het bekijken waard, hij was geen verschijning, die bewondering wekt” (Jes. 53,2). Jezus Christus toont ons hoe de waarheid van de liefde ook het duistere mysterie van de dood in het stralende licht van de verrijzenis kan omvormen. Hier overstijgt de glans van Gods heerlijkheid alle binnenwereldlijke schoonheid. De ware schoonheid is Gods liefde, die ons definitief geopenbaard is in het Paasmysterie.

De schoonheid van de liturgie vormt deel van dit mysterie; zij is de hoogste uitdrukking van Gods heerlijkheid en ergens een doorbreken van de hemel op aarde. De gedachtenisviering van het offer van verzoening draagt de trekken van Jezus’ schoonheid in zich, die Petrus, Jakobus en Johannes aanschouwd hebben, toen de Meester op weg naar Jeruzalem voor hun ogen verheerlijkt werd (vgl. Mc. 9,2). Schoonheid is dan ook geen decoratief element van de liturgische handeling, maar veel eerder een constitutief element, daar schoonheid een eigenschap van God zelf en van zijn openbaring is. Dat alles moet ons doen beseffen hoe zorgvuldig erop gelet dient te worden dat de liturgische handeling het wezen ervan doet schitteren.

De Eucharistieviering, een werk van “Christus totus”

Christus totus in capite et in corpore

36. Het eigenlijke onderwerp van de innerlijke schoonheid van de liturgie is de verrezen en in de heilige Geest verheerlijkte Christus, die de Kerk in zijn handelen insluit. [109] In dit verband kunnen wij onder de indruk geraken als wij ons de woorden in herinnering roepen van de heilige Augustinus, waarin hij op doeltreffende

wijze de dynamiek van het geloof beschrijft, die eigen is aan de Eucharistie. De grote heilige van Hippo benadrukt juist met betrekking tot het eucharistisch mysterie hoe Christus zelf ons in zich opneemt: “Het brood dat u op het altaar ziet is, geheiligd door het Woord van God, het Lichaam van Christus. De kelk, of liever gezegd wat de kelk bevat, is, geheiligd door het Woord van God, het Bloed van Christus. Met deze tekenen wilde Christus, de Heer, ons zijn Lichaam toevertrouwen, evenals zijn Bloed dat Hij voor ons tot vergeving van de zonden vergoten heeft. Als u beide op de juiste wijze ontvangen hebt, bent u zelf wat u ontvangen hebt”. [110] Daarom “zijn wij niet alleen christenen geworden, maar wij zijn Christus zelf geworden”. [111] Van hieruit kunnen wij het mysterieuze handelen van God bezien, dat leidt tot diepe eenheid tussen ons en Jezus, de Heer: “Men moet namelijk niet geloven dat Christus in het hoofd is, zonder ook in het lichaam te zijn: Hij is geheel en al in het hoofd en in het lichaam”. [112]

Eucharistie en de verzezen Christus

37. Daar de eucharistische liturgie wezenlijk *actio Dei* is, die ons door de heilige Geest in Jezus binnen trekt, kunnen wij niet eigenmachtig beschikken over de fundamentele structuur ervan en mag die niet onder druk worden gezet door wat toevallig op zeker moment in de mode is. Ook hier geldt de onherroepelijke uitspraak van de heilige Paulus: “Niemand kan een ander fundament leggen dan wat er reeds ligt, namelijk Jezus Christus” (1 Kor. 3,11). En het is opnieuw de Apostel van de heidenen die ons met betrekking tot de Eucharistie verzekert dat hij ons geen door hemzelf ontwikkelde leer overlevert, maar wat hij zelf ontvangen heeft (vgl. 1 Kor. 11,23). De viering van de Eucharistie sluit namelijk de levende overlevering in. De Kerk viert het eucharistisch offer in gehoorzaamheid aan de opdracht van Christus, op grond van de ontmoeting met de verzezen Heer en de uitstorting van de heilige Geest. Op grond hiervan komt de christelijke gemeenschap vanaf het begin op de dag des Heren samen voor de *fractio panis*. De dag waarop Christus uit de dood is opgestaan, de zondag, is ook de eerste dag van de week, de dag die volgens de overlevering van het Oude Testament het begin van de schepping zag. De dag van de schepping is nu de dag van de “nieuwe schepping” geworden, de dag van onze bevrijding, waarop wij de gestorven en verzezen Christus gedenken. [113]

Ars celebrandi

38. Tijdens de synode is meermalen nadrukkelijk gewezen op de noodzaak iedere mogelijke scheiding tussen de *ars celebrandi*, dat wil zeggen de kunst van het correct celebreren, en de volledige, actieve en vruchtbare deelname van alle gelovigen te overbruggen. In feite is de beste manier om de deelname van het godsvolk aan de sacrale ritus te bevorderen, het correct vieren van de ritus zelf. De *ars celebrandi* is de beste voorwaarde voor de *actuosa participatio*. [114] De *ars celebrandi* volgt uit de trouwe en volledige naleving van de liturgische normen, want het is juist deze wijze van vieren die sinds tweeduizend jaar het geloofsleven van alle gelovigen garandeert, de gelovigen die geroepen zijn de viering als volk van God, als koninklijk priesterschap, als heilige natie te beleven (vgl. 1 Petr. 2,4-5.9). [115]

De bisschop, liturg bij uitstek

39. Ook al neemt het gehele volk van God deel aan de eucharistische liturgie, toch hebben zij die het sacrament van de wijding hebben ontvangen met betrekking tot de juiste *ars celebrandi* een absolute verantwoordelijkheid in deze. Bisschoppen, priesters en diakens moeten, ieder naar hun wijdingsgraad, de viering van de liturgie als hun eerste taak beschouwen. [116] Dat geldt op de eerste plaats voor de diocesane bisschop. Hij is “de eerste bedienaar van Gods mysteries in de particuliere Kerk die hem is toevertrouwd, hij is immers de leider, bevorderaar en behoeder van geheel het liturgische leven”. [117] Dat alles is beslissend voor het leven van de particuliere Kerk, niet alleen omdat de gemeenschap met de bisschop de voorwaarde is voor de geldigheid van iedere viering in zijn gebied, maar ook omdat hij de celebrant bij uitstek in zijn Kerk is. [118] Het is zijn plicht de harmonische eenheid van de vieringen in zijn bisdom te bewaren. Daarom is het “zijn taak erop te letten dat de priesters, diakens en leken gelovigen de werkelijke betekenis van de riten steeds dieper verstaan en zo komen tot een actieve en vruchtbare viering van de Eucharistie”. [119] In het bijzonder roep ik ertoe op al het nodige te doen om bij de door de bisschop gevierde plechtigheden in de kathedrale kerk, de *ars celebrandi* volledig in acht te nemen, zodat deze als voorbeeld voor alle kerken in het bisdom beschouwd kunnen worden. [120]

Eerbied voor de liturgische boeken en de rijkdom van de tekenen

40. Uit de benadrukking van het belang van de *ars celebrandi* volgt tevens duidelijk de betekenis van de liturgische voorschriften. [121] De *ars celebrandi* moet het gevoel voor het heilige bevorderen en zich bedienen van uiterlijke vormen die dit gevoel cultiveren, bijvoorbeeld de harmonie van de ritus, de liturgische gewaden,

de inrichting en het priesterkoor. Daar waar de priesters en degenen die voor de liturgische pastoraal verantwoordelijk zijn zich ervoor inzetten de goedgekeurde liturgische boeken en de overeenkomstige voorschriften bekend te maken en de grote rijkdom van het *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal* en *De ordening voor de lezingen van de Mis* onderstrepen, komt dat de Eucharistieviering ten goede. Waarschijnlijk wordt ervan uitgegaan dat men in de kerkelijke gemeenschappen deze geschriften kent en waardeert, maar dat is dikwijls ten onrechte. In feite zijn het teksten die schatten bevatten, waardoor het geloof en de weg van het godsvolk in de tweeduizend jaar van zijn geschiedenis bewaard en tot uitdrukking gebracht worden. Even belangrijk voor een juiste *ars celebrandi* is aandacht voor alle uitdrukkingsvormen waarin de liturgie voorziet: woord en gezang, gebaren en zwijgen, lichaamshouding, de liturgische kleuren van de paramenten. De liturgie bezit van nature een heel register van communicatievormen, dat het mogelijk maakt de hele mens bij de liturgie te betrekken. De eenvoud van de gebaren en de soberheid van de aangegeven volgorde van de tekenen, ieder op hun eigen moment, brengen meer tot stand en maken mensen meer betrokken dan gekunstelde, misplaatste toevoegingen. Eerbied voor en gehoorzaamheid aan de eigen structuur van de ritus geven uitdrukking aan de erkenning dat de Eucharistie een geschenk is en openbaren tegelijk de wil van de priester in deemoed en dankbaarheid de onbeschrijflijke gave te aanvaarden.

Kunst in dienst van de viering

41. De nauwe band tussen schoonheid en liturgie moet ons ertoe aanzetten zorgvuldig aandacht te besteden aan alle kunstwerken die in dienst staan van de viering [122] Een belangrijke component van de sacrale kunst is natuurlijk de *architectuur* van de kerk [123] waarin de eenheid van de bijzondere elementen van het priesterkoor – altaar, kruisbeeld, tabernakel, ambo en zetel – benadrukt moet worden. In verband hiermee moet men er rekening mee houden dat het doel van de sacrale architectuur erin bestaat de Kerk, die de geloofsmysterieën – en in het bijzonder de Eucharistie – viert, de meest geschikte ruimte te bieden voor het passende verloop van de liturgische handeling. [124] Het wezen van een christelijk godshuis wordt namelijk bepaald door de liturgische handeling zelf, het samenkomen van de gelovigen (*ecclesia*), die de levende stenen van de tempel zijn (vgl. 1 Petr. 2,5).

Hetzelfde principe geldt voor alle sacrale kunst, in het bijzonder voor schilderkunst en beeldhouwkunst, waarbij de religieuze iconografie zich moet richten naar de sacramentele mystagogie. Een goede kennis van de vormen die de sacrale kunst in de loop der eeuwen heeft voortgebracht, kan van groot nut zijn voor hen die verantwoordelijk zijn voor het verstrekken van opdrachten aan architecten en kunstenaars wat betreft kunstwerken die verbonden zijn met de liturgische handeling. Daarom is het essentieel dat kunstgeschiedenis een belangrijk vak is bij de opleiding van seminaristen en priesters, met bijzondere aandacht voor kerkgebouwen in het licht van de liturgische voorschriften. Het is, kortom, noodzakelijk dat bij alles wat met de Eucharistie te maken heeft sprake is van goede smaak en gevoel voor schoonheid. Eerbied en zorg verdienen ook de paramenten, het kerkelijk meubilair en het heilig vaatwerk, zodat deze, organisch met elkaar verbonden en op elkaar afgestemd, de verwondering ten opzichte van het mysterie van God levend houden, de eenheid van het geloof verduidelijken en de devotie versterken. [125]

Het liturgisch gezang

42. Het liturgisch gezang neemt in de *ars celebrandi* een belangrijke plaats in. [126] Terecht benadrukt de heilige Augustinus in een van zijn beroemde preken: “De nieuwe mens weet wat het nieuwe lied is. Zingen is een uiting van vreugde en – als wij er goed over nadenken – een uiting van liefde”. [127] Het Godsvolk dat samengekomen is om te vieren zingt Gods lof. De Kerk heeft in haar tweeduizendjarige geschiedenis muziek en zang voortgebracht – en doet dat nog steeds – die een erfenis van geloof en liefde vormen, die nooit verloren mag gaan. In de liturgie kunnen wij werkelijk niet zeggen dat alle gezangen even goed zijn. Hier moet de oppervlakkige improvisatie of het invoeren van muzikale genres die geen rekening houden met de betekenis van de liturgie vermeden worden. Als element van de liturgie moet het gezang zich invoegen in de bijzondere vorm van de viering. [128] Daarom moet alles – de tekst, de melodie en de uitvoering – overeenstemmen met de betekenis van het gevierde mysterie, met de onderdelen van de ritus en met de liturgische tijden. [129] Ten slotte – hoewel ik de verschillende richtingen en zeer prijzenswaardige tradities eerbiedig – is het mijn wens dat, in overeenstemming met het verzoek van de synodevaders, recht wordt gedaan aan de Gregoriaanse zang [130], daar deze in wezen de zang van de Romeinse liturgie is. [131]

De structuur van de Eucharistieviering

43. Na de belangrijkste elementen van de *ars celebrandi* te hebben genoemd, wil ik nadrukkelijk de aandacht vestigen op enkele aspecten van de structuur van de Eucharistieviering, waar wij in onze tijd bijzonder opmerkzaam op moeten zijn. Het doel hiervan is trouw te blijven aan de onderliggende doelstelling van de door het Tweede Vaticaans Concilie op gang gebrachte liturgische vernieuwing in continuïteit met de gehele kerkelijke overlevering.

De innerlijke eenheid van de liturgische handeling

44. Allereerst is het noodzakelijk na te denken over de innerlijke eenheid van de ritus van de heilige Mis. Zowel in de catechese als ook in de wijze van vieren moet worden vermeden dat de indruk wordt gewekt van twee naast elkaar bestaande delen. De woorddienst en de eucharistische liturgie zijn – naast de openingsriten en de slotriten – “zó nauw met elkaar verbonden dat ze één daad van eredienst uitmaken”. [132] Er is inderdaad een nauwe band tussen het Woord van God en de Eucharistie. Bij het horen van het Woord van God ontstaat het geloof of wordt het versterkt (vgl. Rom. 10,17); in de Eucharistie schenkt het mensgeworden Woord zich aan ons als geestelijke spijs. [133] Zo “ontvangt de Kerk het brood des levens van de twee tafels van het Woord van God en van het Lichaam van Christus en biedt het de gelovigen aan”. [134] Daarom moet men steeds voor ogen houden dat het Woord van God, gelezen en verkondigd in de liturgie, naar de Eucharistie als zijn wezenlijk doel voert.

De Woorddienst

45. In eenheid met de synode vraag ik dat de Woorddienst altijd op passende wijze wordt voorbereid en beleefd. Daarom beveel ik dringend aan er grote zorg voor te dragen dat in de liturgie het Woord van God wordt verkondigd door goed voorbereide lectoren. Laten wij nooit vergeten dat “wanneer in de Kerk de heilige Schrift gelezen wordt, God zelf tot zijn volk spreekt en Christus, die aanwezig is in zijn Woord, het evangelie verkondigt”. [135] Als de omstandigheden zich ervoor lenen, kan men denken aan enkele inleidende woorden om de gelovigen te helpen dit weer te beseffen. Om het Woord van God goed te begrijpen, moet men het aanhoren en opnemen in de geest van de Kerk en in het bewustzijn van de eenheid van het Woord met het sacrament van de Eucharistie. Het Woord dat wij verkondigen en aanhoren is immers het mensgeworden Woord (vgl. Joh. 1,14); het is onlosmakelijk verbonden met de Persoon van Christus en met de sacramentele wijze waarop Hij onder ons tegenwoordig blijft. Christus spreekt niet in het verleden, maar in ons heden, net zoals Hij aanwezig is in de liturgische handeling. In deze sacramentele visie op de christelijke openbaring [136] stellen de kennis en de studie van het Woord van God ons in de gelegenheid de Eucharistie beter te waarderen, te vieren en te ervaren. Ook hier blijkt weer de volle waarheid van de stelling dat “wie de Schrift niet kent, Christus niet kent”. [137]

Hiertoe is het noodzakelijk dat de gelovige door pastorale initiatieven, woorddiensten en geestelijke lezing (*lectio divina*) geholpen wordt de rijkdom te waarderen van de heilige Schrift, die in het lectionarium voorhanden is. Daarenboven mag men niet vergeten de door de traditie bevestigde gebedsvormen te bevorderen: het getijdengebed – bovenal de lauden, de vespers en de completen – evenals de vigilievieringen. Het psalmgebed, de Schriftlezingen en de teksten uit de grote traditie die worden aangereikt in de lezingendienst van het brevier kunnen leiden tot een verdiepte ervaring van het Christusgebeuren en de heilseconomie, die dan weer het begrip en de innerlijke deelname aan de Eucharistieviering kan verrijken. [138]

De homilie

46. Gegeven het belang van het Woord van God, is het noodzakelijk de kwaliteit van de homilie te verbeteren. Deze is immers “een deel van de liturgische handeling” [139] en is bedoeld om het begrip en de doeltreffendheid van het Woord van God in het leven van de gelovigen te bevorderen. Daarom moeten priesters “de preek zorgvuldig voorbereiden, waarbij ze moeten kunnen steunen op een adequate kennis van de heilige Schrift”. [140] Oppervlakkige, algemene dan wel abstracte preken dienen vermeden te worden. Ik vraag de predikanten in het bijzonder ervoor te zorgen dat de homilie het verkondigde Woord van God zo nauw mogelijk in verband brengt met de sacramentele viering [141] en met het leven van de gemeenschap, zodat het Woord van God werkelijk het “steunpunt en de levenskracht” van de Kerk is. [142] Daarom moet men het catechetische en bemoedigende doel van de homilie in het oog houden. Het lijkt passend de gelovigen in de loop van het liturgisch jaar – uitgaande van het driejarig lectionarium – weloverwogen thematische homilieën te bieden, waarbij de grote thema’s van het christelijk geloof worden behandeld, en waarbij teruggrepen wordt op datgene wat door het leerambt gezagvol wordt aangeboden in de “vier zuilen” van de *Katechismus van de Katholieke Kerk* en het later verschenen *Compendium*: de geloofsbelijdenis, de sacramenten van het geloof, het geloofsleven en het gebed van de gelovige. [143]

Het aanbieden van de gaven

47. De synodevaders hebben ook de aandacht gevestigd op het aanbieden van de gaven. Het gaat hier niet eenvoudigweg om een soort “intermezzo” tussen de woorddienst en de eucharistische liturgie. Dat zou ondermeer geen recht doen aan de ene, uit twee delen samengestelde ritus. In deze nederige en eenvoudige handeling komt werkelijk een zeer diepe betekenis tot uitdrukking: In het brood en de wijn die wij naar het altaar brengen, wordt de gehele schepping door Christus, de Verlosser, aangenomen om omgevormd en aan de Vader aangeboden te worden. [144] Zo beschouwd brengen wij alle leed en alle verdriet van de wereld naar het altaar, in de zekerheid dat alles kostbaar is in de ogen van God. Voor de authentieke beleving ervan hoeft deze handeling niet benadrukt te worden door misplaatste toevoegingen. Wij worden erdoor in staat gesteld de oorspronkelijke deelname die God van de mens verlangt om het goddelijk werk in hem tot voltooiing te brengen, naar waarde te schatten en zo aan de menselijke arbeid de uiteindelijke zin te geven: door de Eucharistieviering met het verlossend offer van Christus verenigd worden.

Het eucharistisch Hooggebed

48. Het eucharistisch Hooggebed is het “centrum en hoogtepunt van heel de viering”. [145] Het belang ervan moet in overeenstemming hiermee benadrukt worden. De verschillende eucharistische Hooggebeden in het Missaal zijn ons doorgegeven door de levende overlevering van de Kerk; ze munten uit door een onuitputtelijke theologische en geestelijke rijkdom. De gelovigen moeten leren ze naar waarde te schatten. Daarbij kan het *Algemeen Statuut van het Altaarmissaal* ons van dienst zijn, met de opsomming van de basiselementen van ieder eucharistisch Gebed: dankzegging, acclamatie, epiclese, instellingsverhaal, consecratie, anamnese, aanbieding, intercessies en slotdoxologie. [146] De eucharistische spiritualiteit en de theologische reflectie worden in het bijzonder verduidelijkt als men de diepe eenheid in de anaphora beschouwt tussen de aanroeping van de heilige Geest en het instellingsverhaal [147], waarbij “het offer wordt voltrokken, dat Christus zelf tijdens het Laatste Avondmaal heeft ingesteld”. [148] Inderdaad “smeekt de Kerk door middel van bijzondere aanroepingen de kracht af van de heilige Geest, opdat de gaven die door de mensen zijn aangeboden worden geconsacreerd, ofwel tot het Lichaam en Bloed van Christus worden en opdat de onbevleete offergave die bij de Communie genuttigd zal worden, heilzaam zal zijn voor degenen die er deel aan zullen hebben”. [149]

De vredeswens

49. De Eucharistie is van nature een sacrament van vrede. Deze dimensie van het eucharistisch mysterie wordt in de liturgische viering op bijzondere wijze uitgedrukt door de vredeswens. Het gaat hier ongetwijfeld om een teken van grote waarde (vgl. Joh. 14,27). In onze tijd, die zo schrikbarend veel conflicten kent, krijgt dit gebaar, ook gezien vanuit het algemeen gevoel, een bijzondere betekenis, in zoverre de Kerk het steeds meer als haar opdracht gaat beschouwen van de Heer de gave van de vrede en de eenheid voor zichzelf en voor de gehele mensenfamilie af te smeken. De vrede is zeker een niet te onderdrukken verlangen in ieders hart. De Kerk maakt zich tot woordvoester van deze bede om vrede en verzoening, die opstijgt uit het innerlijk van iedere mens van goede wil, en richt die bede tot Hem die “onze vrede” is (Ef. 2,14) en die ook volken en individuen met elkaar kan verzoenen, waar menselijke pogingen mislukken. Op grond van dit alles is het begrijpelijk dat de vredesritus in de liturgieviering dikwijls heel intens wordt ervaren. Toch benadrukte de bisschoppensynode in dit verband dat het zinvol is dit gebaar, dat overdreven vormen kan aannemen en uitgerekend vlak voor de Communie verwarring kan veroorzaken, binnen de perken te houden. Het is goed eraan te herinneren dat de grote waarde van het gebaar geenszins vermindert door de soberheid die noodzakelijk is om een sfeer te bewaren die bij de viering past. Men kan de vredesgroet bijvoorbeeld beperken tot de mensen in de onmiddellijke omgeving. [150]

Uitreiken en ontvangen van de Eucharistie

50. Nog een moment van de viering dat ter sprake gebracht moet worden is dat van het uitreiken en ontvangen van de heilige Communie. Ik verzoek allen, in het bijzonder de gewijde ambtsdragers en degenen die – passend voorbereid – in geval van werkelijke noodzaak gevolmachtigd zijn tot de dienst van het uitreiken van de Communie, al het mogelijke te doen opdat de handeling in alle eenvoud beantwoordt aan de betekenis ervan: de persoonlijke ontmoeting met de Heer Jezus in het sacrament. Wat de voorschriften aangaande de correcte praktijk betreft, verwijs ik naar de recent uitgegeven documenten. [151] Alle christelijke gemeenschappen moeten zich trouw aan de geldende voorschriften houden en daarin een uiting van het geloof en de liefde zien, die wij allen ten opzichte van het verheven sacrament moeten hebben. Bovendien moet de kostbare tijd van de dankzegging niet verwaarloosd worden. Behalve het zingen van een gepast gezang kan het ook heel nuttig zijn gezamenlijk enige tijd stilte in acht te nemen. [152]

In dit verband wil ik wijzen op een pastoraal probleem waarop men heden ten dage vaak stoot. Ik bedoel het feit dat bij bepaalde gelegenheden zoals een Eucharistieviering bij een huwelijk, een uitvaart of iets dergelijks, behalve de praktiserende gelovigen ook anderen bij de viering aanwezig zijn die mogelijk al jarenlang de Communie niet hebben ontvangen of die zich wellicht in levensomstandigheden bevinden waardoor ze de sacramenten niet kunnen ontvangen. Bij andere gelegenheden zijn leden van andere christelijke denominaties of zelfs van andere godsdiensten aanwezig. Soortgelijke omstandigheden doen zich ook voor in kerken die – in het bijzonder in toeristische steden – het doel van grote stromen bezoekers zijn. Het is duidelijk dat er dan mogelijkheden gevonden moeten worden om iedereen kort en doeltreffend de betekenis van de sacramentele Communie en de voorwaarden om deze te kunnen ontvangen in herinnering te roepen. In situaties waar de noodzakelijke verduidelijking met betrekking tot de betekenis van de Eucharistie niet gegarandeerd kan worden, moet overwogen worden in hoeverre het beter is in plaats van een Eucharistieviering een woorddienst te houden. [153]

De wegzending: “Ite missa est”

51. Ten slotte wil ik ingaan op wat de synodevaders over de wegzending aan het einde van de Eucharistieviering hebben gezegd. Na de zegen zendt de diaken of de priester het volk weg met de woorden: “*Ite missa est*”. In deze woorden herkennen wij de relatie tussen de gevierde Mis en de christelijke zending in de wereld. In de oudheid betekende “*missa*” gewoon “ontslag”. In het christelijk gebruik heeft het woord echter een steeds diepere betekenis gekregen, waarbij “*missa*” steeds meer als “*missio*” werd begrepen en zo ‘ontslag’ tot ‘uitzending’ werd. Deze groet brengt in weinig woorden de missionaire aard van de Kerk tot uitdrukking. Daarom is het goed het volk te helpen deze constitutieve dimensie van het kerkelijk leven te verdiepen, zodat men zich door de liturgie in beweging laat brengen. Met het oog hierop kan het nuttig zijn voor het gebed over het volk en de slotzegen te beschikken over passende, goedgekeurde teksten die dit verband duidelijk tot uitdrukking brengen. [154]

Actuosa participatio

Authentieke deelname

52. Het Tweede Vaticaans Concilie heeft terecht met bijzondere nadruk gesproken over de actieve, volledige en vruchtbare deelname van het gehele Godsvolk aan de Eucharistieviering. [155] De vernieuwing die in deze jaren is gerealiseerd heeft zeker aanzienlijke voortgang bevorderd in de door de Concilievaarders gewenste richting. Toch mogen wij niet blind zijn voor het feit dat zich daarbij af en toe gebrek aan inzicht heeft voorgedaan wat betreft de werkelijke betekenis van deze deelname. Daarom moet duidelijk worden gemaakt dat met dit begrip niet een eenvoudige uitwendige activiteit tijdens de viering wordt bedoeld. In feite moet de door het Concilie gewenste actieve deelname in een veel wezenlijker zin worden begrepen, uitgaand van een dieper besef van het mysterie dat gevierd wordt, en de relatie daarvan met het dagelijks leven. De aanbeveling van de Constitutie *Sacrosanctum Concilium* van het Tweede Vaticaans Concilie, die de gelovigen oproept de Eucharistie niet bij te wonen “als buitenstaanders of zwijgende toeschouwers” maar “bewust, met godsvrucht en actief aan de heilige handeling deel te nemen” [156] heeft nog niets van zijn actualiteit verloren. Het Concilie voegde daar nog de overwegingen aan toe: de gelovigen “moeten in het woord van God worden onderwezen” en “aan de tafel van het lichaam des Heren worden gesterkt. Zij moeten dank brengen aan God, zichzelf leren offeren door de aanbidding van het onbevleete Slachtoffer - niet alleen door de handen van de priester maar ook samen met hem - en van dag tot dag door Christus, de Middelaar, vollediger worden gebracht tot de eenheid met God en onder elkaar”. [157]

Deelname en priesterlijke dienst

53. De schoonheid en de harmonie van de liturgische handeling komen betekenisvol tot uitdrukking in de ordening waarin iedereen geroepen is actief deel te nemen. Dat impliceert de erkenning van de verschillende hiërarchische rollen in de viering. Het is nuttig eraan te herinneren dat actieve deelname op zich niet noodzakelijk samenvalt met het uitoefenen van een bijzondere dienst. De zaak van de actieve deelname van de gelovigen is zeker niet gediend met verwarring die ontstaat ten gevolge van het onvermogen in de kerkelijke gemeenschap de verschillende taken te onderscheiden die aan ieder toekomen. [158] In het bijzonder is het noodzakelijk dat er duidelijkheid is wat betreft de specifieke taken van de priester. Zoals de traditie van de Kerk bevestigt, is hij op onvervangbare wijze degene die gedurende de gehele Eucharistieviering de leiding heeft, van de openingsgroet tot de slotzegen. Krachtens de heilige wijding die hij ontvangen heeft, vertegenwoordigt hij Jezus Christus, het Hoofd van de Kerk, en, op de hem eigen wijze, ook de Kerk zelf. [159] “Iedere wettige

Eucharistieviering wordt door de bisschop geleid, ofwel door hem persoonlijk, ofwel door zijn helpers, de priesters”. [160] Hij wordt bijgestaan door een diaken, aan wie tijdens de viering enige specifieke taken toekomen: het gereedmaken van het altaar, het assisteren van de priester, de verkondiging van het evangelie, eventueel af en toe de homilie, het voorgaan van de gemeenschap in de voorbeden, het uitreiken van de Communie. [161] Naast deze, aan de wijding gebonden taken, zijn er ook liturgische diensten die zinvol door religieuzen en goed voorbereide leken uitgeoefend kunnen worden. [162]

Eucharistieviering en inculturatie

54. Sinds de fundamentele uitspraken van het Tweede Vaticaans Concilie is de betekenis van de actieve deelname van de gelovigen aan het eucharistisch offer herhaaldelijk benadrukt. Om deze participatie te bevorderen, kan men ruimte scheppen voor enige aanpassingen, die geschikt zijn voor bepaalde gelegenheden en culturen. [163] Het feit dat zich hierbij misbruiken hebben voorgedaan doet verder niets af aan dit principe, dat gehandhaafd moet worden in overeenstemming met de werkelijke behoeften van de Kerk, die één en hetzelfde mysterie van Christus beleeft en viert in verschillende culturele situaties. Jezus, de Heer, heeft zich namelijk, doordat Hij volledig als mens uit een vrouw geboren werd (vgl. Gal. 4,4), juist in het mysterie van de Menswording, geplaatst in een directe relatie niet alleen met de verwachtingen die leefden in het Oude Testament, maar ook met de verwachtingen die door alle volken worden gekoesterd. Daarmee heeft Hij aangetoond dat God ons wil bereiken in onze eigen leefwereld. Daarom is voor een effectieve deelname van de gelovigen aan de heilige mysteries de voortzetting van het proces van inculturatie in het kader van de Eucharistieviering van belang. Daarbij moet rekening worden gehouden met de aanpassingsmogelijkheden die het *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal* biedt [164]. Deze moeten geïnterpreteerd worden in het licht van de criteria van de Vierde Instructie van de Congregatie van de Goddelijke Eredienst en de Discipline van de Sacramenten *Varietates legitimae*, van 25 januari 1995 [165] en de richtlijnen die paus Joannes Paulus II heeft gegeven in de postsynodale exhortaties *Ecclesia in Africa*, *Ecclesia in America*, *Ecclesia in Asia*, *Ecclesia in Oceania* en *Ecclesia in Europa* [166]. Ik beveel de bisschoppenconferenties aan hierbij een zorgvuldige afweging te maken tussen reeds uitgevaardigde criteria en richtlijnen en nieuwe aanpassingen [167], altijd in overeenstemming met de Apostolische Stoel.

Persoonlijke voorwaarden voor “actuosa participatio”

55. Bij de bespreking van het thema van de *actuosa participatio* van de gelovigen aan de heilige liturgie hebben de synodevaders ook de nadruk gelegd op de persoonlijke geestesgesteldheid waarin iemand zich moet bevinden voor een vruchtbare deelname. [168] Een element is daarbij zeker de geest van voortdurende bekering, die het leven van alle gelovigen moet kenmerken. Men kan voor zichzelf geen actieve deelname aan de eucharistische liturgie verwachten, als men er slechts oppervlakkig bij is, zonder eerst het eigen leven onderzocht te hebben. Een dergelijke innerlijke bereidheid wordt bijvoorbeeld bevorderd door inkeer en zwijgen, tenminste enkele ogenblikken voor het begin van de liturgie, door vasten en, indien nodig, door een sacramentele biecht. Een met God verzoend hart maakt ware deelname mogelijk. In het bijzonder moet men de gelovigen eraan herinneren dat een *actuosa participatio* niet te verwezenlijken is als men niet tegelijkertijd probeert actief deel te nemen aan het gehele kerkelijke leven, daaronder begrepen de missionaire inzet om de liefde van Christus de samenleving in te dragen.

De volledige deelname aan de Eucharistie vindt ongetwijfeld plaats als men ook zelf de Communie ontvangt. [169] Niettemin moet er voor gezorgd worden dat deze juiste uitspraak bij de gelovigen niet tot een zeker automatisme leidt, alsof men alleen omdat men zich tijdens de liturgieviering in de kerk bevindt het recht of misschien zelfs wel de plicht heeft tot de eucharistische maaltijd te naderen. Ook als het niet mogelijk is de sacramentele Communie te ontvangen blijft de deelname aan de heilige Mis noodzakelijk, geldig, betekenisvol en vruchtbaar. Onder deze omstandigheden is het goed het verlangen naar de volledige vereniging met Christus te koesteren, bijvoorbeeld door de praktijk van de geestelijke Communie, waaraan Joannes Paulus II herinnert [170] en die wordt aanbevolen door heilige leermeesters van het geestelijk leven. [171]

Deelname door christenen die niet katholiek zijn

56. Bij het thema van de deelname moeten we onvermijdelijk spreken over de christenen die behoren tot Kerken of kerkelijke gemeenschappen, die niet in volle gemeenschap met de katholieke Kerk staan. In dit verband moet gezegd worden dat de intrinsieke band tussen de Eucharistie en de eenheid van de Kerk, ons enerzijds vurig doet verlangen naar de dag waarop wij met alle christengelovigen gezamenlijk Eucharistie zullen kunnen vieren en zo de volheid van de door Christus voor zijn leerlingen gewilde eenheid (vgl. Joh. 17,21) tot uitdrukking kunnen

brenge. Anderzijds verbiedt ons de eerbied die wij het sacrament van het Lichaam en Bloed van Christus verschuldigd zijn dat slechts tot “middel” te reduceren, dat zonder onderscheid gebruikt kan worden om die eenheid te bereiken. [172] De Eucharistie drukt immers niet alleen onze persoonlijke gemeenschap met Jezus Christus uit, doch sluit ook de volle *Communio* met de Kerk in. Dat is de reden waarom wij met droefheid maar niet zonder hoop de niet-katholieke christenen vragen onze overtuiging, die gebaseerd is op de Bijbel en op de Traditie, te begrijpen en te respecteren. Wij zijn van mening dat de eucharistische Communie en de kerkelijke *Communio* zo innig bij elkaar horen, dat het voor niet-katholieke christenen over het algemeen onmogelijk is het sacrament van de Communie te ontvangen zonder te delen in de *Communio*. Nog zinlozer zou een regelrechte concelebratie zijn met ambtsdragers van andere Kerken of kerkelijke gemeenschappen, die niet in volle gemeenschap met de katholieke Kerk staan. Desondanks blijft van kracht dat waar het eeuwig heil in het geding is de mogelijkheid bestaat individuele niet-katholieke christenen toe te laten tot de Eucharistie, het boetesacrament en de ziekenzalving. Dat vereist echter wel dat het om bepaalde, buitengewone omstandigheden gaat, die aan nauwkeurig bepaalde voorwaarden voldoen. [173] Deze worden in de Katechismus van de Katholieke Kerk [174] en het Compendium [175] duidelijk aangegeven. Iedereen heeft de plicht zich daar trouw aan te houden.

Deelname middels de massamedia

57. Gegeven de enorme ontwikkeling van de massamedia gedurende de laatste decennia heeft het woord “deelname” een wijdere betekenis gekregen dan in het verleden het geval was. Wij erkennen allen met tevredenheid dat deze communicatiemiddelen ook wat betreft de Eucharistieviering nieuwe mogelijkheden openen. [176] Dat vereist van de pastorale medewerkers in deze sector een speciale voorbereiding en een sterk verantwoordelijkheidsgevoel. De op de televisie uitgezonden heilige Mis krijgt namelijk onvermijdelijk een zekere voorbeeldfunctie. Daarom moet er niet alleen zorgvuldig op gelet worden dat de viering op waardige en goedvoorbereide plaatsen worden gehouden, maar ook dat de liturgische normen in acht worden genomen.

Wat ten slotte de waarde van de door de massamedia mogelijk gemaakte deelname aan de heilige Mis betreft, moet degene die naar zulke uitzendingen luistert of kijkt weten dat hij hiermee onder normale omstandigheden zijn zondagsplicht niet vervult. Beelden geven weliswaar de werkelijkheid weer maar reproduceren deze niet echt. [177] Terwijl het zeer lofwaardig is dat oude en zieke mensen door de radio- en televisie-uitzendingen deel kunnen nemen aan de zondagsmis, geldt dat niet op dezelfde manier voor hen die zichzelf door dergelijke uitzendingen willen dispenseren van het gaan naar de Kerk, om aan de Eucharistieviering in de bijeenkomst van de levende Kerk deel te nemen.

“Actuosa participatio” van de zieken

58. Wat betreft de situatie van hen die op grond van ziekte of ouderdom niet in staat zijn naar de plaatsen te gaan waar de eredienst wordt gevierd, wil ik de gehele kerkelijke gemeenschap wijzen op de pastorale noodzaak voor de zieken, of ze nu thuis zijn of in het ziekenhuis, geestelijke bijstand te waarborgen. Over deze situatie werd in de bisschoppensynode herhaaldelijk gesproken. Er moet voor gezorgd worden dat deze broeders en zusters van ons veelvuldig de heilige Communie kunnen ontvangen. Als zij op deze wijze hun relatie met de gekruisigde en verrezen Christus kunnen versterken, kunnen zij gewaar worden dat hun leven, door het aanbieden van hun eigen lijden in vereniging met het offer van onze Heer, geheel en al in het leven en de zending van de Kerk ingelijfd is. Bijzondere aandacht moet worden besteed aan de gehandicapten. Als hun conditie het toestaat moet de christelijke gemeenschap het hun mogelijk maken naar de plaats van de eredienst te komen. Met het oog hierop moet ervoor worden gezorgd dat eventuele obstakels uit de weg worden geruimd, die gehandicapten de toegang bemoeilijken. Ten slotte moet, voor zover mogelijk, de Communie gewaarborgd worden ook voor gedoopte en gevormde geestelijk gehandicapten: zij ontvangen de Eucharistie ook in het geloof van de familie of de gemeenschap die hen begeleidt. [178]

De aandacht voor de gevangenen

59. De geestelijke traditie van de Kerk heeft, op grond van een ondubbelzinnig woord van Christus (vgl. Mt. 25,36), het bezoeken van gevangenen aangewezen als een van de lichamelijke werken van barmhartigheid. Degenen die zich in deze situatie bevinden hebben het bijzonder nodig door de Heer zelf in het sacrament van de Eucharistie bezocht te worden. Tijdens een dergelijk bijzondere en pijnlijke periode in het leven kan het ervaren van de nabijheid van de kerkelijke gemeenschap en het ontvangen van de heilige Communie, zeker bijdragen tot de kwaliteit van de geloofsweg van de betrokkene en volledige sociale rehabilitatie bevorderen. In overeenstemming met de in de synode geuite wensen, vraag ik de bisschoppen, binnen de grenzen van de

mogelijkheden, zorg te dragen voor een adequate inzet van krachten voor wat betreft de pastorale activiteiten gericht op de geestelijke zorg voor gevangenen.

De migranten en de deelname aan de Eucharistie

60. Toen de synode het probleem aanroerde van mensen die om verschillende redenen gedwongen zijn hun land te verlaten, werd bijzondere dank uitgesproken jegens hen die werkzaam zijn in de pastorale zorg voor migranten. In dit verband moet bijzondere aandacht worden geschonken aan emigranten die tot de katholieke Kerken van het Oosten behoren en die niet alleen gescheiden zijn van huis en haard maar ook het bijkomende probleem hebben dat zij niet deel kunnen nemen aan de eucharistische liturgie van de eigen ritus waartoe ze behoren. Daarom moet, waar mogelijk, voor geestelijke verzorging door een priester van de eigen ritus worden gezorgd. In ieder geval vraag ik de bisschoppen deze broeders en zusters in de liefde van Christus op te nemen. De ontmoeting tussen gelovigen van verschillende riten kan ook een gelegenheid tot wederzijdse verrijking worden. In het bijzonder denk ik aan het nut dat – op de eerste plaats voor de clerus – uit de kennis van verschillende tradities kan voortvloeien. [180]

De grote concelebraties

61. De synodevergadering heeft grondig overwogen wat de waarde is van deelname aan grote concelebraties, die plaats vinden bij bijzondere gelegenheden en waarbij, behalve een groot aantal gelovigen, ook veel concelebrerende priesters aanwezig zijn. [181] Enerzijds is de betekenis van deze momenten zeer herkenbaar, in het bijzonder als de bisschop de viering leidt, omringd door zijn presbyterium en de diakens. Anderzijds kunnen bij zulke gelegenheden problemen optreden wat betreft de waarneembare uitdrukking van de eenheid van het presbyterium, in het bijzonder bij het Eucharistisch Gebed en bij het uitreiken van de heilige Communie. Er moet worden vermeden dat deze grote concelebraties verwarring veroorzaken. Dat kan door op gepaste wijze voor coördinatie te zorgen en de plaats van de eredienst zo in te richten dat priesters en gelovigen tot volle, werkelijke deelname in staat worden gesteld. In ieder geval moet men voor ogen houden dat het gaat om uitzonderlijke concelebraties, die beperkt moeten blijven tot buitengewone situaties.

De Latijnse taal

62. Deze uitspraken mogen echter geen afbreuk doen aan de waarde van deze grote liturgievieringen. Ik denk hierbij in het bijzonder aan de vieringen die plaats vinden tijdens internationale bijeenkomsten, die tegenwoordig steeds vaker plaats vinden. Daar moet zo goed mogelijk gebruik van gemaakt worden. Om de eenheid en de universaliteit van de Kerk beter tot uitdrukking te brengen, zou ik willen aanbevelen wat de bisschoppensynode in overeenstemming met het Tweede Vaticaans Concilie [182] heeft voorgesteld: het is goed als zulke vieringen, uitgezonderd de lezing, de homilie en de voorbeden van de gelovigen, in het Latijn worden gehouden. Ook moeten de bekendste gebeden [183] uit de traditie van de Kerk in het Latijn worden uitgesproken en eventueel een aantal Gregoriaanse gezangen worden uitgevoerd. Derhalve, in het algemeen, is het mijn wens dat toekomstige priesters vanaf hun seminarietijd erop voorbereid worden de heilige Mis in het Latijn te begrijpen en te vieren, Latijnse teksten te gebruiken en Gregoriaanse zang uit te voeren. Men moet ook de mogelijkheid open houden dat de gelovigen wordt geleerd de meest algemene gebeden in het Latijn te bidden en bepaalde delen van de liturgie Gregoriaans te zingen. [184]

Eucharistie vieren in kleine groepen

63. Een geheel andere situatie doet zich voor als men bij sommige pastorale gelegenheden, juist omwille van een bewustere, actievere en meer vruchtbare deelname, kiest voor vieringen in kleine groepen. Ondanks de erkenning van de vormende waarde van een zodanige keuze, moet wel gezegd worden dat deze vieringen afgestemd moeten worden op het gehele pastorale aanbod van het bisdom. Deze experimenten zouden namelijk hun pedagogisch karakter verliezen indien ze als tegenstelling of parallel van de vieringen van de particuliere Kerk werden ervaren. In dit verband heeft de synode de nadruk gelegd op enkele criteria waaraan men zich moet houden: de kleine groepen moeten ertoe dienen de parochiegemeenschap te verenigen, niet te versplinteren, en dat moet blijken uit de concrete praktijk. Deze groepen moeten de vruchtbare deelname van de hele bijeenkomst bevorderen en daarbij zoveel mogelijk de eenheid van de individuele families in het liturgisch leven bewaren. [185]

De met innerlijke deelname beleefde liturgieviering

Mystagogische catechese

64. De grote liturgische traditie van de Kerk leert ons dat het voor een vruchtbare deelname nodig is persoonlijk te beantwoorden aan het gevierde mysterie, door het eigen leven in eenheid met het offer van Christus te geven voor het heil van de gehele wereld. Op grond hiervan heeft de bisschoppensynode de aanbeveling gedaan ervoor zorg te dragen dat bij de gelovigen een diepe overeenstemming bestaat tussen de innerlijke gesteldheid en de gebaren en woorden. Als die overeenstemming er niet is, lopen onze vieringen gevaar dat ze, hoe levendig ze ook mogen zijn, afglijden naar ritualisme. Daarom moet er worden gezorgd voor een educatief programma dat de gelovigen in staat zal stellen persoonlijk te beleven wat er wordt gevierd. Wat zouden met het oog op de essentiële betekenis van deze persoonlijke en bewuste *participatio* de passende didactische middelen zijn? De synodevaders hebben wat dit betreft eenstemmig de weg van de mystagogische catechese aanbevolen, die de gelovigen helpt steeds beter binnen te dringen in de gevierde mysteries. [186] Vooral vanwege de band tussen de *ars celebrandi* en de *actuosa participatio* moet op de eerste plaats worden bevestigd dat “de beste catechese over de Eucharistie de goed gevierde Eucharistie zelf is”. [187] De liturgie is namelijk van zichzelf pedagogisch effectief als het erom gaat de gelovigen binnen te voeren in de kennis van het gevierde mysterie. Ook al werd in de oudste tradities van de Kerk de systematische geloofskennis zeker niet verwaarloosd, toch lag de nadruk op de ervaring, waarbij de levende en overtuigende ontmoeting met Christus, bemiddeld door authentieke getuigen, doorslaggevend was. Daarom is degene die anderen binnenvoert in de mysteries op de eerste plaats de getuige. Deze ontmoeting wordt natuurlijk verdiept in de catechese en vindt haar bron en hoogtepunt in de Eucharistieviering. Deze fundamentele structuur van de christelijke ervaring is vereist voor een mystagogisch proces, waarin drie elementen altijd aanwezig moeten zijn:

a) Het gaat bovenal om de *interpretatie van de rituelen in het licht van de heilsgebeurtenissen*, in overeenstemming met de levende overlevering van de Kerk. In de oneindige rijkdom van de Eucharistieviering wordt voortdurend verwezen naar de heilsgeschiedenis. In de gekruisigde en verzenen Christus kunnen wij inderdaad het alles samenbrengende middelpunt van de gehele werkelijkheid vieren (vgl. Ef. 1,10). Vanaf het begin heeft de christelijke gemeenschap de gebeurtenissen uit het leven van Jezus – en in het bijzonder het Paasmysterie – verstaan in relatie tot de gehele weg van het Oude Testament.

b) Bovendien moet een mystagogische catechese ervoor zorgen dat mensen *worden binnengevoerd in de betekenis van de tekenen* die in de rituelen vervat zijn. Deze opgave is bijzonder dringend in een sterk technologische tijd als de onze, waarin het gevaar bestaat dat men het waarnemingsvermogen voor tekenen en symbolen verliest. De mystagogische catechese moet niet zozeer informatie bieden als wel de gevoeligheid van de gelovigen weer opwekken en stimuleren voor de taal van tekenen en gebaren die samen met het Woord de ritus vormen.

c) Ten slotte moet de mystagogische catechese er zorg voor dragen *de betekenis van de rituelen in verhouding tot het christelijk leven* in alle dimensies aan te tonen: in werk en verplichting, in denken en voelen, in bezigheid en rust. Onderdeel van het mystagogisch proces is het verduidelijken van de band tussen de in de rituelen gevierde mysteries en de missionaire verantwoordelijkheid van de gelovigen. In die zin is het tot volle wasdom gekomen resultaat van de mystagogie het besef dat het eigen leven door het vieren van de heilige geheimen steeds herschapen wordt. Bovendien is het doel van alle christelijke opvoeding de gelovige als “nieuwe mens” op te bouwen tot volwassen geloof, dat hem in staat stelt in zijn omgeving te getuigen van de christelijk hoop die hem bezielt.

Om in onze kerkelijke gemeenschappen een dergelijk vormingsprogramma te kunnen realiseren is er behoefte aan daartoe opgeleide personen. Uiteraard moet het hele Godsvolk zich betrokken voelen bij deze voortschrijdende vorming. Iedere christelijke gemeenschap is geroepen een plaats te zijn van pedagogische inleiding in de mysteries die in geloof worden gevierd. Met betrekking hiertoe hebben de synodevaders de doeltreffendheid onderstreept van een grotere betrokkenheid van de gemeenschappen van godgewijd leven en van de nieuwe bewegingen, die door hun eigen charisma de christelijke vorming nieuw elan kunnen geven. [188] Ook in onze tijd is de heilige Geest zeker niet spaarzaam met zijn gaven om de apostolische zending te ondersteunen van de Kerk, die de taak heeft het geloof te verbreiden en op te bouwen tot rijpheid. [189]

De eerbied voor de Eucharistie

65. Een overtuigend bewijs van de uitwerking die de eucharistische catechese op de gelovigen uitoefent is zeker het toenemende vermogen het mysterie te ervaren van de onder ons tegenwoordige God. Dat kan uitgedrukt worden door op bijzondere manieren eerbied te bewijzen jegens de Eucharistie, eerbied waarin het mystagogisch

proces de gelovigen moet binnen leiden. [190] Ik denk overigens aan de betekenis van de gebaren en de houding, zoals het knielen bij de belangrijkste momenten van het Eucharistisch Gebed. Temidden van de legitieme verscheidenheid van tekenen die in de context van de verschillende culturen worden gebruikt, moet iedereen het levendige besef hebben, en daaraan ook uitdrukking geven, dat hij zich in iedere viering voor de oneindige majesteit van God bevindt, die deemoedig tot ons komt in de sacramentele tekenen.

Aanbidding en eucharistische vroomheid

De innerlijke band tussen liturgieviering en aanbidding

66. Een van de meest intense momenten van de synode was toen we, gezamenlijk met vele gelovigen, in de basiliek van St. Pieter bijeen kwamen voor de eucharistische aanbidding. Met dit teken wilde de bisschoppenvergadering sterker dan alleen met woorden de aandacht richten op de betekenis van de innerlijke band tussen de Eucharistieviering en de aanbidding. In dit belangrijke aspect van het geloof van de Kerk ligt een van de beslissende elementen van de door het Tweede Vaticaanse Concilie in gang gezette liturgische vernieuwing. Tijdens de eerste stappen van deze hervorming was de innerlijke band tussen de heilige Mis en de aanbidding van het Allerheiligst Sacrament dikwijls onvoldoende in beeld. Een wijdverbreide tegenwerping toentertijd was bijvoorbeeld de opmerking dat het eucharistisch brood ons niet was gegeven om ernaar te kijken maar om het te eten. In het licht van de gebedservaring van de Kerk is deze tegenstelling echter geheel ongegrond. De heilige Augustinus heeft al gezegd “*Nemo autem illam carnem manducat, nisi prius adoravit;... peccemus non adorando*” – Niemand eet dit vlees zonder het eerst te aanbidden ... wij zouden zondigen als wij het niet eerst zouden aanbidden”. [191] In de Eucharistie komt de Zoon van God ons tegemoet en wil zich met ons verenigen. De eucharistische aanbidding is niets anders dan een natuurlijk uitvloeisel van de Eucharistieviering, die zelf de grootste daad van aanbidding van de Kerk is. [192] Het ontvangen van de Eucharistie is Hem aanbidden die wij ontvangen. Zo en alleen zo worden wij één met Hem en krijgen wij trouwens een zekere voorsmaak van de schoonheid van de hemelse liturgie. De aanbidding buiten de heilige Mis verlegt en intensificeert wat in de liturgieviering zelf gebeurt: “Alleen in aanbidding kan een diep en waarachtig ontvangen rijpen. En juist in deze allerpersoonlijkste ontmoeting met de Heer rijpt dan ook de sociale zending die vervat is in de Eucharistie en die niet alleen de grens tussen de Heer en ons wil openscheuren, maar bovenal ook de grenzen die ons van elkaar scheiden”. [193]

De praktijk van de eucharistische aanbidding

67. Samen met de synodevergadering beveel ik daarom de herders van de Kerk en het Godsvolk van harte de eucharistische aanbidding aan, alleen of in gemeenschap. [194] In dit verband zal een goede catechese van groot nut zijn, waarbij aan de gelovigen de betekenis van deze vorm van eredienst wordt uitgelegd, die ons in staat stelt de liturgische viering diepgaander en vruchtbaarder te beleven. Voor zover mogelijk moeten dan vooral in dichtbevolkte gebieden kerken of oratoria voor de eeuwigdurende aanbidding worden bestemd en ingericht. Daarnaast beveel ik aan de kinderen bij het catechetisch onderricht, en in het bijzonder bij de voorbereiding op de eerste Communie, vertrouwd te maken met de betekenis en de schoonheid van het tijd doorbrengen bij Jezus en hen te helpen een gevoel van verwondering te ontwikkelen over zijn aanwezigheid in de Eucharistie.

Hier wil ik mijn bewondering en steun tot uitdrukking brengen voor alle instituten van godgewijd leven waarvan de leden een aanzienlijk deel van hun tijd aan de eucharistische aanbidding wijden. Op deze manier geven zij aan allen het voorbeeld van mensen die zich laten vormen door de werkelijke tegenwoordigheid van de Heer. Ook wil ik de verenigingen van christengelovigen evenals de broederschappen bemoedigen, die deze devotie als bijzondere verplichting op zich genomen hebben. Ze worden zo als zuurdesem van beschouwing voor de hele Kerk en tot verwijzing naar Christus als middelpunt voor het leven van individuen en van gemeenschappen.

Vormen van eucharistische vroomheid

68. De persoonlijke relatie van de individuele mens met Jezus, die in de Eucharistie aanwezig is, verwijst altijd naar het geheel van de kerkelijke gemeenschap, omdat deze in de mens het bewustzijn voedt dat hij behoort tot het Lichaam van Christus. Daarom nodig ik niet alleen individuele gelovigen uit persoonlijk tijd te vinden om in gebed voor het sacrament van het altaar te vertoeven, maar beschouw ik het als mijn plicht ook parochies en andere kerkelijke groeperingen te verzoeken momenten van gemeenschappelijke aanbidding in te stellen. Vanzelfsprekend behouden alle reeds bestaande vormen van eucharistische vroomheid hun waarde. Ik denk bijvoorbeeld aan eucharistische processies, op de eerste plaats de traditionele processie met *Sacramentsdag*, aan de vrome praktijk van het Veertigurengebed, aan de plaatselijke, nationale en internationale eucharistische

congressen en andere vergelijkbare initiatieven. Op passende wijze geactualiseerd en aangepast aan de verschillende omstandigheden, verdienen deze vormen van vroomheid het ook nu nog bevorderd te worden. [195]

De plaats van het tabernakel in de kerk

69. Gegeven de betekenis van de eucharistische aanbidding en de eerbied ten opzichte van het sacrament van het offer van Christus heeft de bisschoppensynode zich ook gebogen over de vraag wat de meest geschikte plaats voor het tabernakel in onze kerken is. [196] De juiste plaats helpt namelijk de waarachtige tegenwoordigheid van Christus in het Allerheiligst Sacrament te erkennen. Voor iedereen die de kerk binnen komt, moet de plaats waar het Allerheiligst Sacrament bewaard wordt duidelijk zichtbaar zijn, niet op de laatste plaats door de godslamp. Hierbij moet rekening worden gehouden met de architectuur van het sacrale gebouw: in kerken die geen sacramentskapel hebben en waar het hoogaltaar met het tabernakel nog bestaat, is het praktisch van deze structuur gebruik te maken voor het bewaren en aanbidden van de Eucharistie, waarbij vermeden moet worden dat de zetel van de celebrant ervoor wordt geplaatst. In nieuwe kerken is het goed de sacramentskapel in de nabijheid van het priesterkoor te plannen; waar dat niet mogelijk is, verdient het de voorkeur het tabernakel in het priesterkoor te plaatsen, op een verhoging in de apsis of op een ander punt waar het goed te zien is. Zulke zorgvuldige maatregelen dragen ertoe bij dat aan het tabernakel, dat ook altijd vanuit artistiek oogpunt een goede vormgeving vereist, de noodzakelijke waardigheid wordt verleend. Natuurlijk moet rekening worden gehouden met alles wat het *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal* over dit thema zegt. [197] Het laatste oordeel in deze komt in ieder geval aan de bisschop toe.

DERDE DEEL

EUCHARISTIE, MYSTERIE WAARUIT MEN LEEFT

**“Zoals Ik door de Vader die leeft, gezonden ben en leef door de Vader,
zo zal ook hij die Mij eet, leven door Mij” (Joh. 6,57)**

Geestelijke eredienst - logiké latreía (Rom 12,1)

70. Jezus, de Heer, die zich voor ons tot voedsel van de waarheid en de liefde heeft gemaakt, verzekert ons, als Hij spreekt over de gave van zijn leven: “Als iemand van dit brood eet, zal hij leven in eeuwigheid” (Joh. 6,51). Maar dit “eeuwig leven” begint in ons al in deze tijd, door de verandering die de eucharistische gave in ons tot stand brengt: “Hij die Mij eet, zal leven door Mij” (Joh. 6,57). Deze woorden van Jezus doen ons begrijpen hoe het “geloofde” en “gevierde” mysterie een dynamiek in zich heeft waardoor het in ons tot bron van nieuw leven wordt en ons christelijk leven vormt. Als wij ons verenigen met het Lichaam en het Bloed van Jezus Christus, worden wij namelijk op een steeds meer volwassen en bewuste wijze deelachtig aan het goddelijk leven. Hier geldt ook wat de heilige Augustinus in zijn *Belijdenissen* zegt over de eeuwige *Logos*, het voedsel van de ziel. De heilige kerkvader benadrukt het paradoxale karakter van dit voedsel, als hij een stem meent te horen die tot hem zegt: “Ik ben de spijs van de groten: groei en gij zult Mij eten. En gij zult Mij niet doen veranderen in u, gelijk het voedsel van uw vlees, maar gij zult in Mij veranderen”. [198] Inderdaad, het eucharistische voedsel wordt niet in ons veranderd, maar wij zijn het die daardoor op mysterieuze wijze worden veranderd. Christus voedt ons, doordat Hij zich met ons verenigt, ons “in zich binnen voert”. [199]

De Eucharistieviering verschijnt hier in alle kracht als bron en hoogtepunt van het kerkelijk leven, daar zij tegelijkertijd de uitdrukking is van zowel de oorsprong als ook de voltooiing van de nieuwe en definitieve eredienst, de *logiké latreía*. [200] De desbetreffende woorden van de heilige Paulus aan de Romeinen vatten heel compact samen hoe de Eucharistie ons hele leven verandert in een geestelijke eredienst, die God welgevallig is: “En nu, broeders, smeed ik u bij Gods erbarming: wijdt uzelf [letterlijk: uw lichaam] aan Hem toe als een levende, heilige offergave, die Hij kan aanvaarden. Dat is de geestelijke eredienst die u past” (Rom. 12,1). In deze oproep verschijnt het beeld van de nieuwe eredienst als volledige zelfgave van de eigen persoon in gemeenschap met de hele Kerk. De nadruk van de Apostel op de gave van ons lichaam onderstreept de menselijke concreetheid van een eredienst die alles behalve onlichamelijk is. Het is opnieuw de heilige van Hippo die ons er in dit verband aan herinnert dat dit “het offer van de christenen is: zij zijn met velen één lichaam. Dat viert de Kerk ook steeds weer in het aan de gelovigen welbekende sacrament van het altaar: daar wordt haar getoond dat zijzelf wordt geofferd in wat zij offert”. [201] En ook de katholieke leer bevestigt dat de Eucharistie als offer van Christus eveneens het offer van de Kerk is en dus ook van de gelovigen. [202] Deze nadruk op het offer (in het Latijn *sacrificium*, wat zoveel betekent als “heilig gemaakt”) brengt de gehele existentiële diepte tot uitdrukking, die is vervat in de omvorming van onze menselijke natuur, die Christus heeft aangenomen (vgl. Fil. 3,12).

De alomvattende werking van de eucharistische eredienst

71. De nieuwe christelijke eredienst omvat ieder aspect van het bestaan en vormt het om: “Of gij dus eet of drinkt, of wat gij ook doet, doet alles ter ere Gods” (1 Kor. 10,31). De christen is geroepen bij alles wat hij in zijn leven doet de ware eer aan God te brengen. Dat is het uitgangspunt van waaruit het fundamenteel eucharistisch wezen van het christelijk leven vorm krijgt. Als de Eucharistie betrokken wordt op de concrete, alledaagse menselijke werkelijkheid, maakt zij dag aan dag de voortschrijdende omvorming mogelijk van de mens, die uit genade geroepen is, tot evenbeeld van de Zoon van God (vgl. Rom. 8,29 ev.) Er is niets werkelijk menselijks – gedachten en gevoelens, woorden en daden – dat in het sacrament van de Eucharistie niet het juiste antwoord vindt om ten volle geleefd te worden. Hier komt de gehele antropologische waarde aan het licht van de nieuwigheid die Christus door de Eucharistie heeft gebracht: de eredienst kan in het menselijk leven niet beperkt worden tot een bijzonder privé-moment, doch wil natuurlijkerwijs tot ieder aspect van de werkelijkheid van het individu doordringen. De eredienst die God welgevallig is, wordt zo tot een nieuw beleven van alle omstandigheden van het bestaan, waarbij ieder aspect een innerlijke verdieping ervaart, omdat het beleefd wordt in de betrekking met Christus en de overgave aan God. De verheerlijking van God is de levende mens (vgl. 1 Kor. 10,31). En het leven van de mens is de aanschouwing van God.[203]

Iuxta dominicam viventes – levend volgens de zondag

72. Deze radicale nieuwheid die de Eucharistie in het leven van de mens brengt is vanaf het begin duidelijk aanwezig geweest in het christelijk bewustzijn. De gelovigen hebben direct de diepe invloed ervaren die de Eucharistieviering op hun levenswijze uitoefende. De heilige Ignatius van Antiochië gaf uiting aan deze waarheid toen hij de christenen mensen noemde die “tot de nieuwe hoop gekomen zijn”, en hij beschreef hen als “levend volgens de zondag” (*iuxta dominicam viventes*). [204] Deze formulering van de grote martelaar uit Antiochië doet de relatie tussen de eucharistische werkelijkheid en het alledaagse christelijke bestaan duidelijk uitkomen. De karakteristieke gewoonte van de christenen om op de eerste dag na de sabbat samen te komen om de verrijzenis van Christus te vieren is – volgens het verslag van Justinus de Martelaar [205] – ook het gegeven dat de levenswijze bepaalt, die door de ontmoeting met Christus vernieuwd is. De formulering van de heilige Ignatius – “levend volgens de zondag” – onderstreept ook de voorbeeldfunctie die deze heilige dag voor iedere andere dag van de week heeft. Hij onderscheidt zich namelijk niet slechts op grond van alleen maar de onderbreking van de gebruikelijke bezigheden, als een soort parenthese in het gewone dagelijkse ritme. De christenen hebben deze dag altijd ervaren als de eerste dag van de week, omdat dan de door Christus gebrachte radicale nieuwheid wordt herdacht. Daarom is de zondag de dag waarop de christen opnieuw die eucharistische vorm van leven krijgt, waarnaar hij geroepen is voortdurend te leven. “Levend volgens de zondag” betekent leven in het besef van de door Christus gebrachte bevrijding en het eigen bestaan ontwikkelen tot zelfgave aan God, opdat zijn overwinning door een van binnenuit hernieuwde houding aan alle mensen geheel wordt geopenbaard.

De zondagsplicht vervullen

73. In het besef van dit nieuwe levensprincipe dat de Eucharistie aan de christenen schenkt hebben de synodevaders de zondagsplicht als bron van authentieke vrijheid voor alle gelovigen bevestigd, opdat ze iedere andere dag kunnen beleven in overeenstemming met wat ze op de “dag des Heren” hebben gevierd. Het geloofsleven is namelijk in gevaar als men niet meer de wens ervaart deel te nemen aan de Eucharistieviering, waarin de overwinning van Pasen herdacht wordt. Samen met alle broeders en zusters, met wie we één Lichaam vormen in Christus, deelnemen aan de zondagse liturgische bijeenkomst wordt dringend gevraagd door het christelijk geweten, dat er tegelijk ook door gevormd wordt. Het gevoel verliezen voor de zondag als de dag des Heren, die geheiligd moet worden, is een symptoom van het verloren gaan van de eigenlijke zin van de christelijke vrijheid, de vrijheid van de kinderen Gods. [206] Wat dit betreft blijven de opmerkingen waardevol die mijn vereerde voorganger Joannes Paulus II in de apostolische brief *Dies Domini* [207] heeft gemaakt in verband met de verschillende dimensies van de zondag voor de christen: deze dag is *Dies Domini* wat betreft het scheppingswerk; het is de *Dies Christi* omdat het de dag van de nieuwe schepping en de gave van de heilige Geest is, die de verrezen Heer ons schenkt; het is de *Dies Ecclesiae* als de dag waarop de christelijke gemeenschap samenkomt voor de viering; het is de *Dies hominis* als dag van de vreugde, van de rust en van de broederliefde.

Een dergelijke dag openbaart zich daarom als de “feestdag bij uitstek”, als iedere gelovige in de omgeving waar hij woont tot verkondiger en hoeder van de betekenis van de tijd kan worden. Uit die dag komt namelijk de christelijke betekenis van het leven voort en een nieuwe manier om de tijd, de relaties, het werk, het leven en de dood te ervaren. Daarom is het goed als van kerkelijke zijde ronde de Eucharistieviering bijeenkomsten van de christelijke gemeenschap worden georganiseerd: gezellige bijeenkomsten, initiatieven voor de opvoeding van kinderen, jongeren en volwassenen in het geloof, bedevaarten, werken van naastenliefde en verschillende gebedsmomenten. En hoe waar het ook mag zijn dat de zaterdagavond vanaf de eerste vespers al bij de zondag hoort en het daarom is toegestaan dan reeds de zondagsplicht te vervullen, het is op grond van deze zo belangrijke waarde toch nodig in herinnering te roepen dat het de zondag zelf is die het verdient geheiligd te worden, opdat deze dag ten slotte geen dag wordt die “leeg is van God”. [208]

De betekenis van rust en werk

74. Ten slotte is het in onze tijd bijzonder urgent er aan te herinneren dat de dag des Heren ook een dag van rust van het werk is. Wij hopen van harte dat dit ook door de burgerlijke samenleving erkend zal worden, zodat het mogelijk is vrij te zijn van beroepsmatige bezigheid zonder daar negatieve gevolgen van te ondervinden. De christenen hebben inderdaad – niet zonder verband te leggen met de betekenis van de sabbat in de joodse traditie – in de dag des Heren ook de dag van rust van de dagelijkse beslommingen gezien. Dit heeft een zeer bijzondere zin, want het betekent een *relativering van het werk*, gericht op de mens: het werk is er voor de mens en niet de mens voor het werk. De bescherming die de mens zelf hierdoor wordt geboden is gemakkelijk te

bevroeden: op deze wijze wordt hij van een mogelijke vorm van slavernij bevrijd. Zoals ik al benadrukt heb, “heeft het werk een primaire betekenis voor de verwerkelijking van de mens en voor de ontwikkeling van de samenleving en moet daarom met volledig respect voor de menselijke waardigheid en in dienst van het algemeen welzijn worden georganiseerd en uitgevoerd. Tegelijk is het absoluut essentieel dat de mens zich niet door het werk laat knechten, dat hij het niet tot afgod maakt, door zich in te beelden dat hij daarin de laatste en definitieve zin van het leven zal vinden”. [209] Het is de aan God gewijde dag die de mens het begrip bijbrengt voor de zin van zijn leven en ook voor zijn beroepsmatige activiteiten. [210]

Zondagse bijeenkomsten in de afwezigheid van een priester

75. Als men de betekenis van de zondagsviering voor het leven van een christen opnieuw ontdekt, stelt men zich onwillekeurig de vraag hoe het dan zit met die gemeenschappen waar de priester ontbreekt en waar het daarom niet mogelijk is de heilige Mis te vieren op de dag des Heren. Daaraan moet worden toegevoegd dat wij ons voor onderling zeer verschillende situaties geplaatst zien. De synode heeft de gelovigen op de eerste plaats aanbevolen naar een kerk in het bisdom te gaan waar de aanwezigheid van een priester gewaarborgd is, ook als dat een zeker offer vraagt. [211] Daar waar echter de grote afstanden de deelname aan de zondagse Eucharistieviering praktisch onmogelijk maken is het belangrijk dat de christelijke gemeenschappen toch bij elkaar komen om de Heer te loven en de aan Hem gewijde dag te gedenken. Dat moet echter wel samengaan met een adequate uitleg van het verschil tussen de heilige Mis en de zondagse bijeenkomst in het uitzien naar een priester. De zielzorg van de Kerk moet in dat laatste geval tot uitdrukking komen door het feit dat zij erover waakt dat de woorddienst georganiseerd wordt onder leiding van een diaken of een verantwoordelijke van de parochie, aan wie deze dienst door het bevoegde gezag officieel is opgedragen, en dat de viering plaats vindt volgens een speciaal, door de bisschoppenconferentie opgesteld en hiervoor door hen goedgekeurd ritueel. [212] Ik breng in herinnering dat het voorbehouden is aan de diocesane bisschoppen toestemming te geven voor het uitreiken van de Communie bij dergelijke vieringen, waarbij ze de beslissing steeds weer zorgvuldig moeten afwegen. Daarbij moet er vooral ook op gelet worden dat dergelijke bijeenkomsten geen verarring stichten wat betreft de centrale rol van de priester en de sacramenten in het leven van de Kerk. Het belang van de rol van de leken, aan wie voor hun edelmoedige inzet voor de kerkelijke gemeenschappen terecht dank toekomt, mag nooit de onvervangbare dienst van de priesters voor het leven van de Kerk verhullen. [213] Daarom moet men er zorgvuldig voor waken dat de bijeenkomsten in afwezigheid van een priester niet leiden tot kerkbeelden die niet in overeenstemming zijn met de waarheid van het evangelie en de overlevering van de Kerk. Ze zouden veel meer moeten worden gezien als uitgelezen gelegenheden om God te bidden dat Hij ons heilige priesters mag zenden, priesters naar zijn hart. Indrukwekkend is in dit verband wat paus Joannes Paulus II in zijn *Brief aan de Priesters* op Witte Donderdag 1979 schreef. Hij herinnerde aan die plaatsen waar de mensen, die ten gevolge van een dictatoriaal regime hun priester hadden verloren en bij elkaar kwamen in een kerk of een bedevaartsoord, op het altaar de stola legden, die ze hadden bewaard, en de gebeden van de eucharistische liturgie uitspraken. “Op het moment waarop de Transsubstantiatie zou moeten plaats vinden” namen zij zwijgen in acht, om ervan te getuigen hoe “vurig zij ernaar verlangden de woorden te horen die alleen de mond van een priester werkzaam kan uitspreken”. [214] Juist daarom vraag ik, met het oog op het onvergelijkbare goede dat voortkomt uit de viering van het eucharistisch offer, alle priesters om een actieve en concrete bereidheid de gemeenschappen die aan hun zielzorg zijn toevertrouwd zo vaak mogelijk te bezoeken, opdat deze niet te lang van het sacrament van de liefde verstoken blijven.

Een eucharistische vorm van christelijk leven, het lidmaatschap van de Kerk

76. De betekenis van de zondag als *Dies Ecclesiae* herinnert ons aan de innerlijke band tussen Jezus' overwinning op het kwaad en de dood en onze verbondenheid met zijn Lichaam, de Kerk. Iedere Christen ontdekt namelijk op de dag des Heren ook de gemeenschappelijke dimensie van het eigen verlorene leven. Deelnemen aan de liturgische handeling en het Lichaam en Bloed van Christus ontvangen betekent tegelijk het verinnerlijken en verdiepen van de verbondenheid met Hem die voor ons gestorven is (vgl. 1 Kor. 6, 19f; 7,23). Werkelijk – wie Christus eet, leeft door Hem. In relatie met het eucharistisch mysterie begrijpt men de diepe zin van de *communio sanctorum* (de gemeenschap van de heiligen). Kerkelijke gemeenschap heeft altijd en onlosmakelijk een verticale en een horizontale dimensie: gemeenschap met God en gemeenschap met de broeders en zusters. Die beide dimensies ontmoeten elkaar op mysterieuze wijze in de eucharistische gave. “Waar de gemeenschap met God teniet wordt gedaan, die gemeenschap met de Vader, de Zoon en de heilige Geest is, daar wordt ook de wortel en de bron van de onderlinge gemeenschap teniet gedaan. En waar de onderlinge gemeenschap niet wordt beleefd, is ook de gemeenschap met de Drie-ene God niet levend en waar”. [215] Daar wij dus geroepen zijn ledematen van Christus te zijn en dus ledematen die bij elkaar horen (vgl. 1 Kor. 12,27), vormen wij een werkelijkheid die ontologisch gefundeerd is in de doop en gevoed wordt door de Eucharistie – een werkelijkheid die merkbaar tot uitdrukking moet komen in onze gemeenschappen.

De eucharistische vorm van christelijk leven kent als vanzelf een kerkelijke en een gemeenschappelijke dimensie. Omdat de bisdommen en de parochies dragende structuren van de Kerk in een bepaald gebied zijn, kan iedere gelovige concreet ervaren dat hij tot het Lichaam van Christus behoort. Verenigingen, kerkelijke bewegingen en nieuwe gemeenschappen – met de levendigheid van hun charisma's die de heilige Geest voor onze tijd heeft geschonken – evenals de instituten voor godgewijd leven, hebben de opgave hun eigen specifieke bijdrage te leveren om bij de gelovigen het bewustzijn te bevorderen dat wij aan de Heer toebehoren (vgl. Rom. 14,8). Het verschijnsel 'secularisatie', dat niet toevallig sterk individualistische trekken vertoont, heeft vooral schadelijke invloed op personen die zich afzonderen, omdat ze nauwelijks het gevoel hebben ergens bij te horen. Vanaf het begin sluit het Christendom het samen leven als vanzelfsprekend in, een netwerk van relaties, voortdurend gestimuleerd door het horen van het Woord en door het vieren van de Eucharistie, en bezielde door de heilige Geest.

Spiritualiteit en eucharistische cultuur

77. Het is opvallend dat de synodevaders hebben bevestigd dat “de gelovige christenen een dieper begrip moeten hebben van de verhouding tussen de Eucharistie en het dagelijks leven. De eucharistische spiritualiteit is niet alleen maar deelname aan de Eucharistie en verering van het Allerheiligst Sacrament, doch omvat het gehele leven”. [216] Deze opmerking is vandaag de dag voor ons allemaal van bijzondere betekenis. Toegegeven moet worden dat een van de ernstigste gevolgen van de zojuist genoemde secularisatie erin bestaat dat het christelijk geloof naar de rand van het bestaan is verbannen, als zou het onnodig zijn waar het de concrete ontwikkeling van het leven van de mens betreft. Het mislukken van deze manier van leven, “alsof God niet bestaat”, is voor iedereen nu wel duidelijk. Nu is het nodig opnieuw te ontdekken dat Jezus Christus niet alleen maar een privé overtuiging is of een abstracte leer, maar werkelijk een Persoon, wiens binnentreden in de geschiedenis in staat is het leven van alle mensen te veranderen. Daarom moet de Eucharistie als bron en hoogtepunt van het leven en de zending van de Kerk vertaald worden naar spiritualiteit, naar leven “volgens de Geest” (Rom. 8,4f; vgl. Gal. 5,16-25). Het is tekenend dat de heilige Paulus als hij in de *Brief aan de Romeinen* oproept tot de nieuwe geestelijke eredienst, tegelijk herinnert aan de noodzaak de eigen levenswijze en manier van denken te veranderen: “Stemt uw gedrag niet af op deze wereld. Wordt andere mensen, met een nieuwe visie. Dan zijt ge in staat om uit te maken wat God van u wil, en wat goed is, wat zeer goed is en volmaakt” (Rom. 12,2). Zo onderstreept de Apostel van de heidenen de band tussen de ware geestelijke eredienst en de noodzaak het leven op een nieuwe manier te beschouwen en te leiden. Een waarachtig deel van de eucharistische vorm van christelijk leven is de vernieuwing van het denken, om “niet langer onmondig [te] zijn, heen en weer geslingerd en meegesleurd door elke windvlaag... elke leer ... uitgedacht om tot dwaling te verleiden” (Ef. 4,14)

Eucharistie en de evangelisatie van de cultuur

78. Uit het bovenstaande volgt dat het eucharistisch mysterie ons *in dialoog* brengt met de verschillende culturen, maar deze ook in zekere zin *uitdaagt*. [217] Het interculturele karakter van deze nieuwe eredienst, deze *logiké latreía*, dient erkend te worden. De aanwezigheid van Jezus Christus en de uitstorting van de heilige Geest zijn gebeurtenissen die voortdurend de confrontatie met iedere culturele werkelijkheid kunnen doorstaan, om deze naar de aard van het evangelie te doordeseemen.

Dat brengt als consequentie de verplichting met zich mee de evangelisatie van de culturen met overtuiging te bevorderen, in het bewustzijn dat Christus zelf de waarheid van iedere mens en van de gehele geschiedenis van de mensheid is. De Eucharistie wordt tot maatstaf voor alles wat de christen in de verschillende culturele uitdrukkingvormen aantreft. In dit belangrijke proces is de oproep van de heilige Paulus in de eerste brief aan de Tessalonicenzen van groot belang: “Onderzoekt alles, behoudt het goede!” (5,21)

Eucharistie en gelovige leken

79. In Christus, het hoofd van de Kerk, die zijn Lichaam is, zijn alle christenen “een uitverkoren geslacht, een koninklijke priesterschap, een heilige natie, Gods eigen volk, bestemd om zijn roemruchte daden te verkondigen” (vgl. 1 Petr. 2,9). De Eucharistie als mysterie dat men moet “leven” biedt zich aan ieder van ons aan in de staat waarin wij ons bevinden en maakt onze existentiële situatie tot de plaats waar wij dagelijkse de christelijke nieuwheid van leven moeten waarmaken. Als het eucharistisch offer datgene in ons voedt en doet groeien, wat ons reeds gegeven is in de doop, waardoor wij allen tot heiligheid zijn geroepen [218], dan moet dat juist aan de dag treden en duidelijk worden in de situaties en omstandigheden van het leven van iedere individuele christen. Wij worden van dag tot dag tot een godgevallige eredienst als we ons leven als roeping

verstaan. Vanuit de liturgische samenkomst is het sacrament van de Eucharistie zelf dat er ons in de alledaagse werkelijkheid toe verplicht alles ter ere van God te doen.

En daar de wereld “de akker” (Mt. 13,38) is, waarin God zijn kinderen als goed zaad plant, zijn de christelijke leken, krachtens Doopsel en Vormsel en gesterkt door de Eucharistie, geroepen de door Christus gebrachte radicale nieuwheid juist in de gewone levensomstandigheden waar te maken. [219] Zij moeten de wens koesteren dat de Eucharistie steeds dieper in hun dagelijks leven mag doordringen en hen ertoe brengen herkenbare getuigen te worden op hun werk en in de gehele samenleving. [220] In het bijzonder wil ik de gezinnen aanmoedigen uit dit sacrament inspiratie en kracht te putten. De liefde tussen man en vrouw, het aanvaarden van nieuw leven en de opgave kinderen op te voeden, blijken bevoorrechte terreinen te zijn om aan te tonen dat de Eucharistie in staat is het leven te veranderen en het zinvol te maken. [221] De herders mogen nooit nalaten de gelovige leken te steunen, te onderrichten en te bemoedigen in het volledig ontplooiën van hun roeping tot heiligheid in deze wereld, die God zozeer heeft liefgehad dat Hij zijn Zoon heeft gegeven, opdat de wereld door Hem zou worden gered (vgl. Joh. 3,16).

Eucharistie en priesterlijke spiritualiteit

80. De eucharistische vorm van christelijk leven openbaart zich ongetwijfeld op bijzondere wijze in het priesterschap. De priesterlijke spiritualiteit is vanuit haar innerlijk wezen eucharistisch. Het zaad van een dergelijke spiritualiteit is al te vinden in de woorden die de bisschop spreekt tijdens de wijdingsliturgie: “Ontvang de offergaven van het heilig volk om ze aan God op te dragen. Wees u bewust van wat u doet, leef in overeenstemming met uw bediening en maak uw leven gelijkvormig aan het kruismysterie van de Heer”. [222] Om zijn leven op steeds volmaktere wijze eucharistisch te doen zijn, moet de priester al tijdens zijn opleiding en maar ook in de jaren erna ruime aandacht besteden aan het geestelijk leven. [223] Hij is geroepen voortdurend en op authentieke wijze God te zoeken, ook al moet hij tegelijk de mensen in hun zorgen nabij zijn. Een intensief geestelijk leven zal hem in staat stellen dieper door te dringen in de gemeenschap met de Heer en hem helpen zich in bezit te laten nemen door de liefde van God, zodat hij in alle omstandigheden, ook als die moeilijk en donker zijn, Zijn getuige kan zijn. Hiertoe beveel ik, samen met de synodevaders, de priesters aan “dagelijks de Mis te vieren, ook als er geen deelname van gelovigen is”. [224] Deze aanbeveling is in overeenstemming met de objectief oneindige waarde van iedere Eucharistieviering en wordt ook ingegeven door de unieke, geestelijke werking van de Eucharistie. Als namelijk de heilige Mis met aandacht en geloof beleefd wordt, is zij vormend in de diepste zin van het woord, omdat ze de gelijkvormigheid met Christus bevordert en de priester sterkt in zijn roeping.

Eucharistie en godgewijd leven

81. Met betrekking tot de relatie tussen de Eucharistie en de verschillende kerkelijke roepingen tekent zich in het bijzonder af “het profetische getuigenis van de mannen en vrouwen van het godgewijde leven, die in de viering van de Eucharistie en in de aanbidding de kracht vinden tot radicale navolging van de gehoorzame, arme en zuivere Christus”. [225] Ofschoon ze heel verdienstelijk zijn op het gebied van menselijke vorming en zorg voor de armen, in het onderwijs en de gezondheidszorg, weten de mannen en vrouwen van het godgewijde leven dat de eerste plicht van hun leven is “de beschouwing van de goddelijke werkelijkheden en de voortdurende vereniging met God”. [226] De wezenlijke bijdrage die de Kerk van het godgewijde leven verwacht is veel meer een kwestie van zijn dan van doen. In dit verband wil ik herinneren aan de betekenis van het getuigenis van de maagdelijkheid, juist met betrekking tot het mysterie van de Eucharistie. Naast de verbinding met het priesterlijk celibaat openbaart het eucharistisch mysterie namelijk een innerlijke band met de godgewijde maagdelijkheid, voor zover die uitdrukking is van de exclusieve overgave van de Kerk aan Christus, die zij met radicale en vruchtbare trouw als haar Bruidgom aanvaardt. [227] In de Eucharistie ontvangt de godgewijde maagdelijkheid inspiratie en voedsel voor de volledige overgave aan Christus. Bovendien wordt ze door de Eucharistie bemoedigd en aangespoord om ook in onze tijd een teken te zijn van de onverdiende en vruchtbare liefde die God voor de mensheid koestert. Uiteindelijk wordt het godgewijde leven, door het specifieke getuigenis ervan, objectief een verwijzing naar en een voorafbeelding van het “Bruiloftsmaal van het Lam” (Apok. 19,7-9), dat het doel van de gehele heilsgeschiedenis is. Hier is sprake van een daadwerkelijke verwijzing naar de eschatologische horizon die iedere mens nodig heeft om richting te geven aan de eigen levenskeuzen.

Eucharistie en morele verandering

82. Met de ontdekking van de schoonheid van de eucharistische vorm van het christelijk leven, komen wij ook tot nadenken over de morele krachten die hierdoor geactiveerd worden ter ondersteuning van de authentieke

vrijheid die eigen is aan de kinderen Gods. Daarbij wil ik terug komen op een discussie tijdens de Synode over de band tussen de *eucharistische manier van leven en de morele verandering*. Paus Johannes Paulus II heeft gezegd: “Zijn moreel leven heeft de waarde van een geestelijke eredienst (Rom.12,1; vgl. Fil. 3,3), geput uit en gevoed door die onuitputtelijke bron van heiligheid en verheerlijking van God, die de sacramenten, in het bijzonder de Eucharistie, zijn: immers, door deel te nemen aan het kruisoffer heeft de christen gemeenschap met de zichzelf offerende liefde van Christus en wordt hij in staat gesteld en verplicht dezelfde liefde in geheel zijn levenshouding en gedrag te beleven.” [228] Samengevat: “Eredienst” zelf, eucharistische gemeenschap, omvat de werkelijkheid van zowel bemind worden als ook anderen op hun beurt liefhebben. Eucharistie die zich niet vertaalt in concrete beoefening van de liefde is ten diepste onvolledig”. [229]

Deze herinnering aan de morele betekenis van de geestelijke eredienst dient niet moralistisch geïnterpreteerd te worden. Het is vóór alles de vreugdevolle ontdekking van de dynamiek van de liefde in het hart van degene die de gave van de Heer aanneemt, zich helemaal aan Hem overgeeft en de ware vrijheid vindt. De morele verandering die de door Christus ingestelde nieuwe eredienst insluit, is een innerlijk streven en een innig verlangen van de mens om met zijn hele wezen de liefde van de Heer te beantwoorden, ook al weet de mens hoe zwak hij is. Dit weerspiegelt zich heel goed in het evangelieverhaal van Zacheüs (vgl. Lc. 19,1-10). Nadat hij Jezus gastvrij in zijn huis heeft ontvangen, is de tollenaar volledig veranderd: hij besluit de helft van zijn vermogen aan de armen te geven en aan iedereen die hij iets heeft afgeperst het viervoudige terug te geven. Het morele streven dat volgt uit de aanvaarding van Jezus in ons leven komt voort uit dankbaarheid, dat we de onverdiende nabijheid van de Heer mogen ervaren.

Eucharistische consequentie

83. Belangrijk is het datgene te benadrukken wat de synodevaders de *eucharistische consequentie* hebben genoemd en waartoe ons leven objectief geroepen is. De aan God welgevallige eredienst is namelijk nooit alleen maar een privé aangelegenheid, zonder gevolgen voor onze maatschappelijke betrekkingen, doch vraagt het openlijke getuigenis voor het eigen geloof. Dat geldt uiteraard voor alle gedoopten, maar is in het bijzonder de verantwoordelijkheid van hen die wegens hun maatschappelijke of politieke positie beslissingen moeten nemen met betrekking tot fundamentele waarden, zoals de eerbied voor en de bescherming van het menselijk leven, van de conceptie tot aan de natuurlijke dood, het op het huwelijk tussen man en vrouw gebaseerde gezin, de vrijheid zelf de eigen kinderen op te voeden en de bevordering van het algemeen welzijn in alle vormen. [230] Deze waarden zijn onvervreemdbaar. Daarom moeten katholieke politici en wetgevers, in het bewustzijn van hun grote maatschappelijke verantwoordelijkheid, zich door hun goed gevormde geweten bijzonder geroepen voelen wetten voor te stellen en te ondersteunen die worden gedragen door de waarden die in de menselijke natuur gegrift zijn. [231] Daarin ligt trouwens een objectieve band met de Eucharistie (vgl. 1 Kor. 11,27-29). Het is de plicht van de bisschoppen steeds weer de aandacht te vestigen op deze waarden. Dat behoort tot hun verantwoordelijkheid tegenover de hun toevertrouwde kudde. [232]

Eucharistie, mysterie dat verkondigd moet worden

Eucharistie en missie

84. In de homilie tijdens de Eucharistieviering waarmee ik mijn ambt als opvolger van de Apostel Petrus plechtig heb aanvaard, heb ik gezegd: “Er is niets mooiers dan door het evangelie, door Christus, gevonden te worden. Er is niets mooiers dan Hem te kennen en anderen de vriendschap met Hem te schenken”. [233] Deze uitspraak krijgt een nog grotere intensiteit als men aan het eucharistisch mysterie denkt. Wij kunnen de liefde die wij in het sacrament vieren inderdaad niet voor onszelf houden. Vanuit haar wezen wil zij aan allen doorgegeven worden. Wat de wereld nodig heeft, is de liefde van God – Christus ontmoeten en in Hem geloven. Daarom is de Eucharistie niet alleen bron en hoogtepunt van het leven van de Kerk, maar tegelijk ook haar zending: “Een authentieke, eucharistische Kerk is een missionaire Kerk”. [234] Ook wij moeten met overtuiging tot onze broeders en zusters kunnen zeggen: “Wat wij gezien en gehoord hebben, dat verkondigen wij ook aan u, opdat gij gemeenschap moogt hebben met ons” (1 Joh. 1,3). Er is werkelijk niets mooiers dan Christus te ontmoeten en Hem aan allen bekend te maken! Overigens loopt de instelling van de Eucharistie vooruit op datgene wat het hart van Jezus’ missie vormt: Hij is gezonden door de Vader om de wereld te verlossen (vgl. Joh. 3,16-17; Rom. 8, 32). Bij het Laatste Avondmaal vertrouwt Jezus aan zijn leerlingen het sacrament toe dat het offer van zijn zelfgave tegenwoordig stelt, het offer dat Hij in gehoorzaamheid aan de Vader voor het heil van ons allen brengt. Wij kunnen niet naderen tot de eucharistische maaltijd zonder ons te laten binnen trekken in de beweging van de missie die, uitgaand van het hart van God zelf, erop gericht is alle mensen te bereiken. Daarom is het missionaire streven een fundamenteel onderdeel van de eucharistische vorm van christelijk leven.

Eucharistie en getuigenis

85. De eerste en fundamentele opdracht die voor ons voortvloeit uit de heilige geheimen die wij vieren, is getuigenis afleggen door ons leven. De verwondering over de gave die God ons in Christus geschonken heeft, geeft aan ons leven een nieuwe dynamiek, door ons ertoe te verplichten getuigen van zijn liefde te zijn. Wij worden getuigen als door ons handelen heen, door onze woorden en onze manier van doen, een Ander oplicht en zich geeft. Men kan zeggen dat het getuigenis het middel is waardoor de waarheid van Gods liefde de mens in de geschiedenis bereikt en hem uitnodigt deze radicale nieuwigheid in vrijheid te aanvaarden. In het getuigenis neemt God om zo te zeggen het risico dat inherent is aan de vrijheid van de mens. Jezus is zelf de getrouwe en waarachtige getuige (vgl. Apok. 1,5; 3,14); Hij is gekomen om getuigenis af te leggen van de waarheid (vgl. Joh. 18,37). In dit verband wil ik graag een beeld naar voren brengen dat de eerste christenen dierbaar was, maar ook indruk maakt op ons, christenen van vandaag: het getuigenis tot aan de zelfgave, tot aan het martelaarschap, is in de Kerk altijd beschouwd als het hoogtepunt van de nieuwe geestelijke eredienst: “Wijdt uzelf aan Hem toe als een offergave” (vgl. Rom. 12,1). Denken wij bijvoorbeeld aan het verslag over het martelaarschap van de heilige Polycarpus van Smyrna, een leerling van de heilige Johannes: de hele dramatische gebeurtenis wordt beschreven als een liturgie, ja, als een tot Eucharistie worden van de martelaar zelf. [235] We kunnen ook denken aan het eucharistische bewustzijn dat de heilige Ignatius van Antiochië met betrekking tot zijn marteldood tot uitdrukking brengt: hij beschouwt zich als “graan van God” en wil, in zijn martelaarschap “zuiver brood van Christus” worden. [236] De christen die zijn leven geeft in het martelaarschap, gaat binnen in de volle gemeenschap met het Pascha van Jezus Christus en wordt zelf samen met Hem tot Eucharistie. Ook vandaag ontbreekt het de Kerk niet aan martelaren, in wie Gods liefde zich op de meest verheven wijze openbaart. Ook als het martelaarschap van ons niet wordt verlangd, weten we toch dat voor de aan God welgevallige eredienst de bereidheid ertoe ten diepste vereist is [237] en dat deze bereidheid verwezenlijkt wordt in het vreugdevolle en overtuigende getuigenis voor de wereld, door een consequent christelijk leven overal waar de Heer ons opdraagt Hem te verkondigen.

Christus Jezus, de enige Redder

86. Het benadrukken van de innerlijke band tussen Eucharistie en missie laat ons ook de ultieme inhoud van onze verkondiging ontdekken. Hoe levendiger de liefde tot de Eucharistie in het hart van de christenen is, des te duidelijker wordt hun de opdracht tot de missie: *Christus aan anderen brengen*. Niet alleen een idee of een door Hem geïnspireerde ethiek, maar de gave van zijn Persoon zelf. Wie aan de medemens de waarheid van de liefde niet overbrengt, heeft nog niet genoeg gegeven. Zo herinnert ons de Eucharistie als sacrament van ons heil beslist aan de uniciteit van Christus en aan de door Hem gebrachte redding met de prijs van zijn bloed. Daarom volgt uit het geloofde en gevierde eucharistisch mysterie de opdracht voortdurende alle mensen te vormen voor missionaire inzet, met als kern de verkondiging dat Jezus de enige Redder is. [238] Dat voorkomt dat het belangrijke werk van de ontwikkelingshulp, dat in ieder authentiek evangelisatieproces ligt besloten, wordt gereduceerd tot niet meer dan een sociologische aangelegenheid.

Godsdienstvrijheid

87. In dit verband wil ik graag aan de orde stellen wat de synodevaders tijdens de vergadering hebben gezegd aangaande de grote moeilijkheden wat betreft de opdracht van die christelijke gemeenschappen die een minderheid vormen of aan wie zelfs de vrijheid van godsdienst geheel wordt ontzegd. [239] Wij moeten de Heer werkelijk danken voor alle bisschoppen, priesters, religieuzen en leken, die zich opofferen voor de verkondiging van het evangelie en hun geloof uitdragen, waarbij ze hun leven op het spel zetten. In niet weinig delen van de wereld is alleen al naar de kerk gaan een heldhaftig getuigenis, dat het leven van een mens blootstelt aan uitsluiting en geweld. Ook hier wil ik de solidariteit van de gehele Kerk bevestigen met hen die lijden onder gebrek aan vrijheid om de eredienst te vieren. Het is bekend dat daar waar geen godsdienstvrijheid is, uiteindelijk de belangrijkste vrijheid ontbreekt, want in het geloof brengt de mens de innerlijke beslissing wat betreft de waarachtige zin van zijn leven tot uitdrukking. Bidde wij daarom dat er in alle landen meer godsdienstvrijheid mag komen, zodat de christenen, evenals de leden van andere godsdiensten, hun overtuiging zowel persoonlijk als in gemeenschap vrij mogen beleven.

Eucharistie, mysterie dat de wereld moet worden aangeboden

Eucharistie, brood gebroken voor het leven van de wereld

88. “Het brood dat Ik zal geven is mijn vlees ten bate van het leven der wereld” (Joh. 6,51). Met deze woorden openbaart de Heer de ware zin van de gave van zijn leven voor alle mensen. Ze tonen ons ook het diepe medelijden dat Hij met iedereen heeft. De evangeliën berichten vele malen over de gevoelens van Jezus ten opzichte van de mensen, in het bijzonder jegens de lijdenden en de zondaars (vgl. Mt. 20,34; Mc. 6,34; Lc. 19,41). Door een diep menselijk gevoel brengt Hij Gods heilsplan voor iedere mens tot uitdrukking, opdat deze tot het ware leven mag komen. Iedere Eucharistieviering stelt Jezus’ gave van zijn leven aan het kruis sacramenteel tegenwoordig – een gave voor ons en voor de gehele wereld. Tegelijk maakt Jezus ons in de Eucharistie tot getuige van Gods medelijden met iedere broeder en zuster. Zo ontstaat in het vieren van het eucharistisch mysterie de dienst van de naastenliefde, die erin bestaat “dat ik ook de medemens die ik vooralsnog helemaal niet mag of zelfs niet ken, vanuit God liefheb. Dat is alleen maar mogelijk vanuit de innerlijke ontmoeting met God, die tot een gemeenschappelijk willen is geworden en zelfs reikt tot in het gevoel. Dan leer ik die ander niet meer alleen met mijn ogen en gevoelens te bekijken, maar vanuit het perspectief van Jezus Christus”. [240] Op deze manier erken ik in de mensen die ik nader kom mijn broeders en zusters, voor wie de Heer zijn leven heeft gegeven, omdat Hij hen “tot het uiterste toe” (Joh.13,1) liefheeft. Daarom moeten de christengelovigen, als ze Eucharistie vieren, zich er steeds meer bewust van worden dat het offer van Christus voor allen is en de Eucharistie hen er daarom toe aanzet zelf “gebroken brood” voor anderen te worden en zich dus in te zetten voor een rechtvaardiger en broederlijker wereld. Als wij aan de vermenigvuldiging van de broden en de vissen denken, moeten wij erkennen dat Jezus ook vandaag zijn leerlingen nog steeds oproept zich persoonlijk in te zetten: “Geef gij hun maar te eten!” (Mt. 14,16). De roeping van ieder van ons is werkelijk om samen met Jezus *gebroken brood voor het leven van de wereld* te worden.

De sociale implicaties van het eucharistisch Mysterie

89. De vereniging met Christus, die zich in het sacrament voltrekt, stelt ons ook in staat tot vernieuwing van onze sociale betrekkingen: “Deze ‘mystiek’ van het sacrament is sociaal van aard ...Vereniging met Christus is [namelijk] ook vereniging met al diegenen aan wie Hij zichzelf schenkt. Ik kan Christus niet voor mezelf alleen hebben; ik kan Hem alleen toebehoren in gemeenschap met allen die de Zijnen zijn geworden of zullen worden”. [241] In dit verband is het noodzakelijk de betrekking tussen het eucharistisch mysterie en het sociale engagement duidelijk te maken. De Eucharistie is het sacrament van de gemeenschap tussen broeders en zusters, die bereid zijn zich in Christus te verzoenen – in Hem die uit Joden en heidenen één enkel volk heeft gemaakt, door de scheidsmuur van de vijandschap neer te halen, die hen van elkaar scheidde (vgl. Ef. 2,14). Alleen dit voortdurend streven naar verzoening maakt dat wij waardig het Lichaam en Bloed van Christus kunnen ontvangen (vgl. Mt. 5,23-24). [242] Door de gedachtenisviering van zijn offer versterkt Hij de gemeenschap tussen de broeders en zusters en spoort in het bijzondere diegenen die met elkaar in conflict zijn aan om hun verzoening te bespoedigen, door zich open te stellen voor dialoog en inzet voor gerechtigheid. Het staat vast dat het herstel van de gerechtigheid, de verzoening en de vergeving voorwaarden zijn voor het tot stand brengen van een waarachtige vrede. [243] Vanuit dit bewustzijn ontstaat de wil om ook onrechtvaardige structuren te veranderen, om het respect voor de waardigheid van de mens, die geschapen is naar het beeld van God, te waarborgen. In het concrete vormgeven aan deze verantwoordelijkheid, wordt de Eucharistie in het leven wat zij in de viering betekent. Het is, zoals ik elders al betoogd heb, niet de eigen taak van de Kerk de politieke strijd aan zich te trekken, om de meest rechtvaardige samenleving die mogelijk is tot stand te brengen; desondanks kan en mag zij in de strijd om gerechtigheid niet afzijdig blijven. “In de strijd van de rede moet [de Kerk] zich mengen langs de weg van de argumentatie, en ze moet de geestelijke krachten opwekken zonder welke de gerechtigheid, die altijd ook offers vraagt, geen ingang kan vinden en evenmin kan gedijen”. [244]

Met het oog op de sociale verantwoordelijkheid van alle christenen hebben de synodevaders eraan herinnerd dat het offer van Christus een mysterie van de bevrijding is, dat steeds weer een appèl op ons doet en ons uitdaagt. Daarom richt ik een oproep aan alle gelovigen werkelijk vreedestichters en initiatiefnemers van gerechtigheid te zijn: “Wie namelijk aan de Eucharistie deelneemt moet zich ervoor inzetten de vrede te herstellen in onze wereld, die getekend is door zoveel geweld, door oorlog en – in het bijzonder tegenwoordig – door terrorisme, economische corruptie en seksuele uitbuiting”. [245] Dat zijn allemaal problemen die op hun beurt weer tot vernederende situaties leiden, die uiterst zorgwekkend zijn. Wij weten dat er geen gemakkelijke oplossingen voor deze situaties zijn. Juist krachtens het mysterie dat wij vieren moeten die omstandigheden aan de kaak gesteld worden die in tegenspraak zijn met de waardigheid van de mens, voor wie Christus zijn bloed heeft vergoten en zo de bijzondere waarde van ieder individu bevestigd.

Het voedsel van de waarheid en de beklagenswaardigheid van de mens

90. Tegenover bepaalde processen van globalisering, die dikwijls over de hele wereld het onderscheid tussen de rijke en de arme landen in hoge mate doen toenemen, mogen wij niet werkloos blijven. Wij moeten diegenen aanklagen, die de rijkdommen van de aarde verkwisten en daardoor ongelijkheden veroorzaken die ten hemel schreiend zijn (vgl. Jak. 5, 4). Het is bijvoorbeeld onmogelijk te zwijgen bij het zien van de “schokkende beelden van de grote vluchtelingenkampen of individuele vluchtelingen, die – in verschillende delen van de wereld – voorlopig opgenomen worden om aan een erger noodlot te ontsnappen, maar wie het toch aan alles ontbreekt. Zijn die mensen soms niet onze broeders en zusters? Zijn hun kinderen niet ter wereld gekomen met dezelfde gerechtigde hoop op geluk?” [246] Jezus, de Heer, het Brood van eeuwig leven, spoort ons aan en maakt ons opmerkzaam op de ellendige situatie waarin zich nog een groot deel van de mensheid bevindt – situaties waarvoor de mensheid dikwijls een duidelijke en verontrustende verantwoordelijkheid draagt. Inderdaad kan men “op grond van beschikbare statistische gegevens vaststellen dat minder dan de helft van de enorme sommen geld, die wereldwijd worden uitgegeven voor bewapening, meer dan voldoende zouden zijn om het onmetelijke leger van armen duurzaam uit hun ellende te verlossen. Dit is een oproep aan het menselijk geweten. Aan de volken die – meer als gevolg van situaties die van internationale politieke, economische en culturele betrekkingen afhangen, dan als gevolg van oncontroleerbare omstandigheden – onder de armoedegrens leven, kan en moet ons gemeenschappelijk engagement in waarheid nieuwe hoop geven”. [247]

Het voedsel van de waarheid spoort ons aan de mensonwaardige situaties aan de kaak te stellen, waarin mensen sterven door gebrek aan voedsel, gebrek dat veroorzaakt wordt door ongerechtigheid en uitbuiting, en het geeft ons nieuwe kracht en moed zonder ophouden te bouwen aan de beschaving van de liefde. Vanaf het begin waren de christenen erop uit hun goederen met elkaar te delen (vgl. Hand. 4,32) en de armen te helpen (vgl. Rom. 15,26). De collecte die tijdens de liturgische bijeenkomst wordt ingezameld is een levende herinnering daaraan, maar ook een zeer actuele noodzaak. De kerkelijke liefdadigheidsinstellingen, in het bijzonder de *Caritas*, vervullen op verschillende niveaus de waardevolle dienst mensen in nood, bovenal de armsten, te helpen. Als zij zich laten inspireren door de Eucharistie, het sacrament van de liefde, worden zij tot concrete uitdrukking van dit sacrament en verdienen daarom alle lof en aanmoediging voor hun solidaire inzet in de wereld.

De sociale leer van de Kerk

91. Het mysterie van de Eucharistie stelt ons in staat en spoort ons aan tot een moedige inzet in de structuren van deze wereld, om die nieuwheid van betrekkingen te realiseren die haar onuitputtelijke bron in de gave van God heeft. Het gebed dat wij in iedere heilige Mis herhalen: “Geef ons heden ons dagelijks brood” verplicht ons ertoe, in samenwerking met internationale nationale en particuliere instellingen, al het mogelijke te doen, opdat in de wereld aan het schandaal van de honger en de ondervoeding waaronder vele miljoenen mensen, vooral in de ontwikkelingslanden, leiden een einde komt of het tenminste afneemt. Bovenal is de in de school van de Eucharistie gevormde christelijke leek ertoe geroepen zijn politieke en sociale verantwoordelijkheid te nemen. Om deze verantwoordelijkheid op de juiste wijze te kunnen uitoefenen, moet hij door een concrete vorming tot liefde en gerechtigheid daarop worden voorbereid. Daartoe is het noodzakelijk, zoals de synode beklemtoonde, dat in de bisdommen en de christelijke gemeenschappen de sociale leer van de Kerk bekend wordt gemaakt en bevorderd. [248] In dit waardevolle erfgoed, dat voortkomt uit de oudste kerkelijke overlevering, vinden wij elementen van grote wijsheid, die de houding van de christenen moeten leiden wat betreft de brandende sociale vragen. Deze leer, gerijpt in de loop van de geschiedenis van de Kerk, wordt gekenmerkt door realisme en evenwichtigheid en draagt er zo toe bij misleidende compromissen of lege utopieën te vermijden.

Heiliging van de wereld en bescherming van de schepping

92. Om een diepe eucharistische spiritualiteit te ontwikkelen, die in staat is ook het sociale netwerk aanzienlijk te beïnvloeden, is het uiteraard noodzakelijk dat de christenen, die door de Eucharistie dank brengen, zich ervan bewust zijn dat ze dat in naam van de gehele schepping doen, dat ze zo de heiliging van de wereld nastreven en zich daar intensief voor inzetten. [249] De Eucharistie zelf werpt een helder licht op de menselijke geschiedenis en op de gehele kosmos. In dit sacramentele perspectief leren wij dag na dag dat iedere kerkelijke gebeurtenis het karakter van een teken heeft, waardoor God zich bekend maakt en ons uitdaagt. Zo kan de eucharistische wijze van leven, op de manier waarop wij de geschiedenis en de wereld begrijpen, werkelijk tot een echte mentaliteitsverandering leiden. De liturgie zelf leert ons dit alles als de priester bij de offerande van brood en wijn – “vrucht van de aarde”, “vrucht van de wijnstok” en “werk van onze handen”- een lof- en smeekebed tot God richt. Met deze woorden neemt de ritus alle menselijke activiteit en bekommernis mee in het offer dat God wordt aangeboden en spoort ons bovendien aan de aarde te beschouwen als Gods schepping, die voor ons voortbrengt wat wij nodig hebben om te leven. Ze is geen neutrale werkelijkheid, louter en alleen materie voor willekeurig gebruik zoals de mens wil. Veel eerder heeft ze haar plaats in het goede plan van God, die ons allen

roept zonen en dochters te zijn in de ene Zoon van God, Jezus Christus (vgl. Ef. 1,4-12). Bij de gerechtvaardigde zorgen vanwege de ecologische toestand waarin de schepping zich in vele delen van de wereld bevindt, kan men troost putten uit de perspectieven die de christelijke hoop biedt, die ons ertoe verplicht verantwoordelijk te werken voor het behoud van de schepping. [250] In de relatie tussen de Eucharistie en de kosmos ontdekken wij namelijk de eenheid van Gods plan en worden wij gebracht tot begrip van de nauwe band tussen de schepping en de “nieuwe schepping”, die is begonnen met de opstanding van Christus, de nieuwe Adam. Daar hebben wij dankzij de doop reeds deel aan (vgl. Kol. 2,12f) en zo opent zich voor ons christelijk leven, gevoed door de Eucharistie, het uitzicht op de nieuwe wereld, de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, waar het nieuwe Jeruzalem van God uit de hemel neerdaalt, “gereed als een bruid die zich voor haar man heeft getooid” (Apok. 21,1).

Het nut van een eucharistisch compendium

93. Aan het einde van deze overwegingen, waarin ik heb willen ingaan op de perspectieven die de Synode heeft aangereikt, wil ik ook het verzoek van de synodevaders oppakken om het christelijk volk te helpen het eucharistisch mysterie steeds beter in geloof te begrijpen, het te vieren en te leven. Er zal door de bevoegde dicasteriën een *compendium* worden uitgegeven, waarin teksten uit de Katechismus van de Katholieke Kerk, gebeden, verduidelijkingen van de Eucharistische Hooggebeden uit het Missaal en nog andere relevante zaken worden samengebracht, dat voor een goed begrip van zowel de viering als de aanbidding van het sacrament van het altaar nuttig kan blijken. [251] Ik hoop dat dit hulpmiddel ertoe kan bijdragen dat de gedachtenis aan het Pascha van de Heer iedere dag meer tot bron en hoogtepunt wordt van het leven en de zending van de Kerk. Dat zal iedere gelovige aansporen van zijn leven een waarachtige geestelijke eredienst te maken.

SLOT

94. Dierbare broeders en zusters, de Eucharistie vormt de oorsprong van iedere vorm van heiligheid en ieder van ons is geroepen tot volheid van leven in de heilige Geest. Hoeveel heiligen hebben hun leven geloofwaardig gemaakt dankzij hun eucharistische vroomheid! Van de heilige Ignatius van Antiochië tot de heilige Augustinus, van de heilige woestijnvader Antonius tot de heilige Benedictus, van de heilige Franciscus van Assisië tot de heilige Thomas van Aquino, van de heilige Clara van Assisië tot de heilige Catharina van Siëna, van de heilige Paschalis Baylón tot de heilige Pierre Julien Eymard, van de heilige Alfonsus Maria de' Liguori tot de zalige Charles de Foucauld, van de heilige Johannes Maria Vianney tot de heilige Theresia van Lisieux, van de heilige Pio van Pietrelcina tot de zalige Teresa van Calcutta, van de zalige Piergiorgio Frassati tot de zalige Ivan Mertz – om slechts enkele van de vele namen te noemen – is het centrum van de heiligheid altijd het sacrament van de Eucharistie geweest.

Daarom is het noodzakelijk dat dit allerheiligste mysterie in de Kerk werkelijk geloofd, aandachtig gevierd en intens beleefd wordt. De gave van zichzelf, die Jezus ons in het sacrament van de gedachtenis aan zijn Lijden schenkt, bevestigt ons dat het slagen van ons leven ligt in het deelhebben aan het trinitaire leven, dat ons in Hem definitief en daadwerkelijk aangeboden wordt. De viering en de aanbidding van de Eucharistie maken het ons mogelijk Gods liefde nabij te komen en er in te volharden tot aan de vereniging met de geliefde Heer. De gave van ons leven, de *Communio* met de gehele gemeenschap van gelovigen en de solidariteit met iedere mens, het zijn absoluut noodzakelijke aspecten van de “*logiké latreía*”, van de heilige en aan God welgevallige geestelijke eredienst (vgl. Rom. 12,1), waarin onze hele concrete menselijke werkelijkheid omgevormd wordt tot verheerlijking van God. Daarom nodig ik alle herders uit grote aandacht te besteden aan de bevordering van een authentieke, eucharistische christelijke spiritualiteit. De priesters, de diakens en allen die een taak in de viering van de Eucharistie uitoefenen zouden uit dit, met zorg en voortdurende innerlijke voorbereiding verrichte, dienstwerk zelf kracht en bemoediging moeten putten voor hun persoonlijke en gemeenschappelijke weg tot heiliging. Alle leken, en in het bijzonder de gezinnen, roep ik op in het sacrament van de liefde van Christus voortdurend de energie te vinden om het eigen leven om te vormen tot een authentiek teken van de aanwezigheid van de verrezen Heer. Alle godgewijde mensen vraag ik door hun eucharistisch leven de glans en de schoonheid te tonen van het volledig toebehoren aan de Heer.

95. Aan het begin van de vierde eeuw werd de christelijke eredienst nog door de keizerlijke autoriteiten verboden. Enige christenen uit Noord-Afrika, die zich verplicht voelden tot de viering van de Dag des Heren, trotseerden het verbod. Ze werden terechtgesteld terwijl ze verklaarden dat het hun onmogelijk was zonder de Eucharistie, het voedsel van de Heer, te leven: *Sine dominico non possumus*. [252] Mogen deze martelaren van Abitene samen met vele heiligen en zaligen die de Eucharistie tot het middelpunt van hun leven hebben gemaakt, onze voorsprekers zijn en ons leren trouw te zijn aan onze ontmoeting met de verrezen Heer. Ook wij kunnen niet leven zonder deel te nemen aan het sacrament van ons heil, en verlangen ernaar, *iuxta dominicam viventes* te

zijn, dat wil zeggen naar het leven te vertalen wat wij op de Dag des Heren ontvangen. Deze dag is inderdaad de dag van onze definitieve bevrijding. Is het dan soms verwonderlijk dat wij wensen dat het leven van iedere dag ook strookt met de nieuwheid die Christus met het mysterie van de Eucharistie gebracht heeft?

96. Moge Maria, de Onbevleete Maagd, Ark van het nieuwe en altijddurende verbond ons begeleiden op deze weg, de komende Heer tegemoet. In haar vinden we het wezen van de Kerk op de meest volkomen wijze verwerkelijk. De Kerk ziet in haar de “eucharistische vrouw” – zoals de Dienaar Gods, Joannes Paulus II, haar genoemd heeft [253] – de meest geslaagde afbeelding van zichzelf en beschouwt haar als onvervangbaar voorbeeld van eucharistisch leven. Daarom bevestigt de priester, als hij voorbereidingen treft om het Lichaam des Heren – “*verum Corpus natum de Maria Virgine*” – op het altaar te ontvangen, in naam van de liturgische bijeenkomst: “Wij eren allereerst de gedachtenis van de roemrijke Maria, altijd Maagd, Moeder van onze God en Heer Jezus Christus” [254] Haar heilige naam wordt ook in de canones van de oosterse christelijke tradities aangeropen en vereerd. De gelovigen van hun kant “vertrouwen aan Maria, de Moeder van de Kerk, hun leven en hun werk toe. Als zij ernaar streven dezelfde gezindheid te hebben als Maria, helpen zij de gehele gemeenschap te leven als levende, de Vader welgevallige offergave”. [255] Zij is de *tota pulchra*, de geheel schone, want in haar schittert de glans van Gods heerlijkheid. De schoonheid van de hemelse liturgie, die ook in onze bijeenkomsten moet oplichten, wordt in haar getrouw weerspiegeld. Van haar moeten wij leren zelf eucharistische en kerkelijke mensen te worden, opdat ook wij, naar het woord van de heilige apostel Paulus, “heilig en vlekkeloos” voor de Heer kunnen verschijnen, zoals Hij ons vanaf het begin heeft gewild (vgl. Kol.1,22; Ef. 1,4) 256)

97. Moge de heilige Geest, op voorspraak van de heilige Maagd Maria, in ons hetzelfde vuur ontsteken dat de Emmaüsgangers voelden (vgl. Lc. 24,13-35), en in ons leven de eucharistische verwondering vernieuwen over de glans en de schoonheid die oplichten in de liturgische ritus, die een werkzaam teken is van de oneindige schoonheid van het heilige mysterie van God. Deze leerlingen stonden op en keerden met spoed terug naar Jeruzalem om de vreugde met hun broeders en zusters te delen. De ware vreugde bestaat er namelijk in te erkennen dat de Heer bij ons blijft, als onze trouwe reisgenoot. De Eucharistie laat ons ontdekken dat de gestorven en verrezen Christus in het mysterie van de Kerk, zijn Lichaam, onze tijdgenoot blijkt te zijn. Van dit mysterie van de liefde zijn wij getuigen geworden. Wensen wij elkaar toe dat wij vol van vreugde en verwondering de ontmoeting met de heilige Eucharistie tegemoet mogen gaan, om de waarheid te ervaren en te verkondigen, waarmee Jezus afscheid heeft genomen van zijn leerlingen: “Ik ben met u alle dagen tot aan de voleinding der wereld” (Mt. 2,20).

Gegeven te Rome, bij Sint Pieter, op 22 februari, het feest van St. Petrus' Stoel, in het jaar 2007, het tweede van mijn pontificaat.

BENEDICTUS PP. XVI

- [1] Vgl. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* III, q. 73, a. 3.
- [2] Augustinus, *In Iohannis Evangelium Tractatus*, 26.5: PL 35, 1609.
- [3] Benedictus XVI, Toespraak tot de deelnemers aan de plenaire vergadering van de Congregatie voor de geloofsleer (10 februari 2006): AAS 98 (2006), 255.
- [4] Vgl. Benedictus XVI, Toespraak tot de deelnemers aan de derde vergadering van de elfde gewone raad van het algemeen secretariaat van de bisschoppensynode (1 juni 2006): *L'Osservatore Romano* (dt.) 36. Jg. Nr. 26, S. 9.
- [5] Vgl. *Propositio* 2.
- [6] Ik wijs hier op de noodzaak van een hermeneutiek van continuïteit, ook wat betreft de juiste interpretatie van de liturgische ontwikkeling na het tweede Vaticaans Concilie. Vgl. Benedictus XVI, Toespraak tot de Romeinse Curie (22 december 2005): AAS 98 (2006), 44-45.
- [7] Vgl. AAS 97 (2005), 337-352.
- [8] Vgl. Het Jaar van de Eucharistie – aanbevelingen en voorstellen (15 oktober 2004): *L'Osservatore Romano* (dt.) 34. Jg. Nr. 47, S. 9-12 en Nr. 48, S. 9-12.
- [9] Vgl. AAS 95 (2003), 433-475. Daarnaast wil ik herinneren aan de Instructie van de Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Regeling van de Sacramenten, *Redemptionis Sacramentum* (25 maart 2004), die op nadrukkelijke wens van Joannes Paulus II tot stand is gekomen: AAS 96 (2004), 549-601
- [10] Om slechts de belangrijkste geschriften te noemen: Oecumenisch Concilie van Trente, *Doctrina et canones de ss. Missae sacrificio*, DS 1738-1759; Leo XIII, encycliek *Mirae caritatis* (28 mei 1902): ASS (1903), 115-136; Pius XII, encycliek *Mediator Dei* (20 november 1947): AAS 39 (1947), 521-595; Paulus VI, encycliek *Mysterium fidei* (3 september 1965): AAS 57 (1965), 753-774; Joannes Paulus II, encycliek *Ecclesia de Eucharistia* (17 april 2003): AAS 95 (2003), 433-475; Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Regeling van de Sacramenten, Instr. *Eucharisticum mysterium* (25 mei 1967): AAS 59 (1967), 539-573; Instr. *Liturgiam authenticam* (28 maart 2001): AAS 93 (2001), 685-726.
- [11] Vgl. *Propositio* 1.
- [12] Nr. 14: AAS 98 (2006), 229.
- [13] *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1327.
- [14] *Propositio* 16.
- [15] Benedictus XVI, Homilie bij gelegenheid van de plechtige inbezitneming van de Cathedra van de Bisschop van Rome (7 mei 2005): AAS 97 (2005), 752.
- [16] Vgl. *Propositio* 4.
- [17] *De Trinitate*, VIII, 8, 12: CCL 50, 287.
- [18] Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), 12: AAS 98 (2006), 228.
- [19] Vgl. *Propositio* 3.
- [20] Romeins Brevier, hymne bij de lezingendienst op het Hoogfeest van het heilig Sacrament van het Lichaam en Bloed van Christus.
- [21] Benedictus XVI, Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), 13: AAS 98 (2006), 228.
- [22] Vgl. Benedictus XVI, *Homilie op het Marienfeld* (21 augustus 2005): AAS 97 (2005), 891-892.
- [23] Vgl. *Propositio* 3.
- [24] Vgl. Romeins Missaal, Vierde Eucharistisch Gebed
- [25] *Katechese XXIII*, 7: PG 33, 1114f.
- [26] Vgl. Over het priesterschap, VI, 4: PG 48, 681.
- [27] Id., III, 4: PG 48, 642.
- [28] *Propositio* 22.
- [29] Vgl. *Propositio* 42: “Deze eucharistische ontmoeting wordt verwezenlijkt in de heilige Geest, die ons omvormt en heiligt. Hij wekt in de leerling de vastberaden wil aan de anderen moedig te verkondigen wat hij gehoord en ervaren heeft, om ook hen te brengen tot dezelfde ontmoeting met Christus. Op die manier opent zich een grenzeloze zending voor de leerling die door de Kerk is uitgezonden.”
- [30] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 3; vgl. ook Joannes Chrysostomus, *Katechese* 3, 13-19: SC 50, 174-177.
- [31] Joannes Paulus II., encycliek *Ecclesia de Eucharistia* (17 april 2003), 1: AAS 95 (2003), 433.
- [32] Id., 21: AAS 95 (2003), 447.
- [33] Vgl. Joannes Paulus II., Encycliek *Redemptor hominis* (4 maart 1979), 20: AAS 71 (1979), 309-316; Brief aan de priesters op Witte Donderdag *Dominicae Cena* (24 februari 1980), 4: AAS 72 (1980), 119-121.
- [34] Vgl. *Propositio* 5.
- [35] Vgl. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, III, q. 80, a. 4.
- [36] Nr.38: AAS 95 (2003), 458.
- [37] Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 23.
- [38] Congregatie voor de Geloofsleer, Schreiben an die Bischöfe der Katholischen Kirche über einige Aspekte der Kirche als *Communio Communio Notio* (28. Mai 1992), 11: AAS 85 (1993), 844-845.

- [39] *Propositio* 5: “Het begrip ‘katholiek’ brengt de universaliteit tot uitdrukking, die voortkomt uit de eenheid, bevordert en opgebouwd door de Eucharistie die in iedere kerk wordt gevierd. Zo hebben de particuliere kerken in de Wereldkerk de opgave hun eenheid evenals hun verscheidenheid zichtbaar te maken. Door deze band van broederlijke liefde schijnt de trinitaire gemeenschap heen. De concilies en de synoden brengen in de geschiedenis dit broederlijke aspect van de Kerk tot uitdrukking.”
- [40] Vgl. Id.
- [41] Decreet over het ambt en het leven van de priesters *Presbyterorum Ordinis*, 5.
- [42] Vgl. *Propositio* 14.
- [43] Dogmatische Constitutie *Lumen gentium*, 1.
- [44] *De Orat. Dom.*, 23: PL 4, 553 .
- [45] Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie *Lumen gentium*, 48; vgl. ook id., 9.
- [46] Vgl. *Propositio* 13.
- [47] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie. *Lumen gentium*, 7.
- [48] Vgl. Id., 11; Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de missieactiviteit van de Kerk *Ad gentes*, 9. 13.
- [49] Vgl. Joannes Paulus II., Brief aan de priesters op Witte Donderdag *Dominicae Cena* (24 februari 1980), 7: AAS 72 (1980), 124-127; Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over het ambt en het leven van de priesters *Presbyterorum Ordinis*, 5.
- [50] Vgl. *Codex van Canones van de Oosterse Kerken*, can. 710.
- [51] Vgl. *De christelijke initiatie van volwassenen. Inleiding* nr. 34-36.
- [52] Vgl. *De kinderdoop, Inleiding* nr. 18-19.
- [53] Vgl. *Propositio* 15.
- [54] Vgl. *Propositio* 7; Joannes Paulus II., Encycliek *Ecclesia de Eucharistia* (17 april 2003), 36: AAS 95 (2003), 457-458.
- [55] Vgl. Joannes Paulus II., Postsynodale Apostolische Exhortatie *Reconciliatio et Paenitentia* (2 december 1984), 18: AAS 77 (1985), 224-228.
- [56] Vgl. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1385.
- [57] Denken wij hierbij aan de *Confiteor* of aan de woorden van de priester en de gemeenschap voor het ontvangen van de Communie: “Heer, ik ben niet waardig dat Gij tot mij komt, maar spreek en ik zal gezond worden”. Het is niet onbelangrijk dat de liturgie ook voor de priester enkele zeer mooie, ons door de traditie overgeleverde gebeden voorschrijft, die herinneren aan de noodzaak van de vergeving, zoals het gebed dat hij op zachte toon uitspreekt voor hij de gelovigen uitnodigt voor de Communie: “*Verlos mij door uw heilig Lichaam en Bloed van elk kwaad, van alle ongerechtigheid. Geef dat ik nooit de weg van uw geboden verlaat, nooit word gescheiden van uw liefde.*”
- [58] Vgl. Johannes Damascenus, *Een nauwkeurige uiteenzetting van het orthodoxe geloof*, IV, 9: PG 94, 1124C; Gregorius van Nazianze, *Redevoering* 39, 17: PG 36, 356A; Oecumenisch Concilie van Trente, *Doctrina de sacramento paenitentiae*, cap. 2: DS 1672.
- [59] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 11; Joannes Paulus II., Postsynodale Apostolische Exhortatie *Reconciliatio et Paenitentia* (2 december 1984), 30: AAS 77 (1985), 256-257.
- [60] Vgl. *Propositio* 7.
- [61] Vgl. Joannes Paulus II, Motu proprio *Misericordia Dei* (7 april 2002): AAS 94 (2002), 452-459.
- [62] Samen met de synodevaders wil ik eraan herinneren dat de niet-sacramentele boetevieringen, die in het ritueel voor het Sacrament van Verzoening worden vermeld, nuttig kunnen zijn om in de christelijke gemeenschap de geest van bekering te bevorderen en zo de harten voor te bereiden op de viering van het sacrament: vgl. *Propositio* 7.
- [63] Vgl. *Wetboek van Canoniek Recht*, can. 508.
- [64] Paulus VI, Apostolische Constitutie *Indulgentiarum doctrina* (1 januari 1967), *Normae*, Nr. 1: AAS 59 (1967), 21.
- [65] Id., 9: AAS 59 (1967), 18-19.
- [66] Vgl. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1499-1531.
- [67] Id., 1524.
- [68] Vgl. *Propositio* 44.
- [69] Vgl. Bischoppensynode, Tweede plenaire vergadering, Document over het ambtelijk priesterschap *Ultimis temporibus* (30 november 1971): AAS 63 (1971), 898-942.
- [70] Vgl. Joannes Paulus II, Postsynodale Apostolische Exhortatie *Pastores dabo vobis* (25 maart 1992), 42-69: AAS 84 (1992), 729-778.
- [71] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 10; Congregatie voor de geloofsleer, Brief aan de Bisschoppen van de Katholieke Kerk over enkele vragen met betrekking tot de bedienaar van de Eucharistie *Sacerdotium ministeriale* (6 augustus 1983): AAS 75 (1983), 1001-1009.
- [72] *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1548.

- [73] Vgl. id., 1552.
- [74] Vgl. *In Iohannis Evangelium Tractatus* 123,5: PL 35, 1967.
- [75] Vgl. *Propositio* 11.
- [76] Vgl. Decreet over het ambt en het leven van de priesters *Presbyterorum Ordinis*, 16.
- [77] Vgl. Joannes XXIII, Encycliek *Sacerdotii nostri primordia* (1 augustus 1959): AAS 51 (1959), 545-579; Paulus VI, Encycliek *Sacerdotialis coelibatus* (24 juni 1967): AAS 59 (1967), 657-697; Joannes Paulus II, Postsynodale Apostolische Exhortatie *Pastores dabo vobis* (25 maart 1992), 29: AAS 84 (1992), 703-705; Benedictus XVI, *Toespraak tot de Romeinse Curie* (22 december 2006): *L'Osservatore Romano* (dt.) 37. Jg. (2007) Nr. 1, S. 6-8.
- [78] Vgl. *Propositio* 11.
- [79] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de priesteropleiding *Optatam totius*, 6; *Wetboek van Canoniek Recht*, can. 241, §1 en can. 1029; *Codex van Canones van de Oosterse Kerken*, can. 342, §1 en can. 758; Joannes Paulus II, Postsynodale Apostolische Exhortatie *Pastores dabo vobis* (25 maart 1992) 11.34.50: AAS 84 (1992), 673-675; 712-714; 746-748; Congregatie voor de Clerus, Directorium voor het ambt en het leven van de priesters *Dives Ecclesiae* (31 maart 1994), 58: LEV, 1994, S. 56-58; Congregatie voor de Katholieke Opvoeding, *Instructie met betrekking tot de Criteria voor het Onderkennen van Roepingen aangaande Personen met Homoseksuele Neigingen met het oog op hun toelating tot de priesteropleiding en tot de Heilige Wijding* (4 november 2005): AAS 97 (2005), 1007-1013.
- [80] Vgl. *Propositio* 12; Joannes Paulus II, Postsynodale Apostolische Exhortatie *Pastores dabo vobis* (25 maart 1992) 41: AAS 84 (1992), 726-729.
- [81] Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 29.
- [82] Vgl. *Propositio* 38.
- [83] Vgl. Joannes Paulus II, Postsynodale Apostolische Exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 57: AAS 74 (1982), 149-150.
- [84] Apostolische Brief *Mulieris dignitatem* (15 augustus 1988), 26: AAS 80 (1988), 1715-1716.
- [85] *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1617.
- [86] Vgl. *Propositio* 8.
- [87] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 11.
- [88] Vgl. *Propositio* 8.
- [89] Vgl. Joannes Paulus II, Apostolische Brief *Mulieris dignitatem* (15 augustus 1988): AAS 80 (1988), 1653-1729; Congregatie voor de geloofsleer, *Brief aan de Bisschoppen van de Katholieke Kerk over de samenwerking van man en vrouw in Kerk en wereld* (31 mei 2004): AAS 96 (2004), 671-687.
- [90] Vgl. *Propositio* 9.
- [91] Vgl. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1640.
- [92] Vgl. Joannes Paulus II, Postsynodale Apostolische Exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 84: AAS 74 (1982), 184-186; Congregatie voor de Geloofsleer, Brief aan de bisschoppen van de R.-K. Kerkover het ontvangen van de communie door hertrouwd gescheiden gelovigen *Annus Internationalis Familiae* (14 september 1994): AAS 86 (1994), 974-979.
- [93] Vgl. Pauselijke Raad voor de Interpretatie van Wetsteksten, Instructie die door de diocesane en interdiocesane rechtbanken bij het nietig verklaren van huwelijken in acht moet worden genomen *Dignitatis connubii* (25 januari 2005), Vaticaanstad 2005.
- [94] Vgl. *Propositio* 40.
- [95] Benedictus XVI, *Toespraak tot de leden van de Romeinse Rota bij de plechtige opening van het zittingsjaar* (28 januari 2006): AAS 98 (2006), 138.
- [96] Vgl. *Propositio* 40.
- [97] Vgl. Id.
- [98] Vgl. Id.
- [99] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 48.
- [100] Vgl. *Propositio* 3.
- [101] Ik wil hier herinneren aan de woorden vol hoop en troost, die we vinden in het Tweede Eucharistisch Gebed: “Gedenk ook onze broeders en zusters die reeds ontslapen zijn in de hoop der verrijzenis, ja alle gestorvenen dragen wij op aan Uw zorg. Neem hen aan en laat hen verschijnen in het licht van Uw gelaat”.
- [102] Vgl. Benedictus XVI, *Homilie* (8 december 2005): AAS 98 (2006), 15-16.
- [103] Dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 58.
- [104] *Propositio* 4.
- [105] *Relatio post disceptationem*, 4: *L'Osservatore Romano* (dt.), 35. Jg. Nr. 45, S. 12.
- [106] Vgl. *Serm.* 1,7; 11,10; 22,7; 29,76: *Sermones dominicales ad fidem codicum nunc denuo editi*, Grottaferrata 1977, S. 135, 209f, 292f, 337; Benedictus XVI, Boodschap aan de kerkelijke gemeenschappen en aan de nieuwe bewegingen (22 mei 2006): AAS 98 (2006), 463.

- [107] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Pastorale Constitutie over de Kerk in de wereld van deze tijd *Gaudium et spes*, 22.
- [108] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de goddelijke Openbaring *Dei Verbum*, 2.4.
- [109] Vgl. *Propositio* 33.
- [110] *Sermo* 227,1: *PL* 38, 1099.
- [111] Augustinus, *In Iohannis Evangelium Tractatus*, 21,8: *PL* 35, 1568.
- [112] Id., 28,1: *PL* 35, 1622.
- [113] Vgl. *Propositio* 30. Ook de heilige Mis die de Kerk gedurende de week viert, en waartoe zij de gelovigen uitnodigt, vindt haar oorspronkelijke vorm in de dag des Heren, de dag van Christus' verrijzenis: *Propositio* 43.
- [114] Vgl. *Propositio* 2.
- [115] Vgl. *Propositio* 25.
- [116] Vgl. *Propositio* 19. *Propositio* 25 zegt nog juister: "Een authentieke liturgische handeling brengt de heiligheid van het eucharistisch mysterie tot uitdrukking. Dit moet duidelijk worden in de woorden en handelingen van de celebrerende priester, als hij bij God de Vader ten beste spreekt zowel samen met de gelovigen als ook voor hen".
- [117] Algemeen Statuut van het Romeins Missaal, 22; Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige Liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 41; Congregatie voor de Goddelijke Erediensten de regeling van de Sacramenten, Instructie *Redemptionis Sacramentum* (25 maart 2004), 19-25: AAS 96 (2004), 555-557.
- [118] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over het herderlijk ambt van de Bisschoppen in de Kerk *Christus Dominus*, 14; Constitutie over de heilige Liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 41.
- [119] Algemeen Statuut van het Romeins Missaal 22.
- [120] Vgl. Id.
- [121] Vgl. *Propositio* 25.
- [122] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 112-130.
- [123] Vgl. *Propositio* 27.
- [124] Vgl. Id.
- [125] Wat deze aspecten betreft, moet men zich in alle opzichten houden aan de aanwijzingen van het *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, 319-351.
- [126] Vgl., *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal* 39-41; Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 112-118.
- [127] *Sermo* 34,1: *PL* 38, 210.
- [128] Vgl. *Propositio* 25: "Zoals alle kunstuitingen moet ook het gezang ten diepste met de liturgie in harmonie gebracht worden en effectief worden gebruikt, dat wil zeggen het geloof, het gebed, de verwondering en de liefde voor de in de Eucharistie aanwezige Jezus tot uitdrukking brengen."
- [129] Vgl. *Propositio* 29.
- [130] Vgl. *Propositio* 36.
- [131] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 116; *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, 41.
- [132] *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, 28; Congregatievoor de Goddelijke Eredienst, Instructie *Eucharisticum Mysterium* (25 mei 1967), 3: AAS 57 (1967), 540-543.
- [133] Vgl. *Propositio* 18.
- [134] Id.
- [135] *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, 29.
- [136] Vgl. Joannes Paulus II, Encycliek *Fides et Ratio* (14 september 1998), 13: AAS 91 (1999), 15-16.
- [137] Hieronymus, *Comm. in Is., Prol.*: *PL* 24, 17; vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de goddelijke openbaring *Dei Verbum*, 25.
- [138] Vgl. *Propositio* 31.
- [139] *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, 29; vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 7.33.52.
- [140] *Propositio* 19.
- [141] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 52.
- [142] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de goddelijke openbaring *Dei Verbum*, 21.
- [143] Daarom heeft de synode opgeroepen tot het ontwikkelen van pastorale hulpmiddelen, op basis van het driejarig lectionarium, die ertoe zouden kunnen bijdragen de verkondiging op basis van de lezingen te verbinden met de geloofsleer: vgl. *Propositio* 19.
- [144] Vgl. *Propositio* 20.
- [145] *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, 78.
- [146] Vgl. Id., 78-79.
- [147] Vgl. *Propositio* 22.

- [148] *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, 79d.
- [149] Id., 79c.
- [150] Met in achtneming van de oude en eerbiedwaardige gebruiken en de door de synodevaders uitgesproken wensen, heb ik de bevoegde dicasteriën opdracht gegeven de mogelijkheid te onderzoeken de vredeswens te verplaatsen naar een ander tijdstip, bijvoorbeeld voor de offerande. Zo'n keuze zou ook zeker een betekenisvolle verwijzing kunnen zijn naar de vermaning van de Heer dat verzoening noodzakelijk aan ieder offer vooraf moet gaan (vgl. Mt. 5,23f); vgl. *Propositio* 23.
- [151] Vgl. Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Regeling van de Sacramenten, Instructie *Redemptionis Sacramentum* (25 maart 2004), 80-96: AAS 96 (2004), 574-577.
- [152] Vgl. *Propositio* 34.
- [153] Vgl. *Propositio* 35.
- [154] Vgl. *Propositio* 24.
- [155] Vgl. Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 14-20; 30f; 48f; Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Regeling van de Sacramenten, Instructie *Redemptionis Sacramentum* (25 maart 2004), 36-42: AAS 96 (2004), 561-564.
- [156] Nr. 48.
- [157] Id.
- [158] Vgl. Congregatie voor de Clerus en andere Dicasteriën van de Romeinse Curie, Instructie over vragen betreffende de medewerking van lekenangelovigen aan het dienstwerk van de priesters *Ecclesiae de mysterio* (15 augustus 1997): AAS 89 (1997), 852-877.
- [159] Vgl. *Propositio* 33.
- [160] *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, 92.
- [161] Vgl. Id., 94.
- [162] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over het Lekenapostolaat *Apostolicam actuositatem*, 24; *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, Nr. 95-111; Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Regeling van de Sacramenten, Instructie *Redemptionis Sacramentum* (25 maart 2004), 43-47: AAS 96 (2004), 564-566; *Propositio* 33: "Deze ambten moeten volgens een speciaal mandaat en in overeenstemming met de werkelijke behoeften van de vierende gemeenschap worden ingevoerd. De personen die worden belast met deze liturgische leken dienst moeten zorgvuldig worden uitgekozen, goed voorbereid en begeleid, met voortdurende bijscholing. Hun benoeming moet tijdelijk zijn. Zij moeten in de gemeenschap bekend zijn en een dankbare erkenning ontvangen".
- [163] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 37-42.
- [164] Vgl. 386-399.
- [165] AAS 87 (1995), 288-314.
- [166] Vgl. Postsynodale Apostolische Exhortatie *Ecclesia in Africa* (14 september 1995), 55-71: AAS 88 (1996), 34-47; Postsynodale Apostolische Exhortatie *Ecclesia in America* (22 januari 1999), 16.40.64. 70-72: ASS 91 (1999), 752-753; 775-776; 799: 805-809; Postsynodale Apostolische Exhortatie *Ecclesia in Asia* (6 november 1999), 21f: AAS 92 (2000), 482-487; Postsynodale Apostolische Exhortatie *Ecclesia in Oceania* (22 november 2001), 16: AAS 94 (2002), 382-384; Postsynodale Apostolische Exhortatie *Ecclesia in Europa* (28 juni 2003), 58-60: AAS 95 (2003), 685-686.
- [167] Vgl. *Propositio* 26.
- [168] Vgl. *Propositio* 35; Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 11.
- [169] Vgl. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1388; Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over de heilige liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 55.
- [170] Vgl. Encycliek *Ecclesia de Eucharistia* (17 april 2003), 34: AAS 95 (2003), 456.
- [171] Ondermeer bijv. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, III, q. 80, a. 1,2; Teresa van Jezus, *We van de Volmaaktheid*, Hoofdstuk 35. De leer is door het Concilie van Trente definitief bevestigd: 14^e zitting, hoofdstuk VIII.
- [172] Vgl. Joannes Paulus II., Encycliek *Ut unum sint* (25 mei 1995), 8: AAS: 87 (1995), 925-926.
- [173] Vgl. *Propositio* 41; Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de katholieke deelneming aan de oecumenische beweging *Unitatis redintegratio*, 8, 15; II., Encycliek *Ut unum sint* (25 mei 1995), 46: AAS 87 (1995), 948; Encycliek *Ecclesia de Eucharistia* (17 april 2003), 45-46: AAS 95 (2003), 463-464; Wetboek van Canoniek Recht, can. 844 §3-4; Codex van Canones van de Oosterse Kerken, can. 671 § 3-4; Pauselijke Raad voor de Eenheid van de Christenen, *Directoire pour l'application des Principes et des Normes sur l'œcuménisme* (25 maart 1993), 125, 129-131: AAS 85 (1993), 1087, 1088-1089.
- [174] Vgl. Nr. 1398-1401.
- [175] Vgl. Nr. 293.

- [176] Vgl. Pauselijke Raad voor de Sociale Communicatiemiddelen, Pastorale Instructie over de sociale Communicatiemiddelen bij gelegenheid van de herdenking van 20 jaar “Communio et Progressio” *Aetatis novae* (22 februari 1992): AAS 84 (1992), 447-468.
- [177] Vgl. *Propositio* 29.
- [178] Vgl. *Propositio* 44.
- [179] Vgl. *Propositio* 48.
- [180] Een dergelijke kennis kan ook door doelmatige initiatieven tijdens de priesteropleiding verworven worden: vgl. *Propositio* 45.
- [181] Vgl. *Propositio* 37.
- [182] Vgl. Constitutie over de Heilige Liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 36 en 54.
- [183] Vgl. *Propositio* 36.
- [184] Vgl. *Id.*
- [185] Vgl. *Propositio* 32.
- [186] Vgl. *Propositio* 14.
- [187] *Propositio* 19.
- [188] Vgl. *Propositio* 14.
- [189] Vgl. Benedictus XVI, *Homilie* gedurende de eerste vespers van Pinksteren (3 juni 2006): AAS 98 (2006), 509.
- [190] Vgl. *Propositio* 34.
- [191] *Enarrationes in Psalmos* 98,9: CCL XXXIX, 1385; vgl. Benedictus XVI, Toespraak tot de Romeinse Curie (22 december 2005): AAS 98 (2006), 44-45.
- [192] Vgl. *Propositio* 6.
- [193] Benedictus XVI, Toespraak tot de Romeinse Curie (22 december 2005): AAS 98 (2006), 45.
- [194] Vgl. *Propositio* 6; Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Sacramenten, *Directorium over Volksvroomheid en Liturgie* (17 december 2001) Nr. 164-165, Vaticaanstad 2002, S. 137. 139; Congregatie voor de Eredienst, Instructie *Eucharisticum Mysterium* (25 mei 1967): AAS 57 (1967), 539-573.
- [195] Vgl. *Relatio post disceptationem*, 11; *L'Osservatore Romano* (dt.) 35. Jg. Nr. 45, S. 13.
- [196] Vgl. *Propositio* 28.
- [197] Vgl. Nr. 314.
- [198] VII, 10, 16: *PL* 32, 742.
- [199] Benedictus XVI, *Homilie op het Marienfeld*, (21 augustus 2005): AAS 97 (2005), 892; vgl. *Homilie tijdens de vigilieviering van Pinksteren* (3 juni 2006): AAS 98 (2006), 505.
- [200] Vgl. *Relatio post disceptationem*, 6,47; *L'Osservatore Romano* (dt.) 35. Jg. Nr. 45, S. 12.16; *Propositio* 43.
- [201] *De civitate Dei*, X, 6: *PI* 41, 284.
- [202] Vgl. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1368.
- [203] Vgl. *Sirenes, Tegen de ketterijen* IV, 20, 7: *PG* 7, 1037.
- [204] *Brief aan de Magnesiërs* 9,1: *PG* 5, 670.
- [205] Vgl. *I^e Apologie* 67, 1-6; 66: *PG* 6 430f. 427. 430.
- [206] Vgl. *Propositio* 30.
- [207] Vgl. AAS 90 (1998), 713-766.
- [208] *Propositio* 30.
- [209] *Homilie* (19 maart 2006): AAS 98 (2006), 324.
- [210] Geheel terecht merkt hier het Compendium van de Sociale Leer van de Kerk, 258, op: “Voor de mens, gebonden aan de noodzaak van de arbeid, opent de rust het uitzicht op een volmaaktere vrijheid, de eeuwige sabbat (vgl. Hebr. 4,9-10). Die rust stelt de mens in staat zich Gods werken, van de schepping tot aan de verlossing, voor de geest te halen en ze mee te beleven, zichzelf te erkennen als Gods werk (vgl. Hebr. 2,10) en voor het eigen leven en bestaan dank te brengen aan de Schepper.”
- [211] Vgl. *Propositio* 10.
- [212] Vgl. *id.*
- [213] Vgl. Benedictus XVI, *Toespraak tot de Bisschoppen van de Bisschoppenconferentie van Canada/Quebec bij gelegenheid van hun “ad limina” bezoek* (11 mei 2006): *L'Osservatore Romano* (dt.) 36. Jg. Nr. 25, S. 10
- [214] Nr. 10: AAS 71 (1979), 414-415.
- [215] Benedictus XVI, Algemene audiëntie van 29 maart 2006: *L'Osservatore Romano* (dt.) 36. Jg. Nr. 14, S. 2.
- [216] *Propositio* 39.
- [217] Vgl. *Relatio post disceptationem*, 30: *L'Osservatore Romano* (dt.) 35. Jg. Nr. 45, S. 15.
- [218] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 39-42.
- [219] Vgl. Joannes Paulus II, Postsynodale Apostolische Exhortatie *Christifideles laici* (30 december 1988), 14.16: AAS 81 (1989), 409-413; 416-418.
- [220] Vgl. *Propositio* 39.
- [221] Vgl. *id.*

- [222] Het Romeins Pontificaal, vernieuwd op grond van het decreet van het Tweede Vaticaans Concilie en uitgegeven op gezag van paus Paulus VI en herzien onder de zorg van paus Joannes Paulus II. De wijding van bisschop, priesters en diakens. Nationale Raad voor Liturgie. 2005
- [223] Vgl. Joannes Paulus II, Postsynodale Apostolische Exhortatie *Pastores dabo vobis* (25 maart 1992), 19-33; 70-81: AAS 84 (1992), 686-712; 778-800.
- [224] *Propositio* 38.
- [225] *Propositio* 39. Vgl. Joannes Paulus II, Postsynodale Apostolische Exhortatie *Vita consecrata* (25 maart 1996), 95: AAS 88 (1996), 470-471.
- [226] *Wetboek van Canoniek Recht*, can. 663, § 1.
- [227] Vgl. Joannes Paulus II, Postsynodale Apostolische Exhortatie *Vita consecrata* (25 maart 1996), 34: AAS 88 (1996), 407-408.
- [228] Encycliek *Veritatis splendor* (6 augustus 1993), 107: AAS 85 (1993), 1216-1217.
- [229] Benedictus XVI, Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), 14: AAS 98 (2006), 229.
- [230] Vgl. Joannes Paulus II, Encycliek *Evangelium vitae* (25 maart 1995): AAS 87 (1995), 401-522; Benedictus XVI, *Toespraak tot de Pauselijke Academie voor het Leven* (27 februari 2006): AAS 98 (2006), 264-265.
- [231] Vgl. Congregatie voor de Geloofsleer, *Leerstellige nota met betrekking tot enkele vragen over de inzet en de houding van Katholieken in het politieke leven* (24 november 2002): AAS 95 (2004), 359-370.
- [232] Vgl. *Propositio* 46.
- [233] AAS 97 (2005), 711.
- [234] *Propositio* 42.
- [235] Vgl. *Brief aan de Kerk van Smyrna over het Martelaarschap van de heilige Polycarpus*, XV, 1: PG 5, 1039. 1042.
- [236] Ignatius van Antiochië, *Aan de Romeinen*, IV,1: PG 5, 690.
- [237] Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 42.
- [238] Vgl. *Propositio* 42; vgl. ook de Congregatie voor de Geloofsleer, Verklaring over het unieke karakter en de heilbrengende universaliteit van Jezus Christus en de Kerk *Dominus Iesus* (6 augustus 2000), 13-15: AAS 92 (2000), 754-755.
- [239] Vgl. *Propositio* 42.
- [240] Benedictus XVI, Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), 18: AAS 98 (2006), 232.
- [241] Id. Nr. 14.
- [242] Niet zonder innerlijke beroering hebben wij tijdens de synodevergadering zeer belangrijke getuigenissen gehoord over de doeltreffendheid van het sacrament bij het vrede stichten. Met betrekking hiertoe zegt *Propositio* 49: “Dankzij de viering van de Eucharistie konden volken die met elkaar in conflict waren zich verzamelen rond het woord van God, zijn profetische verkondiging van verzoening door onverdiende vergeving horen en de genade van de bekering ontvangen, die het gemeenschappelijk deel hebben aan hetzelfde Brood en dezelfde Beker mogelijk maakt”.
- [243] Vgl. *Propositio* 48.
- [244] Benedictus XVI, Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), 28: AAS 98 (2006), 239.
- [245] *Propositio* 48.
- [246] Benedictus XVI, *Toespraak tot het bij de Heilige Stoel geaccrediteerde Corps Diplomatique* (9 januari 2006): AAS 98 (2006), 127.
- [247] *Id.*
- [248] Vgl. *Propositio* 48. Hiertoe blijkt het *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk* bijzonder nuttig.
- [249] Vgl. *Propositio* 43.
- [250] Vgl. *Propositio* 47.
- [251] Vgl. *Propositio* 17.
- [252] Vgl. *Martyrium Saturnini, Dativi et aliorum plurimorum*, 7, 9, 10: PL 8, 707. 709-710.
- [253] Vgl. Joannes Paulus II, Encycliek *Ecclesia de Eucharistia* (17 april 2003), 53: AAS 95 (2003), 469.
- [254] *Eerste Eucharistische Hooggebed (Romeinse Canon)*.
- [255] *Propositio* 50.
- [256] Vgl. Benedictus XVI, *Homilie* (8 december 2005): AAS 98 (2006), 15.

***

Copyright 2007 – Libreria Editrice Vaticana / R.K. Kerkgenootschap in Nederland.

Traduzione in lingua neerlandese autorizzata e resa ufficiale dalle Autorità ecclesiastiche dei Paesi Bassi, a cura della Dottoressa Nelly Stienstra, *ex Ordine Virginum*, docente specializzata presso l'Università di Utrecht, con la collaborazione del Rev. Dr. Norbert Schnell, Canonico del Capitolo Metropolitano di Utrecht e Rettore del Seminario Interdiocesano Maggiore 'Ariënskonvikt' di Utrecht.

© Copyright 2007 - Libreria Editrice Vaticana